

ISSN 2304-7410

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ім. ШЕВЧЕНКА
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКИЙ ОСЕРЕДОК

ПРИКАРПАТСЬКИЙ ВІСНИК НТШ

Думка

6(50)-2018

**SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
DEPARTMENT OF IVANO-FRANKIVSK**

**PRECARPATHIAN BULLETIN
OF THE SHEVCHENKO
SCIENTIFIC SOCIETY**

Idea

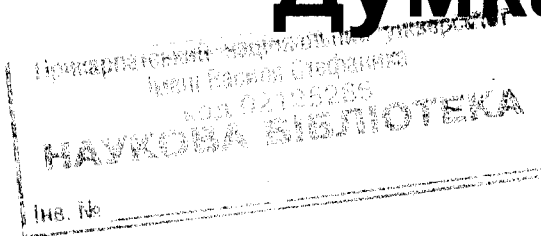
6(50)-2018

Ivano-Frankivsk
2018

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ім. ШЕВЧЕНКА
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКИЙ ОСЕРЕДОК

ПРИКАРПАТСЬКИЙ ВІСНИК НТШ

Думка

6(50)-2018

Івано-Франківськ
2018

ПРИКАРПАТСЬКИЙ ВІСНИК НТШ

Головний редактор – докт. техн. наук В.М. Мойсишин

Думка

У випусках серії «Думка» публікуються наукові дослідження у галузі політичних наук.

Редактор – докт. політ. наук І.С. Монолатій

Відповідальний секретар – канд. політ. наук Ю.В. Кобець

Редакційна колегія:

габ. докт. політології А. Адамчик (Лодзь, Республіка Польща), докт. політ. наук В.І. Бурдяк (Чернівці), докт. політ. наук М.М. Гон (Рівне), докт. політ. наук С.М. Дерев'янка, докт. політ. наук В.Й. Климончук, докт. політ. наук М.В. Лазарович (Тернопіль), докт. іст. наук Я.І. Мандрик, докт. іст. наук В.В. Марчук, докт. політ. наук С.М. Наумкіна (Одеса), докт. політ. наук М.М. Нагорняк, докт. політ. наук О.В. Новакова (Київ), габ. докт. політології В. Парух (Люблін, Республіка Польща), докт. політ. наук А.С. Романюк (Львів), докт. політ. наук Т.П. Федорчак, докт. політ. наук І.Є. Цепенда.

**ПРИКАРПАТСЬКИЙ
ВІСНИК
НАУКОВОГО
ТОВАРИСТВА
ІМ. ШЕВЧЕНКА
6 (50)-2018**

Науковий журнал
Виходить у чотирьох серіях
**ЧИСЛО, СЛОВО,
ДУМКА, ПУЛЬС**
(по два випуски
кожної серії щороку)

Заснований у 2008 році
Ресстраційне свідоцтво
КВ № 14628-3599
від 10 жовтня 2008 р.,
видане Міністерством
юстиції України

Журнал входить до пере-
ліку наукових фахових
видань України (наказ
МОН України № 1528
від 29.12.2014 р., науки –
політичні)

ЗАСНОВНИКИ:

Івано-Франківський
осередок Наукового
товариства ім. Шевченка

Прикарпатський
національний університет
імені Василя Стефаника

Івано-Франківський
національний технічний
університет нафти і газу

Івано-Франківський
національний медичний
університет

ЗМІСТ

- О. Б. Березовська-Чміль**
Соціальні аспекти національної безпеки
держави 7
- Г. Б. Бзунько**
Становлення і розвиток вищої
політехнічної школи у Львові
(сер. XIX ст. – поч. XX ст.) 13
- Л. В. Білоус**
Політична еліта України: оцінка
суспільної ефективності вітчизняними
науковцями 21
- Н. Р. Голуб'як**
Budżet partycypacyjny jako przejaw
aktywności obywatelskiej: polski model
na przykładzie miasta Poznania 32
- О. В. Григор'єв**
Виклики ліберальній демократії в
умовах росту популізму: кейс
Чехії 42
- О. В. Дем'янчук**
Вікно в Європу: формат 16+1 та
перспектива для України 49
- Ю. В. Кобець**
Революція та статус жінки: гендерний
та політичний аспекти 57
- Є. І. Крижанівський, Р. Б. Пуйда**
Соціально-економічне і культурно-
освітнє життя села Побережжя
в 1919-1939 рр. 65
- М. В. Лазарович**
Державна етнополітика доби
Західноукраїнської Народної
Республіки 77

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ

76018

м. Івано-Франківськ,
вул. Шевченка, 79,
Івано-Франківський
осередок Наукового
товариства ім. Шевченка,
тел. (380-3422) 72-71-31,
e-mail: math@nung.edu.ua
<http://pvntsh.nung.edu.ua>

Відповідальність за
достовірність наведених
у статтях даних несуть
автори публікацій

Передрук – тільки
з дозволу редакції

Друкується за рекомен-
дацією Вченої ради ДВНЗ
“Прикарпатський націо-
нальний університет
імені Василя Стефаника”
(протокол № 5 від
29.05.2018 р.) та ухвалою
Президії Івано-Франківсь-
кого осередку НТШ
(протокол № 2 від
09.12.2018 р.)

© Івано-Франківський
осередок НТШ, 2018

© Видавництво Івано-
Франківського націо-
нального технічного
університету нафти
і газу

О. І. Липчук, І. І. Ломака
Законодавче врегулювання інтересів
національних меншин в процесі
утворення Української держави на
початку ХХ ст. 85

Т. Б. Мадрига
Волонтерський рух в Україні в умовах
зовнішньої агресії 96

Я. І. Мандрик, Л. В. Білоус
Біля витоків організованої підготовки
спеціалістів для видобутку нафти і
газу в Східній Галичині (до 120-річчя
нафтогазової освіти в Україні) 107

М. Ф. Москалюк
Інститут президентства України в
контексті політичних криз 2004 та
2013-2014 рр.: фактори впливу та
трансформації 112

І. В. Репета
Революція 1917-1921 років у
історичній пам'яті України:
регіональний вимір 124

Т. П. Федорчак
Нові тенденції в розвитку партійної
системи Чеської Республіки 133

Відомості про авторів 143

СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ**О. Б. Березовська-Чміль**

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
e-mail: lenkab@ukr.net*

У статті зазначено, що в країні відбуваються значні трансформаційні процеси, які впливають на стан національної безпеки і можуть стати причинами порушення рівноваги та стабільності. Проаналізовано сучасні трактування поняття «національна безпека», її основні складові. Здійснено емпіричні дослідження на основі аналізу нагальних соціальних проблем, що потребують розв'язання. Встановлено, що в Україні останнім часом значно зросла соціальна напруга та невдоволеність населення рівнем добробуту і економічною нестабільністю. Виокремлено низку соціальних чинників, які є потенційною загрозою національній безпеці. Охарактеризовано суть поняття «соціальна безпека». Обґрунтовано висновки про те, що формування ефективних соціальних безпекових механізмів потребує розробки та вдосконалення концептуальних і правових основ, врегулювання законодавчої бази, прийняття Соціального кодексу, чіткого розподілу владних повноважень в соціальній сфері, врегулювання системи соціального захисту та державного регулювання економічних процесів.

Ключові слова: *національна безпека, загроза, стабільність, соціальні ризики, соціальна безпека, соціальна сфера, соціальний захист.*

Сучасні політичні процеси в Україні та світі характеризуються посиленням економічних та військових протистоять, гібридних війн, ескалацією релігійних та політичних конфліктів. Негативні тенденції в соціальній сфері та накопичені соціальні проблеми створюють загрози національній безпеці та подальшому розвитку суспільства, які можуть стати причинами порушення рівноваги та стабільності. Тому актуальним є дослідження соціальних аспектів національної безпеки держави з метою розробки превентивних заходів та нівелювання ризиків, що можуть дестабілізувати ситуацію.

Окремі аспекти зазначеної проблематики висвітлені в працях А. Баланди, М. Волгіна, О. Давидюк, В. Гошовської, І. Гнибіденка, Н. Коленди, А. Колота, В. Куценко, Е. Лібанової, О. Новікової, Г. Пирогова, А. Приятельчука, О. Сидорчук, О. Панькової, Г. Ситника, В. Скуратівського, В. Трощинського, В. Удовиченка та інших.

Невирішеними є проблеми аналізу та систематизації соціальних аспектів національної безпеки, розробки рекомендацій щодо покращення стану соціальної безпеки в Україні.

Метою даного дослідження є обґрунтування та виокремлення власне соціальних чинників, що впливають на формування національної безпеки, пошук оптимальних шляхів вирішення нагальних соціальних ризиків та конфліктів.

Виходячи із правового визначення національної безпеки України, головними її об'єктами є громадянин – його права і свободи; суспільство – його духовні та матеріальні цінності; держава – її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканість кордонів. Їх місце й роль – динамічні, і визначаються характером суспільних відносин, політичним устроєм, рівнем загроз.

Основними принципами забезпечення національної безпеки України є: пріоритет прав людини; верховенство права; пріоритет мирних засобів у вирішенні конфліктів; адекватність заходів захисту національних інтересів реальним та потенційним загрозам; демократичний цивільний контроль за воєнною сферою, а також іншими структурами в системі забезпечення національної безпеки; додержання балансу інтересів особи, суспільства та держави, їхня взаємна відповідальність; чітке розмежування повноважень органів державної влади [7].

Якщо національну безпеку розглядати як такий стан функціонування суспільства, за якого у повному обсязі забезпечуються територіальна цілісність, конституційний лад, суверенітет і прогресивний розвиток, реалізуються права і свободи громадян, то реальна загроза одній зі складових безпеки в період соціального напруження характеризує цю стадію розвитку як суспільно небезпечну [4]. Звідси, будь-яка з форм соціального протесту (страйк, економічна блокада, маніфестація з елементами відкритої непокори і протидії правоохоронним органам), нехтування правилами її проведення набуває характеру суспільно небезпечного стану розвитку.

Відтак соціальна безпека є важливою складовою національної безпеки держави. У «Концепції національної безпеки України» соціальна безпека характеризується як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, що має необхідною умовою збереження та примноження духовних і матеріальних цінностей [6].

Якісно оцінити стан і проблеми соціальної безпеки держави в сучасних умовах складно, але надзвичайно актуально. Протягом останніх років в Україні відбулися значні зміни в політичній, економічній та соціальній сферах, які мають значні системні наслідки. Щоб попередити їх перетворення на катастрофічний стан, необхідно оперативно приймати державно-управлінські рішення, які визначають пріоритети розвитку в нестабільних умовах, подолання негативних наслідків прояву соціальних ризиків та небезпек, а також встановлення рівноваги в соціальній системі. Для забезпечення соціальної стабільності в суспільстві ці процеси мають бути керованими з боку органів публічної влади. Об'єктом

таких управлінських впливів є зміна умов і факторів, які певною мірою впливають на забезпечення соціальної стабільності держави та прискорення виходу з системної кризи. Ефективне державне управління соціальною безпекою потребує врахування закономірностей та принципів розвитку соціальних систем, особливостей їх функціонування. Враховуючи ієрархічність побудови та функціонування соціальних систем, можна стверджувати, що система національної безпеки є складною багаторівневою соціальною системою, яка формується під впливом багатьох чинників внутрішнього та зовнішнього спрямування. Взаємозалежність всіх складових системи національної безпеки обумовлена нерозривністю процесу розвитку людини, суспільства, держави [10].

Можемо погодитись з думкою В. Скуратівського, що соціальний захист, соціальна безпека, з одного боку, та соціальний розвиток, соціальні відносини – з другого, органічно поєднані: без розвинутих соціальних відносин не може бути стабільної соціальної безпеки людини, суспільства, а остання значною мірою зумовлює розвиненість, зрілість процесів соціального, суспільного розвитку [2].

Поняття "соціальна безпека" в науковій літературі трактується по-різному: як стан гарантованості правової та інституційної захищеності життєво важливих соціальних інтересів людини, суспільства і держави від зовнішніх та внутрішніх загроз [11, с. 17]; стан, який забезпечується сукупністю здійснюваних державою і суспільством політичних, правових, економічних, ідеологічних, організаційних і соціально-психологічних заходів, які дають змогу зберегти існуючі в суспільстві конституційний устрій, соціальну стабільність, не допускаючи їх послаблення [9, с. 714]; одна з найважливіших внутрішніх складових національної безпеки, характеристика ступеня соціальної стабільності суспільства [13, с. 62]; стан суспільства, за якого забезпечується його нормальне відтворення як демографічної популяції, як нації, як народу [7, с. 24]

В Декларації про державний суверенітет України соціальна безпека розглядається як "стан гарантованої правової та інституціональної захищеності життєво важливих соціальних інтересів особи й суспільства від внутрішніх і зовнішніх загроз" [1].

Недотримання соціальної безпеки держави призводить до таких негативних наслідків:

- занепад економіки пов'язаний із падінням трудової моралі та трудової мотивації;
- економічні кризи, які мають своїм найбільш небезпечним наслідком соціальний вибух;
- екологічні катастрофи, які обумовлені нехтуванням соціумом безпечного середовища проживання;
- ігнорування системи ціннісних орієнтацій у суспільстві, негативне ставлення до освіти і науки, які визначають майбутнє країни [6].

На наш погляд, пріоритетним напрямом діяльності держави із забезпечення соціальної безпеки є попередження та мінімізацію зовнішніх і внутрішніх загроз. Необачливе, не бережливе, непрогнозоване, ризиковане та безвідповідальне ставлення до зовнішніх та внутрішніх загроз країні, відсутність своєчасних дій щодо попередження їх прояву обумовлюють нестабільний та небезпечний стан зі значними негативними наслідками та втратами людського, економічного, воєнного, інноваційного, науково-технічного, інформаційного та інших потенціалів держави. У будь-якій сфері безпеки все світове спів товариство працює на упередження виконання та мінімізацію ризиків, небезпек, загроз, викликів і зовнішнього, і внутрішнього спрямування. Україні необхідно цей шлях прокладати та укріпляти, оскільки нестабільність у державі призводить до погіршення морально-психологічного стану суспільства, вимагає подолання загроз життю та здоров'ю людини, обумовлює незадоволеність суспільними відносинами та сенсом власного життя.

Окрім того, державна політика із забезпечення соціальної безпеки повинна бути спрямована на реалізацію соціальних інтересів громадян України, оскільки людський капітал – це найцінніший стратегічний ресурс існування і розвитку держави, а максимальне врахування соціальних інтересів громадян повинно стати критерієм оцінки в системі державного управління.

Політичні процеси в Україні впродовж останніх років свідчать, що зниження життєвого рівня та загострення економічної кризи зумовлюють посилення протестних настроїв населення, що в свою чергу може призвести до масових акцій, збройних протистоянь та сепаратистських проявів в регіонах.

Таким чином, до соціальних аспектів формування національної безпеки держави можемо віднести:

- оцінку соціального напруження, що може призвести за певних обставин до потужних соціальних вибухів;
- аналіз ступеня незадоволеності населення рівнем соціально-економічного розвитку країни та власним добробутом;
- виявлення готовності і можливості громадян займатися продуктивною працею;
- моніторинг якості медичних послуг, результатів реформування системи охорони здоров'я;
- дослідження наслідків та особливостей впровадження освітньої реформи, збір даних щодо кількості громадян, що здобувають освіту закордоном;
- оптимізація співвідношення прожиткового мінімуму, доходів, пенсійного забезпечення громадян з урахування інфляції та ростом цін на комунальні послуги, енергоресурси, продукти харчування, медикаменти тощо.

Варто зауважити, що внаслідок невирішеності питань власності, недосконалої податкової політики, значної корупційності системи

державного управління послаблюється мотивація до трудової активності, що в свою чергу приводить до психологічного невдоволення, маргіналізації населення, поширення соціальних хвороб, кримінальних злочинів та посилення напруги. Якщо не враховувати окреслені чинники, то вони можуть становити загрозу національній безпеці, оскільки призводять до соціально-політичної нестабільності, зниження територіальної мобільності населення, професійної деградації та втрати кваліфікації внаслідок тривалого перебування в стані безробіття та сфері неформальної зайнятості, відтоку закордон висококваліфікованого кадрового потенціалу тощо.

Підсумовуючи результати дослідження, зазначимо, що аналіз соціальних засад національної безпеки дав змогу обґрунтувати шляхи забезпечення соціальної безпеки українського суспільства з урахуванням таких важливих складових суспільних відносин, як економічні, соціально-класові, соціально-трудова відносини, соціальний захист та пенсійне забезпечення.

Формування ефективних соціальних безпекових механізмів потребує розробки та вдосконалення концептуальних і правових основ, врегулювання законодавчої бази, прийняття Соціального кодексу, чіткого розподілу владних повноважень в соціальній сфері, врегулювання системи соціального захисту та державного регулювання економічних процесів.

Забезпечення соціальних складових національної безпеки має бути спрямовано насамперед на недопущення непоправних соціальних руйнувань або таких негативних наслідків, що потребують для свого відновлення дуже великих зусиль і тривалого часу.

Перспективою подальших наукових розвідок є дослідження інформаційної та економічної складових національної безпеки, пошук альтернативних механізмів вирішення нагальних державних проблем і зовнішніх загроз.

Література

1. Декларація про державний суверенітет України // Відомості Верховної Ради України. К., 1996. С. 2.
2. Державна політика в соціогуманітарній сфері: підручник / [авт. кол.: В.А. Скуратівський, В.П. Трощинський, П.К. Ситник та ін.]. К.: НАДУ, 2010. 284 с.
3. Закон України про основи національної безпеки України. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>
4. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін.; [за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трощинського, Ю.П. Сурміна]. К.: НАДУ, 2010. 820 с.
5. Концепція національної безпеки України: постанова Верховної Ради України від 16 січня 1997 р. № 397 // Відомості Верховної Ради України. 1997. № 10.
6. Коленда Н.В. Соціальна безпека населення та її основні складові [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.sworld.com.ua/konfer30/776.pdf>.

7. Куценко В.І. Соціальна безпека в контексті сталого розвитку. Чернівці: Видавець Лозовий В.М., 2011. 656 с.
8. Приятельчук А.О. Соціальна безпека в контексті управління розвитком суспільних відносин // Альманах. Філософські проблеми гуманітарних наук. К.: Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2010. №19. С. 135-140.
9. Скуратівський В.А. Соціальна політика: навч. посіб. К.: Вид-во УАДУ, 2003. 365 с.
10. Социальная политика: учебник / под общ. ред. Н.А. Волгина. – 2-е изд., стер. М.: Изд-во «Экзамен», 2004. 736 с.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 18.12.2018 р.
Рекомендовано до друку д. іст. н., професором Марчуком В.В.,
д. політ. н., професором Наумкіною С.М. (м. Одеса)*

SOCIAL ASPECTS OF NATIONAL SAFETY OF THE STATE

O. Berezovska-Chmil

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National Unaversity;
Ivano-Frankivsk, st. Shevchenka, 57; e-mail.: lenkab@ukr.net*

In this article theoretical and empirical analysis of social security are conducted. Ways of the optimization social security are argued. The author notes that significant transformation processes are taking place in the country. They affect the state of security. It is noted that with the development of scientific and technological progress the number of threats and dangers does not decrease. At the same time, the essence of the phenomenon of "danger" is revealed. Empirical studies have been carried out on the basis of an analysis of problems related to ensuring the necessary safety of people. It is established that in recent times organized crime, including cybercrime, has spread widely in Ukraine. It has a negative impact on ensuring national security and sustainable development. A number of factors have been singled out. They are a potential threat to national security. Groups of possible dangers are determined. Summarizing the opinions of scientists, the essence of the concept of "social security" is characterized. It is emphasized that its state is influenced by the level of economic development, the effectiveness of social policy of the state and state regulation of social development.

The authors have grounded the formation of national and social security, have proved that sustainable development is connected with the observance of social standards; have considered the development and implementation of a balanced social and environmental and economic policy. This policy would involve active use of the latest production technologies, minimizing the amount of harmful emissions to the environment, strengthening the role of the state in solving social and economic problems and sustainable development.

***Key words:** threat; national security; social security; social services; sustainable development.*

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ВИЩОЇ ПОЛІТЕХНІЧНОЇ ШКОЛИ У ЛЬВОВІ (сер. XIX ст. – поч. XX ст.)

Г. Б. Бзунько

*Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу;
м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15;
тел. 0677817434; e-mail: rikkardi-g@ukr.net*

У цій статті автор намагається об'єктивно оцінити процес заснування вищого технічного закладу, а саме від трикласної реальної школи до Технічної академії, що складалася з двох відділень – технічного і торговельного та реальної школи, реакцію правлячих кіл. Тривалим був і процес реорганізації цього закладу, для якого колегія професорів підготувала проект, взявши за основу організацію навчання австрійських технічних закладів, що був затверджений Міністерством освіти і віросповідання та передбачав ґрунтовне вивчення теоретичних і практичних дисциплін, а керівництво академії прирівнювалось до інших керівництв технічних академій монархії.

Відповідно і були запропоновані основні положення навчального процесу, що згодом затверджені і Галицьким крайовим сеймом, і міністром освіти Австро-Угорщини.

Оскільки реакція у австрійської та польської влади на розвиток вищої технічної школи була здебільшого позитивною, то не виникало таких конфліктних ситуацій, як це спостерігалось у Львівському університеті, адже тут мова йшла про заснування українського університету і політику віденського уряду щодо освітнього питання. Спокійною була і реакція польських панівних кіл щодо розвитку вищої технічної освіти, оскільки мовами викладання в цьому закладі були німецька та польська, а за національністю переважали поляки.

Ключові слова: *Австро-Угорщина, Технічна академія, Вища політехнічна школа.*

Кожній епосі відповідають властиві тільки їй основні ідеї, духовні цінності, що впливають на організацію життя як окремої людини, так і цілих народів. Ретроспективний аналіз деяких історичних подій та фактів впродовж досліджуваного періоду дає змогу краще збагнути становлення і розвиток технічної освіти в Галичині під кутом зору поступової зміни релігійно-духовної парадигми, науково-позитивною та матеріалістичною, а також характер державотворчих процесів, які відбувалися в Австро-Угорщині, форми, організацію і зміст цієї освіти.

У працях дослідників тогочасної історії України (зокрема професора Львівської політехніки В. Заячковського «Szkola politechnicza we Lwowie», у якій детально описано початки створення спершу реальної школи, а пізніше і Технічної академії, подальший її розвиток та її розбудову), в архівних матеріалах і документах основну увагу зосереджено на вивченні джерел історії письменства та пробудження національної свідомості народів краю.

Цікавий матеріал про історію заснування державного університету «Львівська політехніка» подають нам автори М. Буцко та В. Кипаренко у праці «Державний університет» «Львівська політехніка». У книзі автори використали спогади уже згаданого викладача цього закладу В. Заячковського, а також документи ЦДУАУ у Львові, які подають нам цікаву інформацію про становлення та діяльність цього вищого закладу. Заслугує на увагу і праця М. Буцка «Відомі вчені Державного університету «Львівська політехніка», у якій подано біографію тих викладачів, котрі внесли вагомий вклад у створення та розвиток цієї вищої школи.

Також на основі сьогодні доступних документів і архівних збірок та праць згаданих вище авторів є можливість більш детально розглянути це питання, беручи до уваги і соціально-економічне становище Галичини у складі Габсбургської монархії.

Економічна політика Австрії у Галичині полягала в тому, щоб брати дешеві харчові продукти й дерево і мати ринок збуту для промислових виробів, зокрема текстильних [6, 8]. Дрібні промислові заклади не витримували конкуренції із східноавстрійськими краями. Справедливо наголошувалося, що через брак капіталу, вугілля і залізні руди, велику віддаленість від промислових центрів Австрії, розвивалися тільки нафтова, харчова промисловість, добування калієвих солей тощо.

Серед найбільш розвинутих центрів промисловості Галичини виділявся Львів. Перші невеликі промислові підприємства тут виникали ще 1848 року. Та у 1840-х рр. тут існувало дві фабрики, бавовнопрядильне підприємство, а 1850 року у місті вже було дев'ять фабрик і мануфактур [4, 80]. Зародження нових капіталістичних відносин потребувало розширення технічної освіти. Ще 1811 року австрійське міністерство освіти і віросповідання вирішило відкрити у Львові реальну школу. Але у зв'язку із відсутністю приміщення 3-класна реальна школа була відкрита аж 1817 року, а її директором було призначено А. Уля. На першому році навчання у школі викладали ті ж дисципліни, що й у віденських реальних школах [3, 15]. Такі школи, до яких приймали молодь після закінчення 4-го класу нормальної школи, мали, окрім загальної, давати і техніко-господарську та торговельну освіту. У 1825 р. Львівську реальну школу було реорганізовано у Підготовчу школу технічних і комерційних спеціальностей. У 1835-1836 рр. у школі було створено торговельний відділ і вона дістала назву – Реальна торгова академія. У 1844 р. її перетворено на Технічну академію. Четвертого ли-

стопада 1844 р. відбулось урочисте відкриття нового навчального закладу. Цю дату вважають початком вищої технічної школи у Львові [1, 7].

На початку свого існування Технічна академія складалася з 2 відділень – технічного і торговельного та реальної школи. Остання готувала контингент для Академії. Згодом торговельний відділ було реорганізовано в торговельну школу, що діяла до 1885 р. Реальна школа теж було відокремлена в самостійний навчальний заклад.

При технічній академії були створені кафедри фізики і природознавства, вищої математики і механіки та технічної хімії.

Рівень підготовки молоді, яка вступила на технічний відділ після гімназії чи реальної школи, не був задовільним.

Слабка математична підготовка в школах не дозволяла студентам ґрунтовно оволодіти наукою у Технічній академії. У той час академія не мала великого впливу на розвиток промисловості.

У 1850-х рр. академія зазнала певних організаційних змін, а саме: 1850-1851 рр. було організовано однорічний підготовчий відділ для старшої молоді, яка бажала навчатися на технічному відділі без закінчення реальної школи. Це деякою мірою розширювало можливості навчання в Академії вихідцям із нижчих верств населення. Проте цей відділ існував недовго. Під тим приводом, що за його посередництвом до академії проникають недостатньо підготовлені особи, 1857 р. підготовчий відділ було закрито [3, 62]. У 1856 р. від Технічної академії було відокремлено реальну школу, а у 1853 р. на базі торговельного відділу створено торговельну школу, яка проіснувала до 1875 р. Отже, у Технічній академії залишався лише один факультет, що охоплював найважливіші галузі інженерного фаху. Таке становище зберігалось до 1872 р.

У зв'язку із потребами розвитку промисловості колегія професорів підготувала проект реорганізації Технічної академії. Для цього вона розпочала опрацювання проекту, взявши за основу організацію навчання австрійських технічних закладів. Цей проект у 1866 р. був запропонований Міністерству освіти і віросповідання. Завданням реорганізованого закладу було ґрунтовне вивчення теоретичних і практичних дисциплін. Було передбачено відкрити такі відділи: інженерії, машинобудування, хіміко-технічний, рільничо-лісовий, торговельний. Також і встановлювалась відповідна оплата викладачам-звичайним професорам – 2000 зл, ад'юнктам – 1000 зл, асистентам – 500 зл. Студенти закладу відносились до числа звичайних і надзвичайних. До звичайних зараховували осіб, які з добрим свідоцтвом закінчували гімназію або реальну школу, а також ті, котрі склали вступні іспити з математики, фізики та історії. До надзвичайних зараховували осіб, які з добрим свідоцтвом закінчували гімназію і нижчу реальну школу або склали вступні іспити. Кожен звичайний і надзвичайний слухач, вступивши до навчального закладу, сплачував 4 зл і чесне 20 зл. Після закінчення навчального року студенти склали іспити з обов'язкових дисциплін [3, 64]. У 1869-1870 рр. в

Академії було шість звичайних кафедр елементарної і вищої математики, загальної фізики, загальної і технічної хімії, механіки і геометрії, будівництва, бухгалтерії, кореспонденції і торговельних наук [7, 58]. Відчуваючи велику потребу у навчальних приміщеннях, професорська колегія звернулась до Крайового скарбу за допомогою. Рескриптом Міністерства освіти і віросповідання від 13 жовтня 1869 р. було виділено додаткові кошти на будівництво приміщень у сумі 90488 зл [7, 59].

Реорганізація Технічної академії розпочалась з імператорського розпорядження від 4 жовтня 1870 р., на підставі якої було створено три звичайні кафедри: нарисної геометрії, механіки і теорії машин, будівництва доріг та залізниць. Вісімнадцятого січня 1871 р. імператор розпорядився створити ще три звичайні кафедри: будівництва і архітектури, геодезії, хімічної технології. Двадцять шостого серпня 1871 р. видано розпорядження, яким затверджено кошторис відповідної оплати персоналу, зокрема, професори математики, фізики і хімії отримували до 1800 зл. Цим же документом затверджено викладання польською мовою у закладі. [9, 27]

У 1871 р. академія здобула права вищої школи на чолі з ректором, якого обирала колегія професорів і затверджувало Міністерство освіти і віросповідання. [9.31]. Керівництво Академії прирівнювалось до інших керівництв технічних академій монархії. Першим ректором (до цього директор) було обрано д-ра Ф. Стжелецького. Цього ж року було запроваджено обов'язкове викладання польською мовою, що прийшла на зміну німецькій. Ставки професорів Технічної академії прирівнювались до ставок професорів університету. Реорганізація Академії тривала майже чотири роки. Внаслідок цього була збільшена кількість кафедр, асистентів та лабораторій. Відповідні плани професорська колегія складала для кожного відділу. Тоді ж було створено три факультети: інженерний, архітектурний і технічної хімії, а 1877 р. – машинобудування.

Технічна академія була розташована у приватному будинку Даровського на розі нинішніх вулиць Театральної та Вірменської. У 1870-1871 рр. там навчалось 204 студенти. Оскільки постійно зростала кількість студентів і кафедр, то назріла потреба у будівництві власного приміщення.

У 1873-1877 рр. за проектом Ю. Захаревича було споруджено 2 будинки: головний корпус по вулиці Л. Сап'єги (зараз навчальний корпус № 9). Четвертого жовтня 1877 р. головний корпус було здано в експлуатацію. Призначення будівлі виражає напис на аттіку «Для науки і мистецтва» [2.5]. Восьмого жовтня 1877 р. академії було присвоєно назву «Політехнічна школа». У 1878 р. були затверджені обов'язкові правила іспитів і новий навчальний план. Так, маючи великий вибір у складанні іспитів, студенти складали їх тільки з практичних дисциплін. Тоді колегія професорів запровадила іспити з теоретичних предметів після двох років навчання.

Для підготовки кваліфікованих фахівців торговельного відділу у 1889-1890 рр. було відкрито доцентуру суспільної економіки, пов'язану з торговельним і вексельним правом. У 1891 р. були створені кафедри зоології, ботаніки, товарознавства, теорії залізничного транспорту тощо. У 1891 р. Галицький крайовий сейм затвердив статут політехнічної школи, запропонований професорською колегією. У статуті було зазначено, що метою політехнічної школи була підготовка теоретичних і практичних знань із технічних спеціальностей. Для цього професори уклали план навчання для кожного відділу, який затверджував міністр освіти. Навчання на інженерному відділі й архітектурному тривало п'ять років, а на відділі машинобудування і технічної хімії – чотири роки. Вивчення окремих предметів тривало рік або півтора.

Перед початком кожного навчального року оголошувалась програма викладання і план навчання для кожного відділу [8, 25].

Серед викладачів були звичайні і надзвичайні професори та приватні доценти. Для отримання звання професора кандидат складав спеціальні іспити з двох груп предметів, одна – за профілем, інші – спеціальні предмети, пов'язані з його темою, а також писав наукову роботу під словом честі, що самостійно. Створена спеціальна комісія екзамінувала кандидата. Якщо відгуки про його роботу були позитивні і успішно були здані дві групи іспитів, то кандидат мав право обіймати посаду викладача. Звичайний професор керував кафедрою і обирався колегією професорів звичайних і надзвичайних професорів.

Професорам допомагали у викладанні асистенти, а там, де були практичні заняття, – конструктори. Звичайних і надзвичайних професорів затверджував імператор за поданням міністра освіти. Оплату праці доцента, асистентам і конструкторам призначав міністр освіти за поданням колегії професорів. Приват-доцентів допускали до викладу всіх предметів. Конструкторів і асистентів підбирало коло професорів строком на два роки.

Викладачі читали лекції за планом і згідно з розкладом, а також мали дбати про старанність і поведінку слухачів. А асистенти і конструктори допомагали професорові в його викладацькій та науковій діяльності.

Політехнічною школою керували колегія професорів і ректор. Ректора обирала терміном на один рік колегія звичайних професорів, а ухвалу колегії затверджував міністр освіти. Колегія професорів складалась із звичайних і надзвичайних професорів та доцентів. Це колегія відала усіма господарськими справами школи і контролювала наукові та навчальні плани. Слухачі політехнічної школи поділялись на звичайних і надзвичайних. Звичайними слухачами могли стати всі, хто одержав свідоцтво зрілості реальної школи або гімназії, причому випускники гімназії мали довести свою підготовку до навчання у «геометричних вправах».

Надзвичайними слухачами ставали ті, хто не домагався статусу звичайних студентів, крім того, потрібно було мати і відповідний рівень підготовки до тієї спеціальності, яку було обрано. Вони могли відвідувати всі лекції, як і звичайні, але не звільнялися від оплати чесного, не отримували стипендії, не мали права здавати колоквіуми.

При вступі до політехнічної школи кожен абітурієнт мав сплатити одноразову іматрикуляцію (посвячення в студенти) у розмірі 10 крон. Від такої оплати не звільняли нікого. Звичайні слухачі платили чесне, що становило 30 крон на півріччя на усі відділи без огляду на кількість годин. Чесне надзвичайних слухачів за кожне півріччя нараховували відповідно до кількості годин, що відвідували слухачі. За користування хімічними лабораторіями слухачі платили 30 крон [8, 31]. Звичайні слухачі, котрі відвідували лекції і семінарські заняття в кінці року складали курсові іспити. Колоквіуми проводились наприкінці кожного півріччя, першого тижня після закінчення навчання.

У політехнічній школі викладали математику, аналітична геометрію, технічну механіку, загальну і технічну фізику, неорганічну і органічну хімію, аналітичну хімію, геологію, зоологію (історію зоології і морфології), ботаніку (анатомія і фізіологія рослин), метеорологію і кліматорологію, технологію механічну і хімічну, хіміко-технічний аналіз, товарознавство технічне і хімічне, загальну електроніку та електротехнічну конструкцію, елементарну геодезію, вищу геологію, архітектуру, право торгове та вексельне, австрійське адміністративне право, німецьку, французьку, та англійську мови[5.540].

З 1901 р. політехнічній школі було надане право присуджувати вчені ступені доктора технічних наук за подану наукову працю після складання докторського екзамену з точних наук. Перший урочистий захист дисертації на здобуття докторського ступеня з технічних наук відбувся 1902 р. інженерами Я. Бляуч і М. Корнель.

У зв'язку з промисловим розвитком Галичини на початку ХХ ст. зростала і кількість студентів Політехніки з 712 у 1900-1901 рр. до 1865 у 1913-1914 рр. Навчалися і студенти з інших країн. Зокрема у 1905-1906 рр. із 1118 студентів 911 становили Галичани, 207 – з Німеччини, Франції, Румунії і Туреччини.

На початку ХХ ст. вдосконалювався процес навчання. Так, при факультеті інженерії було відкрито дворічний курс землемірів. У 1907-1908 рр. з факультету інженерії виділився водний факультет з терміном навчання 4-5 р.

При машинобудівному факультеті 1911-1912 рр. було відкрито електротехнічний відділ.

Крім того, при політехнічній школі функціонували три дослідні станції. З 1886 р. – нафтові промисловості та кераміки, а з 1901 р. – механічна станція дослідження будівельних та інженерних матеріалів. Ці станції відігравали важливу роль у розвитку місцевої промисловості Галичини.

Вихованці політехнічної школи з успіхом працювали на всій території Галичини: на будівництві, водному господарстві, картографії і геодезії, будівництві залізниць і трамвайних трас газо- і нафтовидобувної промисловості. Ще 1894 р. було прокладено першу трасу електричного трамваю. Проект і трасування лінії трамваю з електричною тягою для м. Львова виконав вихованець політехнічної школи інженер Е. Гаусвальд.

Учені політехніки зробили великий внесок у розвиток політехнічної школи, зокрема професор Є. Волошак вперше запровадив лекції і практичні заняття з «організації управління підприємствами», налагодив співпрацю з машинобудівною промисловістю в країні і за кордоном. За проектом Ю. Захаревича було збудовано у 1873-1887 рр. монументальний будинок головного корпусу університету «Львівська політехніка». Крім того, він створив власну школу архітектури. Д. Зброжек перший у політехнічній школі почав читати лекції із сферичної астрономії (1886 р.), створив першу нівелірну мережу м. Львова. Під час спорудження будинку технічної академії він співпрацював із Ю. Захарвичем, Л. Марконі. та був виконавцем усіх декоративних орнаментів, фігуральних робіт і алегоричної скульптури трьох сидячих постатей на кам'яному аттику ризаліту, які символізують три факультети: інженерії, архітектури і механіки.

Отже, заснування, реформування і реорганізація технічної академії відбувалися в складні для Галичини часи. Протягом більше ніж століття цей навчальний заклад зріс від звичайної реальної школи, що містилася в невеликому будинку, до вищого навчального закладу з розгалуженою структурою – факультетською та кафедральною, з цілою низкою лабораторій, з багатьма спеціалізаціями та спеціальностями із значною експериментальною та теоретичною базою: все це розміщувалося в добротних корпусах з відповідним устаткуванням. Зі стін академії вийшло багато висококваліфікованих фахівців з різних галузей науки і техніки. Технічна академія перебувала на рівні відомих закладів Європи.

Література

1. Буцко М. Кипаренко В. Державний університет «Львівська політехніка» 1994, С. 7.
2. Буцко М. Відомі вчені Державного університету «Львівська політехніка» 1844-1994, С. 5-6.
1. Zajaczkowski W.C. k szkola politechniczna we Lwowie Rus historyczni jej zalozenia I rozwoju, tudziez stan jej obecnu-Lwow, 1894 С 62.
2. Там само, С. 64.
3. Історія Львова. Короткий нарис. Л. 1956. С. 80.
4. Program szkoły politechnicznej we Lwowie na rok naukowy 1906/07. С. 540.
5. Ступарик Б., Моцюк В. Ідея національної школи національного виховання в педагогічній думці Галичини. Кол. 1995 С. 8.
6. ЦДІА України у м. Львові, Ф-146, оп. 66, спр. 873, арк. 58

7. Там само, арк. 59.
8. ЦДІА України у м. Львові, Ф-146, оп. 51а, спр. 817, арк. 25.
9. Там само, арк. 31.
10. ЦДІА України у м. Львові, Ф-178, оп. 4, арк. 27.
11. Там само, арк. 31.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 25.12.2018 р.
Рекомендовано до друку д. іст. н., професором Мандриком Я.І.,
д. іст. н., професором Марчуком В.В.*

DEVELOPMENT AND DEVELOPMENT OF HIGH POLYTECHNIC SCHOOL IN LVIV (Aug. of the XIX th century BC)

G. B. Bzunko

*Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas;
Ivano-Frankivsk, Karpatska Street, 15;
mel. 0677817434; e-mail: rikkardi-g@ukr.net*

In this article the author tries to objectively evaluate the establishment of a higher technical institution, namely, from the three-class real-school to the Technical Academy, which consists of two branches: technical and trade-school and real-school, the reaction of the ruling circles. The process of re-organization of this institution, for which the college of professors prepared a project based on the organization of training of Austrian technical institutions, was approved by the Ministry of Education and Religion and provided for a thorough study of theoretical and practical disciplines, and running the academy was compared to other technical academies of the monarchy.

Accordingly, the main provisions of the educational procesus that were approved by the Galician Regional Council and the Austro-Hungarian Ministry of Education were approved.

As the reaction of the Austrian and Polish authorities to the development of a higher technical school was largely positive, there was no such conflict situation as was observed at the University of Lviv, as it was about the establishment of the Ukrainian university and the policy of the Viennese government on the educational issue. The reaction of the Polish ruling circles towards the development of higher technical education was also calm, since the teaching languages in this institution were German and Polish, and the Poles predominated in nationality.

Key words: *Austro-Hungarian monarchy, Technical Academy, Higher Polytechnical School.*

ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА УКРАЇНИ: ОЦІНКА СУСПІЛЬНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ВІТЧИЗНЯНИМИ НАУКОВЦЯМИ

Л. В. Білоус

*Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу;
76019, м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15;
тел. +380 (342) 72-71-40; e-mail: igr@iung.edu.ua*

Стаття присвячена аналізу досліджень вітчизняними науковцями суспільної ефективності політичної еліти України та висвітленню оцінок її діяльності з точки зору реалізації суспільних інтересів.

Зазначено, що з-поміж численних праць вітчизняних учених щодо розгляду тих чи інших аспектів процесів формування та функціонування політичної еліти України, с розвідки А. Пахарєва, Ф. Рудича, О. Гладкого, М. Головатого, М. Шульги, М. Михальченка, І. Побочія, Ю. Шайгородського та багатьох інших, в яких піднімається вказана проблема.

Зауважено, що дослідники переважно негативно оцінюють суспільну діяльність політичної еліти в період незалежності України. Вони акцентують на тому, що «формальна» політична еліта, «псевдоеліта» України не є цільною та згуртованою. Вона нездатна мислити масштабно і стратегічно, неготова брати на себе історичну відповідальність за долю суспільства в цілому, гідно захищати національні інтереси, боротися з корупцією та загалом рішуче проводити реформи. Вітчизняні дослідники наголошують, що політична еліта України у своїй діяльності поки що мотивована переважно власними вузькими бізнес-інтересами, а не інтересами суспільства і держави.

У статті висловлюється думка про те, що негативна оцінка суспільної діяльності політичної еліти вітчизняними науковцями є узагальненим теоретичним відображенням реальної недовіри людей до владних структур в Україні через політичні кризи, корупцію, низькі зарплати та високі ціни, інфляцію, вимушену еміграцію за кордон, конфлікт на Сході тощо, що показують різні соціологічні опитування.

Аналіз наукових розвідок щодо оцінювання суспільної ефективності політичної еліти нашої країни також дозволив виокремити бачення дослідниками певних умов, за яких можлива успішна реалізація елітою функції суб'єкта суспільної трансформації.

Ключові слова: *політична еліта України, вітчизняні вчені, оцінка суспільної ефективності політичної еліти вітчизняними науковцями, довіра громадян до державних та суспільних інститутів.*

Слово «еліта» в перекладі з французької, як відомо, означає «кращий», «відбірний», «вибраний». Цей термін, починаючи із XVII ст., спочатку вживався для позначення товарів вищої якості, гатунку і лише згодом був перенесений на сферу суспільного життя для вирізнення груп «кращих» людей – вищої знаті, духовенства, військових. Та попри розмаїтість еліт найчастіше говорять про політичну еліту, що зрозуміло, оскільки вона виконує у суспільстві функції, від яких залежить стан та спроможність різних категорій громадян і, врешті-решт, усього суспільства.

Перші сучасні концепції еліт були розроблені В. Парето, Г. Москою, Р. Міхельсом, які започаткували ціннісний та функціональний (організаційний) підходи до обґрунтування необхідності еліти в суспільстві.

Погоджуємося з думкою, що, коли ціннісний підхід до політичної еліти (В. Парето) дещо ідеалізує політиків як особистостей, то функціональний підхід (Г. Моска, Р. Міхельс), який є більш реалістичним, робить наголос не на якихось особливих якостях політичної еліти, а на її особливому місці в системі суспільного поділу праці, завдяки якому вона виступає як окрема соціальна менш-більш стала за своїм складом і згуртована група людей, що здійснює функції політичного керівництва та управління з опорою на політичні норми та силу державного примусу [23, с. 362].

Саме з позиції суспільної ефективності здійснення політичною елітою найважливіших для неї функцій керівництва та управління має вимірюватись, на нашу думку, цінність еліти. Адже «елітарність, – як вдало висловився О. Гладкий, – це не ідеологічний антураж, бажане оформлення групи можновладців, які не проти того, щоб зійти за еліту – це поняття стосується не тільки успішності індивіда, його досягнень, а й користі, яку він приносить суспільству» [3, с. 45].

Аналіз вітчизняних наукових публікацій, присвячених проблемі політичних еліт, показує, що дослідники (В. Скуратівський, М. Михальченко, В. Андрущенко, Б. Кухта, Д. Видрін, А. Пахарев, М. Шульга, М. Пірен, М. Обушний, Н. Кононенко, В. Олещенко та багато інших) зосереджують увагу на сутності, особливостях, шляхах та етапах формування політичної еліти України, аналізі її соціальної структури, ідеологічних вподобаннях тощо. Значне місце в таких наукових розвідках посідає дослідження проблеми суспільної ефективності української політичної, зокрема правлячої еліти, її дієвості з точки зору реалізації суспільних інтересів.

Метою нашої статті є спроба аналізу досліджень вітчизняними науковцями суспільної ефективності політичної еліти України та висвітленню оцінок її діяльності щодо реалізації суспільних інтересів.

Забігаючи наперед, зазначимо, що абсолютна більшість науковців дає негативну оцінку діяльності політичної еліти в умовах незалежності

України. Так, наприклад, А. Пахарев політичну еліту України, яка, на його думку, є своєрідним симбіозом вихідців з колишніх радянських владних структур, політичних представників «нових українців» та колишніх опозиціонерів із складу націонал-радикалів, називає «формальною політичною елітою», яка не має «перспективної надійності та респектабельної ґрунтовності» [13, с. 11-14].

Інший дослідник, Ф. Рудич, спостерігає в Україні феномен приватизації влади, сутність якого полягає у прагненні політичних партій, владних еліт посилити владу заради самої влади або для розподілу державних ресурсів, а не для реалізації їхніх виборчих програм, спрямованих на піднесення рівня життя громадян [18, с. 49].

Політичний істеблшмент України науковець О.Гладкий називає «правлячим класом», «людьми, які лише перебувають при владі, але аж ніяк не елітою в повному (повноцінному) її розумінні. Цей прошарок, – підкреслює автор, – не має навіть половини ознак еліти і, щонайгірше, є відірваним від потреб та бід суспільства і продовжує дистанціюватися від нього. Будучи неспроможним вивести суспільство із економічної, моральної кризи, злиднів та зневіри, сучасна політична псевдоеліта швидше паразитує на тілі суспільства, аніж очолює його та служить йому взірцем. Тому не варто численну армію функціонерів державного апарату ототожнювати з елітою суспільства» [3, с. 45].

Політична еліта незалежної України не так давно, як зазначає М. Головатий, завоювала авторитет серед пересічних громадян критикою бюрократизму, формалізму, роздутих управлінських штатів, критикою корупції та колишніх привілеїв старої номенклатури. Але сучасна політична еліта має привілеї незрівнянно більші, ніж її попередники, що створює для неї загрозу, як не парадоксально, теж перетворитися якщо не в тоталітарну еліту, то в деякому разі набути рис деспотизму, а щодо загрози відірватися від власного народу – то це, на думку вченого, майже реальність завтрашнього дня [4, с. 45-46].

Зауважимо, що прикрою реальністю сьогодення є справжній розкол нашої країни – поділ на Україну дуже заможних і Україну дуже бідних. Про це свідчать дані соціологічних досліджень, які вказують на розрив між прибутками заможних і бідних у нашій державі в 40 разів (в той час, як розрив у 25 разів уже вважається порогом революційної ситуації) [21, с. 38].

Негативну оцінку діяльності української політичної еліти дає дослідник І. Побочій, відзначаючи відсутність у неї довгострокової програми реформ, таких необхідних для правлячої еліти якостей як відносна згуртованість, цільність та єдність, неготовність взяти на себе історичну відповідальність за долю суспільства в цілому, нездатність еліти показати себе конкуруючою силою у світоглядній площині та розумних тлумачень пріоритетів як всередині країни, так і за її межами [15].

На думку В. Подгорної, такі політичні еліти як в Україні не здатні мислити стратегічно, тобто вирішувати складні завдання у складних умовах. Вони є лише користувачами владних повноважень та національного багатства. Тому сутністю їхньої політики є лише прагнення за будь-яку ціну встановити монополію на збір ренти з усього національного багатства [14].

Політолог М. Шульга обґрунтовує відсутність повноцінної самостійної політичної еліти в Україні рихлістю політичної структури суспільства, ідеологічною аморфністю політичних партій, недовірою до них суспільства. Якщо така еліта й існує, то є слабкою і має значно менші можливості формулювати та приймати державні рішення, ніж державна адміністративна еліта. За оцінкою вченого, правляча еліта в Україні за останні роки не виявила ані поведінки, адекватної історичним викликам країни, ані відповідальності, яка гарантувала б майбутнє народові та країні. Депопуляція, відплив капіталу з країни, відсутність фінансово-економічних груп, члени яких пов'язували б своє майбутнє з Україною – все це, як вважає М. Шульга, свідчить, що вкоріненій й відповідальній правлячій еліти в Україні немає, вона ще не склалася. Максимум турботи, яку виявляє еліта, зосереджено в координатах «тут і зараз», та й то, якщо загроза стосується безпосередньо її, а не суспільства в цілому [24].

Тут доречно нагадати про офшорний скандал, який стався у квітні 2016 р. в Україні у зв'язку з відкриттям даних юридичної кампанії Mossack Fonseca, де фігурувало прізвище чинного Президента України П. Порошенка. Ситуація з офшорами негативно відобразилася на репутаційному іміджі нашої держави та показала тісну взаємодію влади і бізнесу й відсутність фактичної відповідальності за правопорушення державних керманівців. На практиці відбувається одночасне поєднання депутатських або президентських повноважень з їх бізнес-діяльністю, що відповідно до законодавства України заборонено, утворюючи тим самим кланово-олігархічну політичну систему [19].

Науковець Л. Горохова стверджує, що система, яка утвердилася в Україні в середині 2000-х років і функціонує досі, практично, без змін, є відверто тупиковою, абсолютно недієздатною у якості основи державного ладу й осердя суспільної рівноваги. Події на політичній арені в 2006-2009 р.р. показали, що в країні між собою завжди борються «негідники з мерзотниками», від так адекватної альтернативи немає і бути не може [2, с. 158].

Можливості, які дала Помаранчева революція, на думку політолога А. Окари, були вбиті через те, що Президент В. Ющенко, який мав стати гарантом розвитку та модернізації України, усе спустив на гальмах [12]. Він, як вважають науковці Ю. Мацієвський та І. Собчук, не виявляв рішучості у впровадженні реформ, втягнувся у боротьбу за повноваження з прем'єром Ю. Тимошенко, чим сприяв розчаруванню у «демократії» серед більшості українців і приходу В. Януковича до влади

[10, с. 3]. Виразним трендом політичного процесу в Україні за президентства останнього, на думку цих же дослідників, стало формування централізованої системи управління, що характеризувалось корупцією, клієнтелізмом та непотизмом [10, с. 22].

Сучасну політичну систему України науковець Л. Горохова називає неофеодальною, де «касти чиновників і представників олігархічного бізнесу становлять замкнену корпорацію, що функціонує «по той бік добра і зла», понад законом, всупереч йому і на шкоду суспільству» [2, с. 158].

Дослідник М. Козловець вважає, що за роки незалежності у нас, на жаль, не сформувалася власна «національна аристократія», яка прагнула б стати провідником суспільної консолідації та духовного відродження України. Нову еліту автор пропонує вважати національною, демократичною лише умовно, або як норматив, маючи на увазі, що створення дійсно державницької еліти – одне із пріоритетних завдань розвитку політичної системи нашого суспільства. Нинішній вітчизняний істеблішмент, на думку М. Козловець, уособлює квазі-еліту, яка не здатна адекватно відповідати викликам глобалізованого світу, гідно захищати національні інтереси. В особі найвищих державних чиновників, опозиції, в особі усього українського політичного класу вчений бачить головну проблему країни – відсутність людей, здатних мислити масштабно, стратегічно, відповідати на ризики і виклики, що постали перед Україною у XXI столітті [7, с. 144-145].

Акцентуючи на суспільній неефективності української політичної еліти, науковець В. Танчер називає її «соціальною групою, яка виконує обов'язки еліти» [1], а І. Дмитренко – «не елітарною номенклатурою», «неелітарною елітою» [1].

Заради об'єктивності потрібно вказати і на позитивні оцінки в українських наукових колах сучасної політичної еліти з огляду на ті позитивні зрушення, що відбулися в процесі її функціонування. Такими «плюсами» в діяльності української еліти М. Михальченко вважає: 1) в переважній більшості сформувалася національна українська еліта, яка не заперечує права України на незалежність; 2) активізувалася циркуляція еліт між центром і регіонами; 3) українська еліта стала частиною європейської еліти не тільки географічно, а й інтелектуально, за способом мислення і дій; 4) національний характер і могутній потенціал української еліти визнає колишня метрополія – Росія; 5) українська еліта все частіше виступає ініціатором інтегративних процесів на пострадянському просторі на базі нових принципів співпраці – взаємовраховання національних інтересів, взаємоповаги, взаємодопомоги тощо [11].

До позитивів діяльності представників політичної еліти України в період після Євромайдану варто, звичайно, віднести започаткований ними процес численних реформ в різних сферах життєдіяльності: освітньої, медичної, пенсійної, адміністративної, судової, прокуратури, пра-

воохоронних органів, ін. На жаль, здійснюються вони повільно, з великими труднощами, часто формально. На думку дослідника Ю. Шайгородського, основною перепорою українських реформ став внутрішній фактор, серед ознак якого виступають: неконсолідованість еліт, корумпованість, їх автаркія, коли еліти розглядають суспільство лише як ресурс для забезпечення власного майнового та владного статусу, однак не сприймають себе як частину суспільства, відповідно не пов'язують позитивні суспільні перетворення як власне благо, незріла правова свідомість більшої частини правлячої еліти, перманентна нецивілізована боротьба фінансово-економічних і політичних кланів за владу тощо [22, с. 328-332].

Практика показує, що боротьба з корупцією, особливо з топ-корупцією, яка є нагальною вимогою українського суспільства, не стала пріоритетною для багатьох владних еліт, здійснюється без певної системи і вимогливості, достатнього інформаційного забезпечення, додержання принципу розподілу функцій та відповідальності [17, с. 178]. Як свідчать дані світових рейтингів, ситуація із запобіганням поширенню корупції та її негативних наслідків в Україні не покращується, що є великим негативом іміджу України у світі. У світовому «Індексі сприйняття корупції» (CPI) за 2017 р. Україна отримала 30 балів із 100 можливих у дослідженні Transparency International і посіла 130 місце (із 180 країн) [9]. Це на один бал більше та на одну позицію вище, ніж у 2016 р., але недостатньо, на наше переконання, для країни, влада якої назвала боротьбу з корупцією головним пріоритетом.

Вагомим вважаємо висновок науковців В. Яковчука, М. Пірен, В. Ребкала, що основа протидії корупції – політична воля перших осіб держави, їх моральна та правова чистота [17, с.179; 8, с. 194].

Негативна оцінка суспільної діяльності політичної еліти України вітчизняними науковцями є лише узагальненим теоретичним відображенням реальної недовіри людей до владних структур в Україні через постійні політичні кризи, корупцію, зокрема, політичну корупцію, низькі зарплати та високі ціни, інфляцію, вимушену еміграцію за кордон в пошуках кращого життя, не в останню чергу – через конфлікт на Сході тощо.

З приходом кожної нової влади, зміні парламенту чи уряду люди покладають значні сподівання на суспільні зрушення та поліпшення життя. Не можна не погодитися з думкою директора соціологічної служби Центру Разумкова А. Биченка про те, що для людей важливими є конкретні результати, а не політичні рішення, не факт схвалення реформістських законів і указів, а їхнє практичне застосування кожною людиною [16]. А з цим у нашої влади завжди були проблеми. Звідси – відповідне ставлення суспільства до державних та суспільних інститутів, яке періодично «вимірюють» у відсотках відомі соціологічні служби України.

Так, згідно з результатами трьох загальносоціологічних опитувань, проведених у вересні, листопаді, грудні 2015 р. «Українським інститу-

том соціальних досліджень ім. О. Яременка» спільно з «Центром «Соціальний моніторинг», найвищий рівень громадської довіри станом на листопад 2015 р. був до громадських об'єднань – 61%. Також більшість українського населення довіряло місцевим органам влади (органи місцевого самоврядування), аніж державній владі. Тоді як найменший рівень довіри був до вітчизняної судової системи – 12% [6, с. 2].

Дослідження, проведене соціологічною службою Центру Разумкова у жовтні 2017 р. щодо рівня довіри до державних та соціальних інститутів, підтримки дій влади, показало, що серед інститутів держави та суспільства найбільшу довіру громадян мають волонтерські організації (їм довіряють 66,7% опитаних), церква (64,4%), Збройні Сили України (57,3%), добровольчі батальйони (53,9%), Національна гвардія України (52,6%), Державна служба з надзвичайних ситуацій (50,5%), громадські організації (48,0%), Державна прикордонна служба (46,4%), українські ЗМІ (48,3%). Президенту України довіряють 24,8% опитаних, не довіряють – 68,2%, Уряду – відповідно 19,8% і 73,1%, Національному банку – відповідно 15,3% і 75,2%, Верховній Раді – відповідно 13,8% і 80,7% [20].

Показовим у цьому дослідженні є рейтинг найвищої посадової особи держави – Президента України П. Порошенка, який з майже 55% рівня довіри виборців у травні 2014 р. впав до майже 25% на жовтень 2017 р. Втім, як свідчить аналіз ВВС Україна соціологічних даних про те, як змінювалися рейтинги довіри до попередніх Президентів України і в чому були їх головні причини (за основу були взяті результати опитувань, проведених Центром Разумкова та фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва), чинний Президент П. Порошенко не порушив української традиції – усі Президенти мали схожі результати своєї діяльності. Тобто жоден з українських Президентів, пройшовши середину свого строку, не зміг покращити свої рейтинги, а на п'ятий рік керівництва країною цей рейтинг ще більше знижувався [16].

Директор фонду «Демократичні ініціативи» І. Бекешкіна дуже просто пояснює причини втрати Президентами довіри виборців тим, що жоден з них, в т.ч. й П. Порошенко, так і не змінив систему в країні, яка залишається системою «олігархічно-монополістичної економіки, де партії і фракції в парламенті – це політичні «органи» економічно-олігархічних груп, які просувають свої інтереси» [16].

Вітчизняні науковці та публіцисти стверджують, що в нашій країні встановлена подвійна мораль. Суспільство отримало «взірець» у вигляді поведінки представників еліти, головними рисами якої є орієнтація на цінності особистого споживання, зневага до тих, хто не є елітою, і кому пропонується керуватися законом, встановленим для всіх. Своєю поведінкою правляча еліта розбещує суспільство, що призводить до корозії моральних цінностей [5].

Основну причину суспільної неефективності політичної еліти України дослідники вбачають не у відсутності знань та умінь, а в тому,

що вона не має потреби брати до уваги інтереси суспільства. Поки що, як стверджує Ю. Шайгородський, еліта в Україні «у своїй діяльності мотивована переважно власними економічними вузькими партійно-корпоративними та бізнес-інтересами. Інтереси ж держави – залишаються поза межами мотиваційного поля» [22, с. 332].

А потреба служіння своєму народові може диктуватися: 1) моральними засадами еліти (на жаль, мораль колишньої радянської номенклатури та нової буржуазії такої чесноти, як служіння суспільству, не передбачає); 2) дієвими механізмами її політичної відповідальності (в Україні поки що немає, наприклад, Конституцією не передбачений звіт Президента про виконання своєї програми, що є особливо актуальним тоді, коли діючий Президент балотується на другий термін); 3) тиском громадянського суспільства (мабуть, цей тиск ще недостатній для того, щоб еліта привілеїв, якою вона є сьогодні в Україні, поступилася місцем еліті заслуг, еліті відповідальності за долю свого народу – Л.Б.) [5].

Драма і трагедія української політичної історії полягає в тому, що українському народові завжди бракувало національної еліти, патріотичної провідної верстви, про що, наприклад, свого часу писали Т. Шевченко й Д. Донцов.

Для України, що взяла курс на проведення демократичних реформ, нагальною потребою є й формування національно-патріотичної еліти, яка ставила б на перший план саме ідею служіння своєму народу, формування єдиного національного економічного, мовно-інформаційного, культурного, релігійного та інших просторів, в яких українці різних регіонів за допомогою освіти та просвіти могли усвідомити себе соборною державотворчою нацією. Така еліта має виробити єдину ідеологію і мету політичного курсу, котрі об'єднують усі групи і верстви суспільства, класи та партії, що відображають їхні професійні, національні, територіальні інтереси, здатні відродити стимули до праці, спрямувати їх на створення громадянського суспільства, в якому діє система соціального діалогу [7, с. 146-147].

Поділяємо думку М. Козловець про те, що успішна реалізація політичною елітою функції суб'єкта суспільних трансформацій, якісних змін можлива лише за певних умов, а саме: наявності політичного плюралізму, зміни виборчої системи з метою гарантування рівноправної конкуренції потенційних еліт; формування переважної більшості політичної еліти не шляхом призначень, а в результаті загальних виборів і конкурентного відбору; формування консенсусно-об'єданого типу політичної еліти; максимальної відкритості її формування на усіх рівнях, упередження можливості її трансформації у «нову номенклатуру», постійне поповнення її професійно підготовленими і функціонально здібними людьми; оновлення менталітету політичної еліти, усвідомлення того, що суспільні зміни потребують серйозного інформаційного супроводу, врахування думки народу, інституцій громадянського суспіль-

ства; наявності постійного демократичного контролю за діяльністю владних структур з боку громадськості, ЗМІ, політичних партій та організацій; згуртованості різних верств суспільства, гармонізації їхніх соціальних інтересів, досягнення співробітництва і тісної взаємодії усіх сил у суспільстві; чіткого дотримання законності, демократичних норм і процедур, необхідних і обов'язкових для нормального функціонування правової держави і громадянського суспільства [7, с. 148].

Література

1. Амельченко А.Е. Теоретико-методологические предпосылки элитизма и украинская политическая элита / А.Е. Амельченко // Грані. – 2006. – №5.
2. Вплив політичної еліти на суспільну ситуацію в Україні [Електронний ресурс] / Горохова Л.В. // «Українські еліти у цивілізаційному розвитку Європи». Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Житомир. – Вид. Євенок О.О., 2017. – с. 156-160. – Режим доступу: http://znau.edu.ua/images/imagesnews/2017/11/Zbirnyk_%D0%96%D0%9D%D0%90%D0%95%D0%A3...%20%D0%95%D0%BB_%D1%82%D0%B8.pdf.
3. Гладкий О. До проблеми політичної еліти України / О.Гладкий // Нова політика. – 1999. – №3.
4. Головатий М. Проблеми і біль становлення української еліти / М.Головатий // Нова політика. – 1999. – №2.
5. Дзеркало тижня. – 2003. – 15 листопада.
6. Динаміка рівня довіри соціальним інститутам та органам влади наприкінці 2015 року [Електронний ресурс] / О.М. Балакірева, Д.А. Дмитрук // Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка. – 9с. – Режим доступу: <http://www.wisr.org.ua/img/upload/files/2016%2001%2014%20PR%201.pdf>.
7. Елітаризація політичного правлячого класу як імперативна передумова українського поступу [Електронний ресурс] / Козловець М.А. // «Українські еліти у цивілізаційному розвитку Європи». Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Житомир. – Вид. Євенок О.О., 2017. – с. 144-149. Режим доступу: http://znau.edu.ua/images/imagesnews/2017/11/Zbirnyk_%D0%96%D0%9D%D0%90%D0%95%D0%A3...%20%D0%95%D0%BB_%D1%82%D0%B8.pdf.
8. Запобігання корупції в системі політико-владних відносин сучасного українського суспільства [Електронний ресурс] / Марія Пірен, Валерій Ребкало // Вісник Національної Академії державного управління при Президентові України. Серія «Державне управління». – 2011. – Вип. №4. – с.191-200. – Режим доступу: <https://soc-work-cnu.cv.ua/6pub/4.pdf>.
9. Індекс сприйняття корупції у світі – 2017 – Transparency International Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ti-ukraine.org/cpi2017>.
10. Клієнтелізм в українській політиці у період президентства Віктора Януковича [Електронний ресурс] /Юрій Мацієвський, Іван Собчук. –

- Острог, 2014. – 30 с. Режим доступу: https://cpr.oa.edu.ua/wpcontent/uploads/2015/06/Clientelism_Matsiyevsky_Sobchuk.pdf.
11. Михальченко М. Еліта в Україні: їсте, куме, що зварили / М. Михальченко // Віче. – 2003. – №1. – с. 7-11.
  12. Нова політична еліта – Андрій Окара. 28 серпня 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zaxid.net/nova_politichna_elita_n1084468.
  13. Пахарев А. Політична еліта. Формальна? Справжня? / А.Пахарев // Віче. – 1997. – №11.
  14. Піднесення нової Європи неможливе без України [Електронний ресурс] / Вікторія Подгорна. – Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobyci/pidnesennya-novoyi-yevropy-nemozhlyve-bez-ukrayiny>.
  15. Побочий И. Элита классическая и элита украинская: ее место в политической борьбе / И. Побочий // Грані. – 2006. – №3.
  16. Порошенко і попередники: чий рейтинг падав найнижче? [Електронний ресурс] / Світлана Дорош. – Режим доступу: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-40171736>.
  17. Роль владних еліт у запобіганні корупції [Електронний ресурс] / Якобчук В.В., Бражевський В.М. // «Українські еліти у цивілізаційному розвитку Європи». Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Житомир. – Вид.Євенок О.О., 2017. – с.177-181. Режим доступу: http://znau.edu.ua/images/imagesnews/2017/11/Zbirnyk_%D0%96%D0%9D%D0%90%D0%95%D0%A3...%20%D0%95%D0%BB_%D1%82%D0%B8.pdf.
  18. Рудич Ф. Наука про політику: сучасний стан та тенденції розвитку / Ф. Рудич // Віче. – 2002. – №5. – с. 46-54.
  19. Самаєва Ю. Що не дозволено Юпітеру? / Ю. Самаєва // Дзеркало тижня. – 2016. – 5-16 квітня.
  20. Ставлення громадян України до суспільних інститутів, електоральні орієнтації – Центр Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://razumkov.org.ua/napryamki/sotsiologichni-doslidzhennia/stavlennia-hromadian-ukrainy-do-suspilnykh-instytutiv-elektoralni-oriiientatsii-2>.
  21. «Треба звільнити Україну від паразитичної бидло еліти» (Інтерв'ю О. Перевозної з А. Золотарьовим) // Країна. – 2013. – №23(176). – с. 35-38.
  22. Українська політична еліта: стереотипні практики і виклики сучасності [Електронний ресурс] / Юрій Шайгородський. – Режим доступу: <lib.iitta.gov.ua/166101/1/УКРАЇНСЬКА%20ПОЛІТИЧНА%20ЕЛІТА.pdf>
  23. Шляхтун П.П. Політологія: історія та теорія: Підручник / П.П. Шляхтун. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 472 с.
  24. Шульга М. Етапи становлення політичної еліти в Україні в роки незалежності / М.Шульга // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – №4. – с. 24-37.

Стаття надійшла до редакційної колегії 26.12.2018 р.

*Рекомендовано до друку д. політ. н., професором Федорчак Т.П.,
д. іст. н., професором Мандриком Я.І.*

UKRAINIAN POLITICAL ELITE: SOCIAL EFFECTIVENESS ASSESSMENT BY DOMESTIC SCIENTISTS

L. V. Bilous

*Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas;
76019, Ivano-Frankivsk City, Karpatska Street, 15;
ph. +380(342) 72-71-40; e-mail: igp@nung.edu.ua*

The article deals with the analysis of domestic scientists' research on the Ukrainian political elite social effectiveness and provides the coverage of their activity assessment in terms of public interests realization.

It is noted that among the numerous works of domestic scientists on the consideration of certain aspects of the Ukrainian political elite formation and functioning processes there are A. Pakhariev's, F. Rudych's, O. Hladkyi's, M. Holovatyi's, M. Shulha's, M. Mykhailychenko's, I. Pobochii's, Y. Shaihorodskiy's and many other's researches where the matter is raised.

It is noticed that the scientists mainly negatively evaluate the political elite's social activity in the period of Ukrainian independence. They emphasize that the "formal" political elite, "pseudoeelite" of Ukraine is not solid and cohesive. They are not capable of thinking strategically and on a large scale, they are not ready to take historical responsibility for the society's fate as a whole, adequately protect national interests, fight against corruption and, in general, resolutely carry out reforms. Domestic scientists emphasize that the Ukrainian political elite in their activity are still motivated mainly by their own narrow business interests, but not the interests of the society and the state.

The article suggests that the political elite social activity negative assessment by the domestic scientists is a general theoretical reflection of people's real distrust of the Ukrainian authority because of political crisis, corruption, low salaries and high prices, inflation, forced emigration abroad, the conflict in the East and so on as various opinion polls show.

The analysis of the scientific researches on our country's political elite social effectiveness assessment has also made it possible to single out the scientists' vision of certain conditions under which a successful fulfillment of the elite's social transformation subject function is possible.

Key words: *Ukrainian political elite, domestic scientists, political elite social effectiveness assessment by domestic scientists, citizens' trust in the state and public institutions.*

BUDŻET PARTYCYPACYJNY JAKO PRZEJAW AKTYWNOŚCI OBYWATELSKIEJ: POLSKI MODEL NA PRZYKŁADZIE MIASTA POZNANIA

Н. Р. Голуб'як

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380997431124; e-mail: holubiakn@gmail.com*

У статті розглядається польський досвід впровадження громадського бюджету на прикладі міста Познань. Відзначається, що в Польщі не існує єдиної нормативно визначеної моделі громадського бюджету. Кожен муніципалітет та місто впроваджує свої власні правила, часто керуючись існуючими прикладами, часто не проводячи суспільних консультацій та не розробляючи принципи громадянського бюджету разом з мешканцями.

Авторка ставить завдання дослідити вплив нових механізмів безпосередньої демократії (громадського бюджету) на залучення та активізацію населення до локальної публічної політики. Аналізуються нормативні, якісні та кількісні характеристики громадського бюджету м. Познань (кількість голосуючих та число внесених проєктів, мотивація до участі в голосуванні, громадський контроль, застосування електронних платформ). Підсумовуються переваги та недоліки процесу партиципаторного бюджетування, відзначається активізація громадян особливо на етапі голосування та низька поінформованість щодо проміжних етапів громадського бюджету.

Ключові слова: *громадський бюджет, безпосередня демократія, електронні технології, громадянська активність*

Dynamiczny rozwój rządu terytorialnego można w pewnym stopniu mierzyć w kategoriach rosnącej liczby innowacyjnych inicjatyw i narzędzi demokracji lokalnej. Coraz częściej pojawiają się nowe projekty, które mają na celu zwiększyć udział obywateli w życiu wspólnot lokalnych. Wśród nich na czołowe miejsce wysuwa się szeroko propagowana idea budżetów partycypacyjnych, które umożliwiają mieszkańcom miasta, rzadziej gminy, a jeszcze rzadziej – większych jednostek samorządu terytorialnego, współdecydowanie o alokacji środków publicznych. Po drugie, w ideą budżetu obywatelskiego wpisane jest dążenie do aktywizowania poszczególnych aktorów indywidualnych oraz zbiorowych. Innymi słowami, instytucja budżetu obywatelskiego ma wybudzać obywateli z apatii oraz marazmu, przeciwdziałać postępującemu procesowi obojętnienia na sprawy publiczne [10, s. 3].

Generalnie, budżet obywatelski definiuje się jak demokratyczny proces, w trakcie którego mieszkańcy pewnej wspólnoty bezpośrednio decydują o tym jak rozdysponować część publicznego budżetu. Inicjatorami pionierskiego przedsięwzięcia byli wóldarze Porto Alegre w Brazylii, którzy 1989 r. Postanowili stworzyć obywatelskie forum, mające na celu udział mieszkańców w procesie tworzenia planu inwestycyjnego miasta. Obecnie można mówić o kilku jego wersjach [8, s. 161].

Niniejsze badanie skupi się przede wszystkim na analizie doświadczenia Polski, przede wszystkim zostanie omówiono praktyka miasta Poznania. W szczególności chodzi o wyjaśnienie, czy wdrażanie nowych inicjatyw demokracji bezpośredniej może zachęcić współczesne społeczeństwo i jego członków do większego zaangażowania w sprawy publiczne i zażegnać tym samym kryzysu demokracji.

W ramach analizy¹ zostanie udzielona odpowiedź na następujące pytania badawcze: Na ile realizacja budżetów partycypacyjnych wpływa na umacnianie demokracji, zmienia pasywnych obywateli w aktywne (liczba wniosków, liczba głosujących, motywacje udziału w BO, na ile zachęcano do społecznego monitoringu), zwiększa kapitał społeczny (buduje zaufanie, poczucie wpływu)? Na jakim etapie się angażują w sposób elektroniczny?

Podstawowym problemem implementacji budżetu partycypacyjnego w polskim samorządzie było dopasowanie nowego instrumentu do polskiego prawa. Warto zauważyć, iż polskie prawo nie zna pojęcia jakim jest „budżet obywatelski”. Mimo to nowy trend zyskał poparcie Ministerstwa Administracji i Cyfryzacji, a sam termin znalazł się w leksykonie budżetowym Sejmu RP. Z drugiej strony, w polskich warunkach używane są dwa pojęcia „budżet partycypacyjny” lub „budżet obywatelski”. Brak jednego wyrażenia nazywającego zapewnienie bezpośredniego udziału obywateli w tworzeniu budżetów samorządowych wynika z faktu, że proces ten nie został do tej pory odrębnie utrwalony w regulacjach prawnych [9, s. 423].

Tymczasowo problem ten został rozwiązany, a określić go można, cytując słowa radnego Rady Miejskiej w Łodzi, „umową dżentelmeńską” między mieszkańcami a władzami samorządowymi. Zgodnie z nią budżet partycypacyjny funkcjonuje jako forma konsultacji społecznych, określanych ustawą o samorządzie gminnym (u.s.g.) z 8 marca 1990 r [12]. W myśl jej zapisów na terenie gminy mogą zostać przeprowadzone konsultacje z mieszkańcami w sprawach ważnych lub takich, które precyzyjniej określają inne szczegółowe ustawy. Najistotniejszym w tym przypadku jest art. 5a. u.s.g., w którym czytamy: „w wypadkach przewidzianych ustawą oraz w innych sprawach ważnych dla gminy mogą być przeprowadzane na jej terytorium konsultacje z mieszkańcami gminy” [8, s. 162].

¹Dzisiejszy artykuł jest częścią badania „E-narzędzia demokracji bezpośredniej na poziomie lokalnym w Polsce” (w ramach Programu Stypendialnego Rządu RP dla Młodych Naukowców 2017/2018)

Jednak warto mieć na uwadze, iż budżet obywatelski nie powinien być bezpośrednio utożsamiany z konsultacjami społecznymi, które z zasady nie mają charakteru wiążącego dla władz. Jak zaznaczają Dariusz Kraszewski i Karol Mojkowski w raporcie „Budżet Obywatelski w Polsce”: „mieszkańcy muszą mieć gwarancję, że ich wola zostanie uszanowana, a wybrane przez nich projekty – sfinansowane w kolejnym roku budżetowym” [3, s. 8].

Jak wpływa ten charakter nieformalny na działalność polskich gmin? Z jednej strony przyczynia się to do znacznie bardziej elastycznego podejścia samorządów do omawianego tematu oraz większych możliwości przystosowywania budżetu obywatelskiego do lokalnych uwarunkowań. Z drugiej strony natomiast daje bardzo szerokie pole do niedomówień, manipulacji i tworzenia konsultacyjnej wydumuszki.

Warto zauważyć, iż Poznań jako jedno z pierwszych miast w Polsce wprowadziło budżet obywatelski w roku 2012. Podstawą prawną każdej dotychczasowej edycji PBO było wydawane co roku przez Prezydenta Miasta Poznania zarządzenie, które opiera się na art. 3 ust. 2 oraz art. 4 pkt 1 uchwały Nr LXXX/1200/V/2010 Rady Miasta Poznania z dnia 9 listopada 2010 r. w sprawie zasad i trybu przeprowadzania konsultacji społecznych na terenie miasta Poznania [11]. W przypadku ostatniej edycji Poznańskiego Budżetu Obywatelskiego (w skrócie PBO) bezpośrednią podstawą prawną było „Zarządzenie 318/2018/P Prezydenta Miasta Poznania z dnia 26 kwietnia 2018 r. w sprawie przeprowadzenia na terenie miasta Poznania konsultacji społecznych w sprawie budżetu Miasta Poznania na rok 2019” [13].

Zasady pierwszego Poznańskiego Budżetu Obywatelskiego, które stały się podstawą jego funkcjonowania w kolejnych edycjach przygotowane zostały przez Biuro Prezydenta w Urzędzie Miasta Poznania. Niestety organizatorzy PBO przy określaniu jego założycielskich reguł popełnili istotny błąd, który do dziś odbija się czkawką. W fazę początkową tworzenia budżetu obywatelskiego nie włączono mieszkańców. Reguły pierwszej edycji zostały więc narzucone z góry przez urzędników, co sprawiło, iż nie powstała więź wspólnej odpowiedzialności za nowy instrument partycypacji, a legitymizacja całego mechanizmu została znacznie osłabiona. Oczywiście należy odnotować, iż po każdej kolejnej edycji prowadzone były konsultacje społeczne organizowane przez Urząd Miasta Poznania (UMP). Dotychczas ograniczały się one jednak do możliwości pisemnego zgłaszania uwag oraz kilku spotkań, w których uczestniczyła ograniczona liczba osób. Prace nad zmianami w ramach kolejnej, czwartej edycji PBO rozpoczynają się optymistycznie od zorganizowanej przez UMP tzw. „kawiarenki obywatelskiej” oraz konsultacji internetowych. Brakuje jednak dokładnych informacji na temat dalszych planów [2, s. 7].

We wszystkich edycjach budżetu obywatelskiego w Poznaniu istniała możliwość składania projektów zarówno w wersji papierowej, jak i elektronicznie (formularz zgłoszeniowy projektu wypełnia się elektronicznie na stronie www.budzet.um.poznan.pl lub składa się go pisemnie w sekretariacie Gabinetu Prezydenta w wyznaczonym terminie.). W budżecie obywatelskim

telskim 2012 zgłoszono 265 projektów, z czego po weryfikacji dokonanej przez specjalny zespół (dokonujący oceny merytorycznej, nie tylko formalnej) pod głosowanie poddano 20 projektów; w PBO-2013 zgłoszono 217 wniosków, z czego podobnie jak w roku poprzednim pod głosowanie poddano jedynie 20 projektów; w PBO-2014 zgłoszono 205 projektów, po weryfikacji pod głosowanie poddano 30 projektów, natomiast w PBO-2015 zgłoszono 272 projekty, z czego po weryfikacji pod głosowanie już poddano 168 projektów (informację szczegółową podano w tabeli) [6].

	zgłoszone projekty	projekty zakwalifikowane do głosowania	zwycięskie projekty	kwota przeznaczona na projekty PBO (mln)	liczba głosujących
PBO13	343 wnioski, 265 pomysłów	20	5	10	19 260
PBO14	217	20	4	10	67 123**
PBO15	195	30	6	10	45 219
PBO16	272	168	38	15	66 124**
PBO17	234	128	47	17,5	38 901*
PBO18	325	160	34	18	45 151*
PBO19	425	259	30	20	55 631*

*głosowanie wyłącznie w formie elektronicznej

**część głosów papierowych została unieważniona

Poznański Budżet Obywatelski w ramach pierwszych trzech edycji (2012-2015 r.) opiewał na sumę 10 milionów złotych, stanowi to zaledwie 0,35% sumy całego budżetu miejskiego. Jak słusznie zauważają autorzy raportu „Budżet Obywatelski w Polsce”: „oddanie do dyspozycji obywateli zbyt niskiej kwoty w ramach BO podziłała na mieszkańców demotywująco. Obywatele muszą mieć świadomość, że podejmowane przez nich decyzje pozwalają na autentyczne zmiany w lokalnym otoczeniu” [3, s. 4].

Strona internetowa PBO jest ważnym elementem przejrzystości informacji na jego temat. Za plus witryny dotychczas przygotowywanej przez Urząd Miasta Poznania (w skrócie UMP) należy wskazać jej przejrzystość oraz fakt, iż połączona była ona bezpośrednio z formularzem do głosowania. Warto byłoby jednak, by UMP mogło na niej na bieżąco informować o kwestiach związanych z PBO. Przydatną opcją byłoby również stworzenie w ramach strony PBO forum dla mieszkańców, gdzie mogliby oni dyskutować o budżecie obywatelskim, a także w trakcie etapu składania projektów wymieniać się informacjami na temat pomysłów. W ten sposób strona PBO byłaby pełnym źródłem informacji na temat całego projektu, a także platformą tworzącą wokół niego wspólnotę [6].

W ramach Poznańskiego Budżetu Obywatelskiego zgłoszone projekty podlegają opiniowaniu przez samorządy pomocnicze (rady osiedli) oraz wydziały i jednostki merytoryczne Urzędu Miasta Poznania. Dane przekazane przez Urząd Miasta Poznania pokazują, iż urzędnicze sito z góry odrzuciło ok. 80% projektów w I edycji PBO, ok. 70% w II edycji i 50% w III edycji. W większości przypadków brakowało jasnego uzasadnienia odrzucenia projektu lub powody odrzucenia miały charakter merytoryczny¹. Należy zauważyć również, iż Poznań jako jedyny spośród dużych miast wprowadził podwójną weryfikację projektów, ograniczając liczbę pomysłów poddanych pod głosowanie do zaledwie 30 spośród ponad 200 zgłoszonych [2, s. 12].

Można wskazać, iż w pierwszych edycjach rola mieszkańców była zbyt skromna, gdyż po zgłoszeniu swoich propozycji zasadniczo nie mieli oni wpływu na sporządzenie listy projektów, która podlegała głosowaniu powszechnemu. Warto zwrócić uwagę, iż sporządzenie takowej listy należało do zadań zespołu opiniującego, w skład którego wchodził: przedstawiciele urzędu i radnych. W wyniku łatwo więc odrzucić te projekty, które są potrzebne, ale nie są z perspektywy władz atrakcyjne, czyli nie przyciągną potencjalnych wyborców [7, s. 181].

Głosowanie jest finalnym elementem udziału obywateli w budżecie obywatelskim i przebiega przede wszystkim poprzez: wypełnianie kart do głosowania i wrzucanie ich do urn zlokalizowanych w różnych punktach miasta, głosowanie drogą elektroniczną przez wypełnianie specjalnych formularzy na stronie internetowej urzędu lub przez wysyłkę wypełnionej karty do głosowania na adres mailowy urzędu. W większości przypadków mieszkańcy mogli głosować zarówno w sposób tradycyjny, jak i elektroniczny.

Władze miasta starają się jednak cały czas ulepszać sposób głosowania, aby był on bardziej sprawiedliwy i przejrzysty. Jednak co roku pojawiają się różne kontrowersje. Podczas głosowania na PBO2016 doszło do zamieszania z papierowymi kartami do głosowania – niektórzy zbierali na nich głosy w sposób sprzeczny z regulaminem i musiano je unieważnić. Między innymi dlatego w edycji 2017 r. głosowanie było wyłącznie drogą elektroniczną poprzez wypełnienie formularza głosowania w wersji elektronicznej w Serwisie. W stacjonarnych punktach do głosowania dostępne będą urządzenia elektroniczne, umożliwiające głosowanie drogą internetową, wraz z ankieterami wspierającymi i nadzorującymi głosowanie. Rezygnacja z kart papierowych i ograniczenie głosowania do strony internetowej oraz głosowania internetowego w wyznaczonych punktach w mieście przyspieszy proces liczenia głosów, choć niewątpliwie może budzić wątpliwości w kwestii dostępności np. dla osób starszych oraz osób wykluczonych internetowo [6].

¹ Brak komunikacji na linii urzędniczy – mieszkańcy doprowadził również do kuriozalnej sytuacji, w której jeden z projektów („Rowerowa Trasa Grunwaldzka”) dostał się do finałowego głosowania, ale wyłącznie jako koncepcja. Odbyło się to bez wiedzy wnioskodawcy, który o zmianie dowiedział się ze strony internetowej PBO14.

Na elektronicznym formularzu do głosowania należy: podać imię i nazwisko, adres zamieszkania, PESEL (telefon i adres e-mail – pola nieobowiązkowe), oświadczyć, że podane dane są prawdziwe i aktualne, potwierdzić zapoznanie się i akceptację Zasad PBO, wyrazić zgodę na przetwarzanie danych osobowych w celu przeprowadzenia konsultacji społecznych w sprawie budżetu Miasta Poznania, w przypadku osób, które nie ukończyły 18 roku życia, uzupełnić informacje na temat zgody rodzica/opiekuna prawnego, wskazać projekty, na które oddany zostaje głos zgodnie z zasadami.

W pierwszych dwóch edycjach istniała możliwość głosowania maksymalnie na pięć projektów, w kolejnych dwóch na maksymalnie sześć projektów. Przy czym w budżecie obywatelskim 2014 głosy musiały być podzielone pomiędzy trzy projekty małe i trzy projekty duże. W 2018 r. podczas głosowania można oddać maksymalnie jeden głos na projekty ogólnomiejskie i maksymalnie dwa głosy na projekty rejonowe. W pierwszym głosowaniu 45% głosów zostało oddanych elektronicznie, w drugim oddano na nie 55% głosów elektronicznie, w PBO-2014 38% głosów oddanych zostało elektronicznie, a w PBO-2015 oddano na nie 72,5% głosów. Jednak nie można określić stałego wzrostu lub spadku w wykorzystaniu elektronicznych narzędzi głosowania [1, 6].

<i>Rok</i>	<i>Ogólna liczba Głosujących</i>	<i>Elektroniczny sposób głosowania</i>
BO na 2013 r.	20 238	9107 (45%)
BO na 2014 r	88 597	48 463 (55 %)
BO na 2015 r	54 277	20 908 (38%)
BO na 2016 r	73 136	52 997 (72,46%)
BO na 2017 r.	38 901	38 901 (100 %)
BO na 2018 r.	45 151	45 151 (100 %)

Biorąc pod uwagę opinii J.Matusiak, może to być ściśle związane z nieufnością obywateli w Polsce do elektronicznych form głosowania, w szczególności w kontaktach z organami administracji publicznej. Brak zaufania do organów administracji publicznej, który wykształcił się wśród polskich obywateli, przenosi się na usługi świadczone elektronicznie. Polscy obywatele wybierają osobistą wizytę w urzędzie przed komunikacją drogą elektroniczną, która wymaga relatywnie dużego zaufania do instytucji, z którą kontakt ten następuje [4, s. 135].

Warto zaznaczyć, że dopuszczenie głosowania przez Internet wymaga solidnego przemyślenia kwestii zabezpieczenia głosowania przed próbami wypaczenia wyników. Trudności mogą być związane np. z brakiem odpowiednich zabezpieczeń, masowym wysyłaniu zgłoszeń z jednego adresu IP. Ponadto za słabe strony etapu „głosowania” uczestnicy spotkań ewaluacyjnych uznali papierowe głosowanie, unieważnianie głosów, złą lokalizację punktów do głosowa-

nia, niejasne określenie uprawnionych do głosowania, słabą promocję głosowania, kłopoty z głosowaniem przez Internet, zbyt dużo projektów do wyboru [1].

Możemy odnotować, że z roku na rok PBO przechodzi stopniową modyfikację reguł. Np. nowinką PBO-2015 była możliwość zgłaszania zarówno projektów małych (do 1 miliona złotych), jak i dużych (do 8 milionów złotych), a także projektów tzw. twardych (inwestycyjnych) i miękkich (np. Edukacyjnych). Niestety w praktyce zwycięzcami PBO zostały projekty duże (wszystkie powyżej 600 tys. złotych) oraz twarde (z wyjątkiem projektu trenera osiedlowego). Od 2016 r. budżet obywatelski podzielony jest na projekty „ogólnomiejskie” i „dzielnicowe”.

Jednak oceniają PBO 2012-2015, w Raporcie pojawia się opinia, iż brak odpowiednio odważnych reform doprowadził do zniechęcenia mieszkańców względem całego przedsięwzięcia. Poznaniacy z początku otrzymali więc platformę obywatelskiej aktywności bez bezpośredniej możliwości jej kształtowania. Błąd ten szybko odbił się poznaniakom czkawką, której efektem był systematyczny spadek liczby zgłaszanych projektów oraz tąpnięcie w liczbie oddanych głosów z 67 tysięcy w roku 2013 do 45 tysięcy w roku 2014. Mimo uspołecznienia całego procesu i zwiększenia jego partycypacyjnego charakteru, PBO 2015 wzbudził wśród poznaniaków dotychczas najmniejsze zainteresowanie. Należy wziąć pod uwagę, że spadająca liczba zgłaszanych projektów oraz drastyczny spadek liczby głosujących w trakcie PBO 2015, zamrożona suma PBO, która stanowi zaledwie 0,35% sumy całego budżetu, czy niejasne decyzje urzędników oraz Zespołu Opiniującego w sprawie wyboru projektów, to kwestie które stawiają pod znakiem zapytania przyszłość PBO [2, s. 18].

Chociaż Poznański Budżet Obywatelski jest w swej budowie zbliżony do postulowanych w literaturze standardów budżetów obywatelskich, zabrakło jemu etapu dyskusji nad projektami, usystematyzowanego monitoringu realizacji projektów wybranych w poprzednich edycjach PBO, ewaluacji procesu PBO na bieżąco, co przyczyniłoby się do zebrania bardziej dokładnych danych umożliwiających korygowanie procesu PBO w kolejnej jego edycji. Przydatną opcją byłoby również stworzenie w ramach strony PBO forum dla mieszkańców, gdzie mogliby oni dyskutować o budżecie obywatelskim, a także w trakcie etapu składania projektów wymieniać się informacjami na temat pomysłów. W ten sposób strona PBO byłaby pełnym źródłem informacji na temat całego projektu, a także platformą tworzącą wokół niego wspólnotę.

Generalnie, na liczbę propozycji mogło mieć wpływ wiele czynników, m.in. wielkość miasta, kwota budżetu obywatelskiego czy podział terytorialny miasta oraz określony w regulaminie krąg podmiotów mogących składać wnioski do BO. Jak wskazuje w raporcie Paweł Głogowski, „z jednej strony zauważyć można zjawisko przeistaczania się jawnego sceptycyzmu władz samorządowych względem idei budżetu obywatelskiego w niespodziewany hurraoptymizm. Z drugiej strony natomiast, część z początku optymistycznie nastawionych społeczników i aktywistów miejskich, nierzadko lobbujących za wprowadzeniem budżetu obywatelskiego we własnym mieście, przeszło do

najbardziej krytycznie nastawionej grupy mieszkańców, argumentując iż zaangażowanie w budżet partycypacyjny odciąga uwagę od pełnego budżetu miejskiego” [2, s. 4].

Analitycy kwestii budżetów partycypacyjnych zwracają również uwagę na fakt, iż do wyboru w formie głosowania (najczęściej elektronicznego, ale też w innych formach) są przedstawiane często odgórnie wybrane przez urzędników projekty, na których opracowanie mieszkańcy nie mieli wpływu, do tego w większości są to projekty infrastrukturalne, w znacznie mniejszym stopniu natomiast projekty tzw. „miękkie” o charakterze społecznym. Ma to swoje konsekwencje o charakterze politycznym, ponieważ projekty tzw. „twarde” są lepiej widoczne i łatwiej kojarzone z konkretnym prezydentem czy burmistrzem (z tej prostej przyczyny projekty najczęściej dotyczą głównie dróg, zagospodarowania parków, skwerów, placów zabaw) [5, s. 180].

Należy dodać, że w Polsce nie istnieje jeden model budżetu obywatelskiego. Każda gmina i miasto wprowadza własne reguły, często kierując się istniejącymi przykładami, niejednokrotnie też nie prowadząc konsultacji społecznych i nie wypracowując zasad budżetu obywatelskiego wspólnie z mieszkańcami. Jednak aby budżet mógł być nazwany obywatelskim, muszą być spełnione cztery kryteria: zagwarantowanie dialogu na poziomie władze–mieszkańcy oraz mieszkańcy–mieszkańcy; władze muszą zagwarantować wydzieloną pulę środków na realizację projektów; głosowanie mieszkańców musi mieć charakter wiążący oraz władze powinny zagwarantować cykliczność głosowań.

Budżet partycypacyjny jest demokratyczną procedurą współuczestnictwa obywateli w tworzeniu polityki finansowej w zakresie realizacji wybranych projektów, głównie na poziomie lokalnym. Stał on się mechanizmem rządzenia w polskich samorządach, który po raz pierwszy w tak dużym stopniu zaangażował mieszkańców w jego kształtowanie. Ponadto aktywność większości mieszkańców ograniczała się do udziału w głosowaniu i był to jeden z nielicznych etapów, który kojarzą z całym procesem budżetu partycypacyjnego, oprócz tego badania pokazało, że obywatele posiadają małą wiedzę o zasadach budżetu partycypacyjnego, co daje możliwość do manipulacji.

Decyzje mieszkańców w jego ramach muszą być wiążące a proces tworzenia i zarządzania budżetem obywatelskim przejrzysty oraz otwarty. Kluczowe jest również włączenie jak najszerzej grupy mieszkańców, zwłaszcza tych osób, które dotychczas o budżecie obywatelskim nie usłyszały, nie miały odwagi złożyć projektu, lub nie wiedziały o tym, że takie projekty mogą wesprzeć swoim głosem. Co więcej, budżet partycypacyjny musi być procesem, powtarzalnym i długofalowym, oferującym mieszkańcom współdecydowanie o sumie rozsądnie wysokiej.

Ważna we wszystkich przypadkach jest ewaluacja, która nie powinna być zjawiskiem epizodycznym, ale przygotowywanym co roku, wnikliwym raportem wskazującym kierunki zmian. Tak jak miasta i ich mieszkańcy zmieniają się, tak budżet obywatelski powinien być odpowiedzią na zachodzące zmiany. Należy wskazać, że konsultacje w zakresie budżetów

obywatelskich są tak specyficznym zagadnieniem o istotnym znaczeniu, iż powinny one znaleźć unormowanie w odrębnej uchwale uprawnionego podmiotu, co jest aktualnie dla Polski oraz Ukrainy.

Podsumowując, możemy stwierdzić, że mimo licznych zalet, jak i wad idea budżetu partycypacyjnego z jednej strony służy częściowemu oddaniu władzy społeczeństwu, z drugiej jednak oparta jest w swej istocie na ideach etatystycznych. Mimo to można uznać ją za wstępny krok ku głębszym reformom, dzięki którym ostatecznie będziemy mogli w pełni zarządzać naszą własnością oraz decydować o tym, na jakie cele powinniśmy wydać to, co zarobimy.

Literatura

1. Ewaluacja Poznańskiego Budżetu Obywatelskiego 2016/ Raport z badania ewaluacyjnego dla Gabinetu Prezydenta Miasta Poznania przez Brand Experience. [Electronic resource] – Available at: <https://pbo2016.um.poznan.pl/doc/-ewaluacja/RAPORT-Ewaluacja-Poznańskiego-Budżetu-Obywatelskiego-2016>.
2. Głogowski P. Poznański budżet obywatelski – analiza i rekomendacje. Poznań: Stowarzyszenie „Ulepsz Poznań”, 2014. 24 s.
3. Kraszewski D. Budżet Obywatelski w Polsce // Masz Głos, Masz Wybór, Fundacja im. Stefana Batorego. Warszawa, 2014. 28 s.
4. Matusiak J. Elektroniczne budżety obywatelskie w największych miastach w Polsce // Studia Prawa Publicznego. 2016. Nr. 13. S. 129-147.
5. Mieńkowska-Norkiene R. Demokracja partycypacyjna na poziomie lokalnym jako jeden z aspektów realizacji zasady subsydiarności na przykładzie aglomeracji warszawskiej // Kwartalnik Naukowy OAP UW „e-Politikon”. 2015. Nr. 13. S. 163-194.
6. Poznański Budżet Obywatelski 2019, raport z badania ewaluacyjnego dla Gabinetu Prezydenta Miasta Poznania, s. 20, <https://budzet.um.poznan.pl/pbo2019/wp-content/uploads/2019/02/Raport-ewaluacja-final-raport.pdf>.
7. Rachwał M. Budżet partycypacyjny jako nowa forma współdecydowania o finansach lokalnych // Przegląd Politologiczny. 2013. Nr 4. s. 181.
8. Radziszewski M. Rozwój instrumentów demokracji bezpośredniej w samorządzie terytorialnym na przykładzie miasta Łodzi. W myśl prawa czy wbrew niemu? // Zeszyty naukowe Instytutu Administracji AJD w Częstochowie. 2016. Nr 2(14). s. 151-168.
9. Sorychta-Wojczyk B. Uwarunkowania wykorzystania budżetu obywatelskiego w administracji publicznej w Polsce // Zeszyty Naukowe. Organizacja i Zarządzanie, Politechnika Śląska. 2015. Nr. 78. s. 421-430.
10. Sześciło D. Nowe narzędzia dla obywateli i radnych w samorządzie / D. Sześciło // Fundacja im. Stefana Batorego. Styczeń 2018. 11 s. [Electronic resource] – Available at: http://www.batory.org.pl/upload/files/Programy%20operacyjne/Masz%20Glos/Opinia%20prawna_Nowela%20Kw%20a%20Samorzad%20.pdf.
11. Uchwała Rady Miasta Poznania z dnia 9 listopada 2010 r. w sprawie zasad i trybu przeprowadzania konsultacji społecznych na terenie miasta Poznania, Nr

LXXX/1200/V/2010. [Electronic resource] Available at: <http://bip.poznan.pl/bip/uchwaly/uchwala-nr-lxxx-1200-v-2010-z-dnia-2010-11-09,35808/>.

12. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. Z 2016 r. poz. 446), art. 5a. [Electronic resource] Available at: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19900160095>.

13. Zarządzenie 318/2018/P Prezydenta Miasta Poznania z dnia 26 kwietnia 2018 r. w sprawie przeprowadzenia na terenie miasta Poznania konsultacji społecznych w sprawie budżetu Miasta Poznania na rok 2019. [Electronic resource] Available at: <http://bip.poznan.pl/bip/zarzadzania-prezydenta/6/>.

Стаття надійшла до редакційної колегії 21.12.2018 р.

*Рекомендовано до друку д. політ. н., професором Монолатієм І.С.,
д. політ. н., професором Гоном М.М. (м. Рівне)*

PARTYCYPACY BUDGET AS A CROSSING OF CIVIL ACTIVITY: POLISH MODEL ON THE EXAMPLE OF POZNAŃ

N. Holubiak

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;
76000, Ivano-Frankivsk, st. Shevchenka, 57;
tel. +380997431124; e-mail: holubiakn@gmail.com*

The author sets the task to study the impact of new mechanisms of direct democracy (participatory budget) on attracting and activating the population to local public policy. The organization of participatory budgeting is a manifestation of direct democracy that allows citizens to express their approval or disapproval of the actions taken by local authorities.

This article presents the Polish experience of implementing a public budget on the example of the city of Poznan, which was one of the first cities in Poland to introduce a civic budget in 2012. It should be added that there is no one model of the participatory budget in Poland. Each municipality and city introduce its own rules, often guided by existing examples, often don't conducting social consultations and don't working out the principles of the civic budget together with the residents.

The normative, qualitative and quantitative characteristics of the civic budgets of Poznan (number of voters and number of submitted projects, motivation for participation in the voting, public control, application of electronic platforms) are analyzed.

In the addition, the advantages and disadvantages of the process of participatory budget are summed up, the activation of citizens is especially noted at the voting stage and low awareness of intermediate stages of the civic budget.

Key words: *participatory budget, direct democracy, electronic technologies, civic activity.*

ВИКЛИКИ ЛІБЕРАЛЬНІЙ ДЕМОКРАТІЇ В УМОВАХ РОСТУ ПОПУЛІЗМУ: КЕЙС ЧЕХІЇ

О. В. Григор'єв

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова; м. Одеса,
вул. Дворянська, 2; тел. +38 (048) 723-52-54; e-mail: politlaw@ukr.net*

Аналізуються особливості демократичного транзиту в Чехії. Досліджено дефекти чеської демократії. Порівняно траєкторії неліберального повороту Чехії, Угорщини і Польщі. Проаналізовані основні прояви деформації ліберальної демократії. Визначені загрози ліберальній демократії у Чехії.

Ключові слова: Чехія, неліберальна демократія, дефекти демократії, популізм, А. Бабиш, партія «ANO».

На початку демократичного переходу Чехії підтримка демократії, ліберальних принципів перевищувала підтримку цих питань в інших посткомуністичних країнах ЦСЄ. Донедавна спостерігався послідовний прогрес Чехії у процесі демократизації, а структурні перешкоди для реалізації ліберальної демократії були незначними. Але сьогодні ця країна є уразливою до «повзучої неліберальної консолідації політики» [4, с. 27-28]. Попри одні з кращих серед країн ЦСЄ структурні умови для встановлення та підтримки консолідованої демократії, якість демократії у Чехії останніми роками почала зменшуватися [5, с. 72].

Якщо взяти до уваги низку індексів, які визначають рівень демократії у певній країні, то Чехія характеризується як достатньо ефективна, консолідована демократія. Але зростання політичного впливу партії «ANO», обрання (2013) та переобрання (2018) М. Земана главою держави розглядаються як серйозні виклики нинішній чеській демократії [6, с. 280]. Помітно, що політика Чехії демонструє певний виклик фундаментальним принципам ліберальної демократії та верховенства права [7, с. 2]. Загострилися проблеми: незадовільного політичного управління та посередньої якості демократичного представництва; неспроможності інституцій формувати згуртовану коаліційну більшість; невиразної політичної конкуренції; недостатньої протидії корупції та незадовільному управлінню з боку громадянського суспільства тощо.

Після оголошення результатів парламентських виборів 2017 р. викликало питання: чи стане Чехія ще однією, третьою після Угорщини та Польщі, державою ЦСЄ, в якій після здобутків 1989 р. буде порушений ліберальний проєвропейський консенсус? Ймовірність такого сценарію найперше зумовлена тим, що на виборах-2017 до нижньої палати чесь-

кого парламенту перемогла партія «ANO»¹ (29,64 % голосів). Помітним є зростання її електоральної підтримки, адже на виборах 2013 р. було набрано 18,65 % голосів; це при тому, що це були перші вибори нещодавно утвореної партії.

Процеси, які відбуваються останніми роками в Чехії, в політологічному дискурсі не знайшли одностайних оцінок. Одні автори уже констатували неліберальний поворот Чехії; інші – вважають, що хоч економічна криза позначилася на рівні довіри чехів політичним інститутам, чеська демократія пройшла стрес-тест економічного спаду та довела свою стійкість, тому не можна констатувати деконсолідацію демократії.

При аналізі кейсу Чехії виникає низка питань. Чи саме глобальна фінансова криза 2008 р. сприяла послабленню чеської демократії, або, можливо, наслідки цієї кризи просто посилили слабкі сторони чеської ліберальної демократії? Наскільки виправдана гіпотеза про демократичну деконсолідацію Чехії, на що почали звертати увагу дослідники фактично одразу після початку глобальної фінансової кризи? Погоджуємося, що «криза поставила під сумнів зв'язок між економічною інтеграцією та процвітанням» [1]. Водночас припускаємо, що не власне криза та її наслідки, а саме нездатність уряду справитися з її наслідками, підірвала стабільність ліберальної демократії.

Позитивною стороною кейсу Чехії є те, що тут не стався поворот до консервативного націоналізму. Але відбулося піднесення нових популістських партій, які позиціювали себе як центристські політичні сили; тут мова найперше про партію «ANO». Водночас не можна ігнорувати той факт, що звернення до політики національної ідентичності поступово стає політично важливим інструментом не тільки для крайніх правих, а й для центристських партій Чехії [10, с. 74]. Хоч, наголосимо: нині це не так гостро виражене в Чехії, як, приміром, в Угорщині чи Польщі. До прикладу, партія «ANO» наразі не апелює до ідеї захисту чеської нації. Це відрізняє А. Бабіша від лідерів угорської «Fidesz» і польської «PiS», для яких захист нації (з точки зору етнічності та соціально-консервативних цінностей) є центральним для легітимації концентрації влади. І хоч А. Бабіш не є чеським націоналістом, він й не поділяє цінностей, пов'язаних із традиційним ліберальним баченням чеської державності. В цьому контексті слухними є міркування чеського дослідника М. Віта [10], котрий привертає увагу, що ті політики-демократи, які привели Чехію до ЄС, нині практично не є при владі – їм на зміну прийшли більш прагматичні та недалекоглядні діячі; вони радше як менеджери керують країною, але не будують її як частинку об'єднаної Європи.

¹ Аббревіатура «ANO» у буквальному звучанні перекладається як «Так», розшифровується як «Акція незадоволених громадян».

Піднесення партії «ANO» та рейтингу А. Бабиша (попри кримінальне провадження щодо нього¹) викликає питання про перспективи ліберальної (неліберальної) демократизації Чехії. Дослідники характеризують А. Бабиша не просто як «популістського руйнівника», а як потенційно авторитарного лідера, чий підйом на владних щаблях влади є частиною більш широкої тенденції до «демократичного відкату» в ЦСЄ [8]. Висловлювалися гіпотези, що в тандемі з М. Земаном А. Бабиш одразу почне руйнувати ліберальну демократію. Виникла низка питань: якою мірою підйом А. Бабиша та його партії відображає початкові етапи демократичного відходу? чи насправді є відмінність між консервативним націоналістичним популізмом В. Орбана і Я. Качинського та технократичним популізмом А. Бабиша? Наскільки схожою є партія «ANO» до угорської «Fidesz» і польської «PiS», а А. Бабиш – до В. Орбана і Я. Качинського? чи концентруючи владу подібним чином А. Бабиш досягне схожих чи відмінних результатів? чи відбудеться «ефект доміно» у Центральній Європі, за якого Чехія вслід за Угорщиною та Польщею перейде до побудови демократії неліберального взірця?

Дослідники відзначають, що Чехія відстає від окремих країн регіону щодо спроможності своїх політичних акторів здійснювати реформи та досягати консенсусу [1]. І саме це найчастіше називається причиною сплеску популістів консервативного, націоналістичного, соціального та іншого кшталту. На думку чеського політолога О. Цісаржа, в Чехії представлені і ліва, і права, і центристська форми популізму [3]. Якщо «лівий» популізм загрозливої підтримки нині у чехів не має, то популярність «правого» зростає. Його уособленням найперше є «чеський японець» Т. Окамура та популістська праворадикальна партія «Свобода і пряма демократія». На виборах 2018 р. основний слоган цієї політичної сили звучав: «Ні – ісламу, немає – тероризму!».

Панівним же нині є центристський популізм (його ще позиціюють як економічний, управлінський), увиразнений в політиці А. Бабиша. В його основі – демонстрація зневаги до професійних політиків, скомпрометованих корупцією; натомість ідеалізується образ політика-менеджера, здатного знайти способи ефективного розв'язання будь-якої проблеми. На нашу думку, домінування саме такої поміркованої версії популізму є однією з причин того, що чеська демократія нині не має виражених ознак неліберальної, хоч і демонструє ризик сходження до неї.

---

¹ У 2017 р. А. Бабиша було запідозрено в зловживаннях при розподілі субсидій ЄС: 2 млн євро було безпідставно спрямовано на розвиток готельного комплексу «Гніздо лелеки». Не зважаючи на кримінальне провадження та позбавлення А. Бабиша (вересень 2017 р.) депутатського імунітету, він уже через місяць (жовтень 2017 р.) повернув собі його, позаяк очолювана ним популістська партія «ANO» перемогла на парламентських виборах. Парадоксально, але цілком в дусі популізму, що А. Бабиш, якого звинувачують у корупції, побудував свою останню виборчу кампанію на антикорупційних гаслах.

Хоч ідеологію «ANO» визначають і як «центристський», і як «управлінський», і як «технократичний» популізм, однак Ш. Хенлі та М. А. Вахудова вважають, що після перемоги на виборах 2017 р. А. Бабіш пішов далі: технократичний підхід до влади зумовлює поступову відмову від плюралізму та містить ознаки авторитаризму [6, с. 282]. А. Бабіш пропонує своє розуміння демократії, яке передбачає централізацію державної влади та нехтування механізмом стримувань і протипаг – в ім'я ефективності та модернізації. У книзі політика «Про що я мрію, коли сплю» (2017) викладене його розуміння демократії, у якій принципи стримувань і протипаг практично є виключені задля підвищення ефективності управління. На думку А. Бабіша, діяльність уряду не повинна ускладнюватися процедурами демократичного обговорення в парламенті. Чеський прем'єр-міністр ідеалізує такий устрій, де виконавча влада є централізованою та сконцентрованою максимально в руках прем'єр-міністра. Громадянське суспільство також не розглядається ним як важливий партнер уряду; «третій сектор» уряд намагається відтіснити від процесу обговорення важливих державних рішень.

Особиста історія А. Бабіша показує доволі зневажливе ставлення до ліберальної демократії та верховенства права: кар'єра в комуністичній економічній номенклатурі, а згодом і в посткомуністичному бізнесі була побудована в обхід формальних правил, базуючись на вмілому накопиченні та використанні формальних і неформальних мереж. Однак за результатами останніх виборів «ANO» ще не досягла такого електорального успіху, як «Fidesz» та «PiS». Втім слушним є висновок про те, що політичний підйом А. Бабіша та партії «ANO» підірвав ще уповні незміцнілі ліберально-демократичні норми в таких сферах, як фінансова прозорість, конфлікт інтересів, маніпулювання державним управлінням та підзвітність медіа.

З позицій загроз ліберальній демократії Чехії викликають занепокоєння не лише зростання кількості голосів, поданих за «ANO», а й інші результати виборчої кампанії-2017: 1) Громадянська демократична партія, що декларує євроскептицизм отримала 11,32 % голосів; 2) до парламенту пройшли три партії, програми яких певною мірою засвідчують проросійську спрямованість (Партія піратів Чехії (10,79 %), праворадикальна партія «За свободу і пряму демократію» (10,67 %), Комуністична партія Чехії та Моравії (7,76 %); 3) партія, яка лідирувала багато років поспіль (Чеська соціал-демократична партія), набрала лише 7,27 % голосів, при тому, що на виборах 2013 р. її електоральна підтримка сягнула 20,45 %. Відтак, особливостями нинішнього чеського парламенту є його фрагментованість (дев'ять партій), різке падіння підтримки соціал-демократів та піднесення натомість партій популістського кшталту.

Від початку загальноєвропейської міграційної кризи активізувалися радикальні партії та рухи, наприклад, рух «Блок проти ісламу» (у 2016 р. змінили назву – «Ініціатива Мартіна Конвічки»), правопопулістська пар-

тія «Світанок – Національна коаліція» Т. Окамури та ін. Примітно, що у 2015 р. президент М. Земан долучився до акції протесту, організованої «Блоком проти ісламу». Це дозволяє припустити, що у Чехії поруч із громадянським розвивається сегмент негромадянського суспільства. Втім, на відміну від М. Земана та лідерів інших країн V4, А. Бабіш досі не співпрацював з такими радикальними організаціями [2, с. 169].

Хоч чеський уряд й підтримує переважно проєвропейський дискурс у питаннях біженців і квот їх прийняття, але президент М. Земан вбачає чіткий зв'язок між присутністю біженців у Європі та підвищеним ризиком терористичних актів. Кожен теракт в Західній Європі інтерпретується ним як доказ загрози безпеки. А. Бабіш також неодноразово висловлювався, що мігранти з Близького Сходу не зможуть інтегруватися в чеське суспільство. Чехія (як і Польща та Угорщина) є серед тих країн ЦСЄ, які не підтримали нещодавно (19.12.2018 р.) схвалений Генеральною Асамблеєю ООН Всесвітній пакт ООН про міграцію.

Радикальні праві сили, які віднедавна посилили свою присутність у чеському парламенті, постійно піднімають питання про проведення Czexit (аналогія британському Brexit) – референдуму про членство Чехії в ЄС. Вихід з ЄС – одна з найважливіших тем чеських популістів. Водночас на найвищому державному рівні сценарій виходу з ЄС вважається неприйнятним, ймовірно, найперше з прагматичних мотивів¹, адже великі компанії одразу покинуть Чехію після виходу з ЄС, ймовірна низка інших небажаних наслідків.

Важливим питанням в аналізі дефектів демократії є рівень свободи слова. Якщо в Угорщині та Польщі на медіа тиснуть правлячі партії, то стан свободи слова в Чехії погіршився через дії олігархів. У Індексі свободи ЗМІ, який визначає організація «Репортери без кордонів», Чехія у 2018 р. опустилася одразу на 11 позицій у порівнянні з попереднім роком. Хоч ситуація щодо захисту прав та свобод журналістів у Чехії значно краща, ніж у Польщі та Угорщині, але є тривожні тенденції. Рівень концентрації медіа-власності ЗМІ в руках чеських олігархів почав зростати від 2006-2008 рр., відколи олігархи стали власниками щоденних видань задля збільшення свого впливу. Наприклад, З. Бакала у 2006 р. придбав тижневик «Respekt», у 2008 – видання «Economiya» та ін. М. Доспіві контролює щоденну газету «Deník». А. Бабіш у 2013 р. став власником медійної компанії «Mafra», завдяки чому отримав контроль над двома щоденними виданнями країни – «Lidové noviny» та «MF Dnes».

Саме вибори 2017 р. слушно розглядати як крок до неліберальної демократизації Чехії [2, с. 167], позаяк різко зростала підтримка популістських і радикальних правих політичних сил. Але в порівнянні з Угорщиною та Польщею, в Чехії (як і Словаччині) курс на неліберальну де-

¹ Вище ми уже згадували про підхід А. Бабіша до керівництва державою, як до бізнесу, «держава як фірма».

мократію на сьогодні виражений значно слабше. Серед причин цього, як слушно констатує чеський політолог І. Пех [9], можна вказати: 1) діюча система стримувань і противаг у Чехії наразі є сильнішою, ніж у Польщі та Угорщині; 2) прагматик А. Бабіш не хоче створювати глибокий розрив між Чехією та ЄС, адже чеська економіка сильно узалежнена від економік країн ЄС.

Чехія ризниться від Угорщини і Польщі щодо демократичного відступу:

– по-перше, послідовність подій, яка вели до концентрації влади, була іншою: у Чехії накопичення великої економічної та медійної влади передувало перемозі популістів на виборах, а не навпаки. Наприклад, угорська «Fidesz» є партією, що розвинула власні олігархічні мережі вже після приходу до влади; натомість А. Бабіш, вже будучи олігархом, заснував і розвинув свою партію;

– по-друге, вся влада у Чехії фактично накопичилася в одних руках (А. Бабіша), а не розосереджена в руках кількох впливових акторів. Така концентрація наявної політичної та економічної влади в руках А. Бабіша є проблемою для чеської демократії, адже з його особою пов'язуються корупція та низка деструкцій у політиці. Водночас керує А. Бабішем партія «ANO» ще не настільки потужна, щоб керувати одноосібно (на відміну від «Fidesz» та «PiS»), тому мусить враховувати позиції партнерів по коаліції;

– по-третє, на відміну від В. Орбана чи Я. Качинського, А. Бабіш не має ідеологічного порядку денного, він не є чеським націоналістом і навіть не є чехом, а етнічним словаком; потужний націоналістичний наратив у Чехії відсутній. Популізм, використовуваний А. Бабішем і «ANO» для звернення до виборців, є більш технократичним, ніж націоналістичним. «ANO» не створює таких загроз для нації, як «Fidesz» або «PiS», але також використовує настрої страху щодо мігрантів і біженців. Водночас А. Бабіш є політичним партнером президента М. Земана, відомого ксенофобією та антизахідними поглядами.

Низка згаданих чинників зменшує ризик стрімкої неліберальної демократизації Чехії. Наразі Чехія не здійснила поворот до ліберальної демократії, але небезпечно, як і Словаччина, «заграє» з авторитаризмом. Важливо, що попри низький рівень довіри до влади, політичних партій, чехи не втратили віри в цінності демократії. Припускаємо, що корінь нинішньої кризи демократії у Чехії вбачається у нездатності політичної еліти керувати, а не в неспроможності демократії впоратися з сукупністю проблем. Наразі не можна констатувати здійснення Чехією повноцінного неліберального розвороту, лиш є симптоми проблеми – серія епізодів відходу від ліберальної демократії. Зростання популізму (навіть у його технократичному варіанті) сприяє цьому. Можемо констатувати, що наразі в Чехії існує дефектна популістська демократія, в умовах якої намітився рух до неліберальної форми демократичного режиму.

Література

1. Brusis M. Democracies Adrift: How the European Crises Affect East-Central Europe // Problems of Post-Communism. 2016. № 63 (5-6). P. 263-276.
2. Bustikova L. The Illiberal Turn or Swerve in Central Europe? // Politics and Governance. 2017. № 5 (4). P. 166-176.
3. Císař O. Czech Republic: From Post-Communist Idealism to Economic Populism. Berlin: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2017. 15 p.
4. Dawson J. The fading mirage of the „liberal consensus”: What's Wrong With East-Central Europe? // Journal of Democracy. 2016. № 27 (1). P. 20-34.
5. Guasti P. Democracy Under Stress. Changing Perspectives on Democracy, Governance and Their Measurement. Prague: Institute of Sociology of the Czech Academy of Sciences, 2018. 187 p.
6. Hanley S. Understanding the illiberal turn: democratic backsliding in the Czech Republic // East European Politics. 2018. № 34 (3). – P. 276-296.
7. Macek L. The Czech general elections: and now three „illiberal” Eurosceptic governments in Central Europe? Fondation Robert Schuman. European. 2017. № 448.
8. Patočka J. The best result from the Czech elections would be chaos // The Guardian. 2017. 7 Dec.
9. Pehe J. Explaining Eastern Europe: Czech Democracy Under Pressure // Journal of Democracy. 2018. № 29 (3). P. 65-77.
10. Vít M. Central Europe and the rise of nationalism: the case of the Czech Republic // P. Morillas (Ed.), Illiberal democracies in the EU: The Visegrad Group and the risk of disintegration. Barcelona: CIDOB edicions, 2016. p. 67-74.

Стаття надійшла до редакційної колегії 12.12.201 р.

Рекомендовано до друку д. політ. н., професором Климощуком В.Й., габ. докт. політології, професором Адамчиком А. (Польща)

THE CHALLENGES OF LIBERAL DEMOCRACY IN THE GROWTH OF POPULISM: CASE OF THE CZECH REPUBLIC

O. V. Hryhoriev

*Odessa I.I. Mechnicov National University; Odessa, Dvorianska st., 2;
ph. +38 (048) 723-52-54; e-mail: politlaw@ukr.net*

The features of democratic transit in the Czech Republic are analyzed. The defects of Czech democracy are investigated. Compared to the trajectories of the non-liberal turn of the Czech Republic and Hungary and Poland. The main manifestations of deformation of liberal democracy are analyzed. The main threats to liberal democracy in the Czech Republic have been identified.

Key words: *Czech Republic, illiberal democracy, defects of democracy, populism, A. Babis, party «ANO».*

ВІКНО В ЄВРОПУ: ФОРМАТ 16+1 ТА ПЕРСПЕКТИВА ДЛЯ УКРАЇНИ

О. В. Дем'янчук

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76018, Івано-Франківськ, вул. Т. Шевченка, 57;
тел. +38(097) 307-42-60; e-mail:olyademyanchuk@i.ua*

У статті проаналізовано стан існуючого співробітництва та перспективи розвитку відносин КНР із державами Центральної та Східної Європи у форматі «16+1» в рамках формуючої геополітичної і гео-економічної систем, інтеграційних процесів у Євразії, які Китай створює навколо себе у вигляді Нового Шовкового шляху. Визначено основні шляхи та можливості співпраці України у форматі «16+1». Зроблено висновки та надано відповідні рекомендації.

Ключові слова: *Китайська Народна Республіка, Європейський Союз, економіка, співробітництво, формат 16+1, Україна, «Один пояс, один шлях», саміт, зовнішня політика.*

Європейський Союз є важливим елементом сучасних міжнародних відносин, який не лише впливає на світову політику, а й формує її. Європейський Союз – це система демократичних цінностей, високих соціальних стандартів та економічного прогресу. Зовнішньоекономічні зв'язки Євросоюзу в сучасних умовах стали потужним засобом прискорення науково-технічного розвитку та інтенсифікації економіки. Тісне зовнішньоекономічне співробітництво ЄС з провідними країнами світу є одним з головних чинників розвитку світового господарства. Актуальність дослідження даного інтеграційного об'єднання з 28 країн Європи набуло особливої ваги в останні роки, адже багато країн перехідного періоду вбачають пріоритетним завданням для себе вступити до нього [4].

Європейський Союз та КНР є важливими партнерами у торгівлі. Станом на сьогоднішній день Китай посідає друге місце після США, як головний партнер у зовнішній торгівлі та економічних зв'язках. Не варто замовчувати і той факт, що ЄС прагне тісніше співпрацювати з Пекіном, проте водночас вимагає більше гарантій та зобов'язань. Це означає, що для демократичної Європи важливі елементи прозорості, чесності та дотримання всіх правил зовнішньої торгівлі.

У 2013 році на 16-му саміті ЄС-Китай було продовжено переговори щодо Інвестиційної угоди між Євросоюзом та Китайською Народною Республікою, де передбачалось поступову лібералізацію інвестування та усунення обмежень для інвесторів на ринок одне одного. Це дасть змогу

забезпечити відкриті та прозору правову базу для обох сторін. У свою чергу Пекін готовий здійснити реформи у економічному та фінансовому секторах [5].

Проте після прийняття Пекіном стратегії «Один пояс, один шлях» викликала так зване «занепокоєння» з боку ЄС. Оскільки, КНР планує відновити старі економічні зв'язки, а також налагодити нові, задля «розвитку як китайської, так і глобальної торгівлі». Як зазначалося раніше основними напрямками нового шовкового шляху: Китай – Центральна Азія – Росія – Європа (до Балтійського моря), Китай – Центральна та Західна Азія – Перська затока та Середземне море; Китай – Південно-Східна Азія – Південна Азія – Індійський океан. Європа є однією з цілей і в рамках Морського шовкового шляху: Південно-Китайське море – Індійський океан – Європа; інший напрямок пролягатиме через Південно-Китайське море до Тихоокеанського регіону – «Один пояс, один шлях» охопить 60 країн світу, на території яких проживає 63% населення всієї планети.

Майже на кожній міжнародній зустрічі китайські лідери запрошують партнерів долучитися до їхньої ініціативи. Новий шовковий шлях обіцяє багатомільярдні інвестиції та вихід на закриті раніше ринки всім своїм учасникам. На зустрічі голови Державної ради Китайської Народної Республіки Лі Кецяна з лідерами країн Центральної та Східної Європи (ЦСЄ) було проголошено про намір КНР інвестувати в своїх партнерів. І за результатами зустрічі, яка відбулась наприкінці листопада 2017 року, всі країни-учасниці партнерства заявили про приєднання до ініціативи «Один пояс, один шлях».

Китайська сторона одразу заявила про те, що 16 країн ЦСЄ «зробили внесок не лише у власний розвиток, а й у розвиток Європейського Союзу». Взагалі КНР не приховує бажання повноцінно та масштабно вийти на ринок ЄС, членами якого є 11 країн-учасниць ініціативи «Один пояс, один шлях». Офіційний Пекін відкрито говорить, що країни ЦСЄ дадуть. Після останнього саміту лідерів Китаю та країн ЦСЄ офіційний Брюссель не робив гучних офіційних заяв. Проте Європейський Союз закликав країни-члени з обережністю ставитися до пропозицій Китаю та висловив занепокоєння тим, що «саміт може підірвати цілісність ЄС».

Євросоюз намагається обмежити доступ китайських товарів на свої ринки не лише гучними заявами та «занепокоєннями». Так на початку листопада 2017 року Європарламент на своєму засіданні прийняв нові правила розрахунку антидемпінгових мит для імпортованих товарів. Відтепер на розмір мита впливатимуть такі показники, як екологічний стан та дотримання правил техніки безпеки. Китай одразу виступив проти цих змін, звинувативши ЄС у порушенні норм СОТ. Правилами організації не передбачене урахування зазначених факторів при формуванні розмірів мит.

Проте, Китай наполягає на тому, що «Один пояс, один шлях» не зашкодить інтересам Європейського Союзу і принесе очевидні переваги всій світовій спільноті. Європейські експерти вже зараз наполягають на тому, що Євросоюз задля власного економічного розвитку має підтримувати китайську ініціативу. Особливо важливою є співпраця в технологічній сфері. Економісти Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР) також вважають, що китайська ініціатива стане позитивним кроком та сприятиме розвитку не лише Європи, а й інших країн світу.

Схожу думку мають й експерти ООН, які заявили, що «ініціатива «Один пояс, один шлях» відповідає цілям ООН і сприятиме розвитку світової спільноти» змогу китайським товарам заповнити ринки Євросоюзу.

КНР хоче торгувати з усім світом і намагається досягати цього різними шляхами. Про вільну торгівлю зі Сполученими Штатами Америки йшлося під час візиту до Китаю президента Дональда Трампа. Можливість запровадження вільної торгівлі з Канадою обговорювалась під час візиту до КНР прем'єр-міністра Джастіна Трюдо.

Китай активно просуває зону вільної торгівлі з країнами Асоціації держав Південно-Східної Азії (Association of South East Asian Nations, ASEAN) і охоче запрошує їх до свого нового шовкового шляху.

В рамках ініціативи «Один пояс, один шлях» КНР швидкими темпами розвиває інфраструктуру країн, територією яких проходять його торговельні шляхи. Так Китай інвестував і кошти, і матеріали, і робочу силу в будівництво залізничної дороги в Лаосі, яка поєднає північний регіон країни зі столицею – містом В'єнтьян. І вже у грудні 2017 року розпочне будівництво швидкісної залізничної дороги в Тайланді – з тайського міста Нонгкхай до В'єтнаму та Китаю.

Україна також стала частиною великого китайського плану. В жовтні цього року свій перший рейс здійснив вантажний потяг за маршрутом Урумчі (Китай) – Полтава. В КНР відразу заявили, що цей напрям буде використовуватися для поставок товарів у Європу. А вже на початку грудня 2017 року Україна та Китай підписали дорожню карту ініціативи «Один пояс, один шлях» [3].

Разом із тим, КНР протягом останнього десятиліття поступово збільшує інвестиції в країни Західної Європи. Так у 2010 році китайська автомобільна корпорація «Geely Automobile Holdings Limited» придбала шведського автовиробника «Volvo», а у 2011 китайська державна корпорація СІТІС (China International Trust and Investment Corporation) придбала 30% французької енергетичної компанії GDF Suez. І це лише кілька прикладів з недалекого минулого.

У 2017 році стало відомо, що китайська компанія «Shenzhen Deren Electronic» придбала європейського виробника запчастин для автомобілів «Meta System». У свою чергу «Meta System» стала ексклюзивним

постачальником зарядних пристроїв для всієї лінійки нових електрокарів Mini Cooper BMW. Таким чином китайська компанія стане єдиним постачальником зарядних пристроїв для німецького автомобільного концерну. Не виключено, що Китай постачатиме устаткування й для інших серій електрокарів BMW [1].

КНР продовжує здійснювати кроки у напрямку створення умов для прогнозованого довготривалого власного зростання та розвитку на шляху перетворення Китаю на світового важковаговика. Це прагнення може мати значний успіх, оскільки офіційний Пекін володіє наявним фінансовим, промисловим, інтелектуальним, людським ресурсом, який в умовах постфінансової світової кризи та зниження темпів зростання світової економіки формує можливості та надає свободу маневру в умовах, що склалися.

Слід зауважити, що прагматизм, незалежність від зовнішніх впливів та пріоритет національних інтересів – визначна риса китайської дипломатії протягом багатьох десятиліть. Поряд з активізацією зовнішньополітичної діяльності КНР на глобальному рівні простежується інтенсифікація її участі у різноманітних регіональних форумах. Наразі Китай із двостороннього рівня взаємодії активно переходить до багатостороннього та існуючих механізмів взаємодії регіональної та глобальної спрямованості (ШОС, БРІКС, Форум «КНР-ЄС», співробітництво КНР з країнами Центральної і Східної Європи у форматі «16+1», очікуваний формат взаємодії «Китай плюс країни Північної Європи» («5+1»), між-регіональний форум «Зустрічі Європа-Азія» (АСЕМ) тощо). Це є характерною рисою китайської дипломатії у різних регіонах світу і має на меті забезпечити Китаю фактичне лідерство в глобальних масштабах.

З огляду на те, що сфера економічних інтересів Китаю розширюється, активно збільшується кількість встановлених партнерських відносин КНР з новими країнами, поглиблюється співпраця з традиційними партнерами, удосконалюється багатосторонній формат міждержавних відносин – усе це дозволяє Китаю реалізовувати власні інтереси в межах конкретних регіонів. КНР за останні шість років від часу створення формату взаємодії «16+1» приділяє значну увагу регіону Центральної та Східної Європи (ЦСЄ), перетворюючись на геополітично важливого актора для нього. Водночас, співпраця між Китаєм і країнами ЦСЄ є важливою складовою досить великого і дієвого механізму співпраці КНР – ЄС.

Тому виникнення нового формату 16+1 має свою історію, оскільки після вступу країн ЦСЄ до ЄС у китайських експертних та владних колах сформувався чітке розуміння того, що цей регіон є частиною Європи, а не пострадянського простору. Офіційний Пекін відмовився від ідеологічних претензій щодо колишніх країн «соцтабору» та розпочав пошук нових можливостей для власної економіки у цьому регіоні. Китай почав проявляти активний інтерес до ЦСЄ внаслідок усвідомлення

факту посилення ваги регіону на рівні ЄС. У 2012 р. Китаєм та країнами ЦСЄ ухвалено спільне рішення (за ініціативою китайської сторони) про започаткування формату співробітництва «16+1», яке було окреслено і представлено у виступі керівника китайського уряду «12 заходів Китаю з метою заохочення дружнього співробітництва з країнами ЦСЄ». Мотиви керівництва країн ЦСЄ також були і залишаються суто прагматичними та здебільшого визначаються економічними інтересами країн. До формату «16+1» залучені: Албанія, Боснія та Герцеговина, Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Македонія, Польща, Румунія, Сербія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Хорватія, Чорногорія, Чехія і КНР. Китайське бачення регіону ЦСЄ охоплює 11 країн – «молодих» членів ЄС і 5 балканських держав, які прагнуть ними стати або отримали статус кандидатів у члени ЄС. Проте до цього переліку не увійшли Косово 2, Австрія, Білорусь, Молдова, Україна, які за географічною приналежністю потенційно можуть розглядатися учасниками зазначеного формату.

Такий формат взаємодії сформувався після міжнародної фінансової кризи 2008р., у найбільш критичний для економік ЦСЄ момент. Це рішення також стало наслідком усвідомлення Пекіном важливості країн ЦСЄ як складової частини об'єднаної Європи. Цими кроками Китай розпочав трансформацію існуючого економічного і політичного простору, утверджуючи себе в ролі нового центру багатопольярного світу.

Водночас, новий формат взаємодії покликаний сприяти зростанню ефективності співробітництва КНР з Європейським Союзом. До того ж Пекін розраховує на покращення свого іміджу в Європі для подальшої економічної присутності. Китай наполегливо розвиває формат «16+1», запроваджує його інституалізацію, формує конкретну програму розвитку, в рамках якої створено спеціальну кредитну лінію на розвиток інфраструктури, передових технологій та екологічних проектів, інвестиції, побудова транспортної мережі.

У 2018 році Євросоюз і Китай відзначили 15-ту річницю встановлення стратегічного партнерства. У грудні Пекін на честь цієї події опублікував нову «Білу книгу» про відносини з Європейським Союзом. Китай розглядає механізм співробітництва у форматі «16+1», як невід'ємну частину ініціативи «Один пояс, один шлях» і частку загальних відносин з Європою.

Співпраця на регіональному рівні є важливою складовою частиною співпраці у форматі «16+1». Протягом минулого року Китай і ЦСЄ активно сприяли обмінам і співпраці між регіонами і успішно провели четверту зустріч регіональних керівників Китаю і ЦСЄ. Між Китаєм і ЦСЄ вже встановлено понад 160 пар провінцій (областей)-побратимів і міст-побратимів.

У липні 2018 р. у Софії відбувся 7-й саміт голів урядів Китаю і 16 країн Центральної та Східної Європи. Під час заходу прем'єр Держради КНР Лі Кецянь підкреслив, що протягом шести років співробітництва

Китай і країни ЦСЄ дотримувалися концепції відкритості та взаємодії, рівноправності і консультацій, взаємної вигоди і обопільного виграшу.

За цей час товарообіг між Китаєм і 16 країнами ЦСЄ щорічно зростав в середньому на 6,5%, збільшившись з \$40 млрд. до майже \$70 млрд., а їхня частка в китайсько-європейській торгівлі підвищилася з 9,3% до 11%. Стабільно зростали двосторонні інвестиції: сукупні китайські інвестиції в країни ЦСЄ досягли \$10 млрд., а інвестиції 16 країн ЦСЄ в Китай перевищили \$1,4 млрд. Послідовно розвивалася інфраструктурна взаємопов'язаність: між Китаєм і Європою курсують майже 9 тис. вантажних експресів (експреси CR). Кількість китайських громадян, які відвідали країни ЦСЄ, збільшилася в 6 разів, обмін студентами наближається до 10 тис. чоловік на рік, а кількість туристів щорічно перевищує мільйон.

На саміті у Софії були укладені нові договори щодо інфраструктурного будівництва в Сербії, проекти у електроенергетиці: серед 9 найбільших теплоелектростанцій, які планують збудувати в регіоні, в 5 проєктах братиме участь Китай. Йдеться про одну станцію у Сербії та 4 у Боснії і Герцеговині. Фінансування йтиме від китайських державних банків. Загалом, за повідомленням місцевих ЗМІ, Китай закінчив формування інвестиційного фонду для проєктів в рамках механізму «16+1» у \$1 млрд.

Формат «16+1» має чітко визначені загальні орієнтири. Однак експерти зазначають, що Китай обрав вибірковий підхід, і до потреб кожної країни підходить диференційовано. За останні десять років КНР виступила як спонсор у регіональних інфраструктурних проєктах на 8.2 млрд. євро, водночас 90% таких проєктів зосереджувалися у Сербії, Угорщині і Румунії. Водночас міжнародні аналітики звертають увагу на те, що китайські інвестиції приносять більше практичної користі країнам Балкан, які не є членами ЄС і не мають широкого фінансування з його фондів.

На думку одного з європейських дипломатів, «ми не мусимо відмовлятися від партнерства з Китаєм, проте ми мусимо ввічливо, але наполегливо наполягати на наших умовах». Експерти наголошують, що заплановане зменшення фінансування для країн-членів ЄС з Центральної та Східної Європи, передбачене на період 2021-2027 рр., створить Китаю додаткові переваги як фактично головного інвестора у регіоні.

Тому можна зробити висновки, що у Китаю є певні стратегічні цілі, які полягають у наступному. По-перше, Китай розглядає країни ЦСЄ як майданчик для виходу на ринки заможніших країн Західної Європи. По-друге, шляхом зближення з країнами регіону Китай прагне лобювати свої інтереси на рівні ЄС та визначати порядок денний співробітництва між КНР та ЄС.

Незважаючи на те, що військово-політичне керівництво КНР рішуче виступає за єдину Європу, воно водночас допускає виникнення

«багатополярної Європи» як рішення для ЄС питань подолання власної внутрішньої економічної кризи та відновлення європейського статусу. Проте, у Пекіні існує упевненість, що сценарій розпаду чи будь-яких форм дезінтеграції ЄС не на користь китайській державі.

У рамках розвитку співпраці КНР з країнами-партнерами політичне керівництво Китаю проводить різноманітні зустрічі в рамках яких значну увагу приділяється планам реалізації спільних проєктів у контексті ініціативи «Один пояс – один шлях». Зокрема, Пекін провів масштабний іміджевий захід з розвитку міжнародного співробітництва високого рівня 14-15 травня 2017 р. за участю глав держав та урядів 29 країн, розташованих вздовж Нового Шовкового шляху. Організаційні масштаби та фінансові затрати були співмірними з Самітом «Великої двадцятки», який КНР провела у вересні 2016 р. у м. Ханчжоу. Утім, для представників багатьох країн (делегатії направили 100 держав, включно з українською урядовою делегацією) поїздка на форум була, швидше, першим реальним шансом познайомитися з баченням китайського керівництва та планів реалізації нового глобального проєкту.

Слід також звернути увагу та відзначити тенденцію до активізації-практики проведення форумів, здебільшого економічного спрямування, з тематики Шовкового шляху за участю українських та іноземних експертних кіл за межами КНР. Зокрема, 27-28 січня 2017 р. у польському місті Жешув відбувся ювілейний X Форум «Європа-Україна», однією з тем якого під час панельної дискусії було питання Нового Шовкового шляху та шанси участі у його розбудові нашої країни та європейських держав.

Євросоюз все ще зі скепсисом оцінює ініціативу «Один пояс, один шлях». Водночас, не перешкоджає окремим країнам-членам (на форумі високого рівня у Пекіні були представлені Польща, Чехія, Угорщина, а також Іспанія, Італія, Греція) розвивати з КНР особливі відносини в рамках їх реалізації. Влада КНР намагається взаємодію з країнами-партнерами зробити більш ефективною. Але навіть у цих країн, які Китай особливо виділяє як своїх партнерів, немає єдиного бачення китайської ініціативи. Вони будують свої відносини з Пекіном, виходячи з власних інтересів, а не з загальноєвропейських. ЄС своєї остаточної позиції з цього приводу поки що не сформував, і вочевидь Україні це слід врахувати. Станом на червень 2017 р. згідно даних Мінкомерції КНР, документи про співпрацю в рамках «Один пояс, один шлях» з Китаєм підписали 13 із 16 країн ЦСЄ, які входять і співпрацюють у форматі «16+1».

Література

1. Euronews. ЕС-Китай: ни легко, ни быстро [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ru.euronews.com/france-eu-china-talks>.

2. Euronews. ЕС-КНР: сотрудничество или сопротивление [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ru.euronews.com/ue-china-cooperation-or-resistance>.
3. Асоціація українсько-китайського співробітництва. Китай-ЦСЄ: підсумки року та перспективи України долучитися до «16+1» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.aucc.org.ua/kitay-tssye-pidsumki-roku-ta-perspektivi-ukrayini-doluchitisa-do-16-1/>.
4. Відбувається перший візит президента Китаю до ЄС [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage_en.
5. Фон Гайн М., Неділько Н. Саміт ЄС-Китай – зондування запланованих Пекіном реформ // Українська правда [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.pravda.com.ua.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 27.12.2018 р.
Рекомендовано до друку д. іст. н., професором Цепендою І.Є.,
д. політ. н., професором Лазаровичем М.В. (м. Тернопіль)*

WINDOW TO EUROPE: 16+1 THE FUTURE FOR UKRAINE

O. V. Demianchuk

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;
76018, Ivano-Frankivsk, st. Shevchenka, 57;
tel. +38 (097) 307-42-60; e-mail: olyademyanchyk@i.ua*

In article the condition of the existing cooperation and the prospect of development of the relations of the People's Republic of China with the states of Central and Eastern Europe in the 16 + 1 format within forming geopolitical and systems, integration processes in Eurasia which China creates around itself in the form of the New Silk way. The main ways and possibilities of cooperation of Ukraine in the 16 + 1 format are defined. Conclusions are drawn and the corresponding recommendations are made.

Key words: *People's Republic of China, European Union, economy, cooperation, Ukraine, "One belt, one way", summit, foreign policy.*

РЕВОЛЮЦІЯ ТА СТАТУС ЖІНКИ: ГЕНДЕРНИЙ ТА ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТИ

Ю. В. Кобець

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380978420018; e-mail: yu.myslyuk@gmail.com*

XX століття увійшло в історію як час революцій, які мали наслідком докорінну трансформацію соціальних відносин. Відбулася і так звана «тиха революція» або «революція жінок», яка призвела до значної їх емансипації. У статті розглянуто зміну гендерних стереотипів під впливом революційних змін протягом 1917 р., періоду формування становлення Незалежності, під час подій Майдану та Революції Гідності.

В дослідженні міститься політологічний аналіз соціально-політичних процесів участі та ролі жінок, що мали місце в Україні та в глобальному масштабі. Авторка підкреслює особливості висвітлення проблеми в залежності від конкретної ідеолого-політичної ситуації, політичного режиму. За допомогою системного та комплексного підходу до розгляду проблеми стало можливим доповнити загальну картину революційних подій, виявити жіночу складову цих періодів в усіх її різноманітних проявах, зробити певний внесок до сфери гендерних досліджень в політичній науці.

Акцентується увага на боротьбі жінок за зрівняння в правах з чоловіками в економічній, політичній, культурній сферах життя, а також на їх участі у загальнополітичних процесах.

Ключові слова: революція, гендерні відносини, соціальний статус, демократія.

...От вона: Це тип: "кіт у чоботях"? Знаєте малюнки за дитинства: "кіт у чоботях"? Він дуже комічний. Але він теплий і близький, як неньчина рука з синьою жилкою, як прозорий вечір у червінцях осени.

"Кіт у чоботях" – це товариш Жучок. От.

А тепер я питаю: – Відкіля вони вийшли – товариші Жучки? Скільки їх вийшло? Га?А пройшли вони з краю в край нашу запашну червількову революцію. Пройшли товариші Жучки, "кіт у чоботях".

...Ах, я знаю: це Жовтнева тайна. Відкіля вони вийшли – це Жовтнева тайна.

! ...Сьогодні в степах кінноти не чути, не бачу й "кота в чоботях".!

Відкіля прийшов, туди й зник...Зникли, розійшлись по шляхах, по кварталах, по глухих дорогах республіки.

"Кіт у чоботях" – це муралі революції. І сьогодні, коли голубине небо, коли вітер стиха лоскоче мою скроню, в моїй душі васильковий сум¹.

¹ Подається за виданням: Микола Хвильовий. Кіт у чоботях // Твори. К.: Наукова думка, 1995. 817 с.

Про демократичність держави можна говорити, коли громадяни (незважаючи на стать) беруть активну участь у політичному житті суспільства, володіють високим рівнем політичної культури, усвідомлюють себе активною частиною цілого, тобто громадянського суспільства. У XXI ст. світова спільнота своє головне завдання вбачає у подоланні будь-яких форм нерівності: класової, гендерної, расової, етнічної, політичної, економічної та соціально-культурної.

В історії людства завжди були жінки, які мали лідерські якості, про них відомо в кожній галузі життєдіяльності суспільства: історії, політиці, літературі, науці. Потрапити в історію як особистість, яка заслуговує на повагу і пам'ять, жінці будь-якого часового відрізка, яка увійшла в історію, було надзвичайно важко в суперництві з чоловіками. Приклад тому революціонерка Жанна Д'Арк, яка стала символом французької нації. Завдячуючи першій феміністці Мері Волстоункрафт (Великобританія, XVIII ст.) ми отримали ідею інтелектуальної рівності статей за умови однакового виховання і освіти.

Метою пропонованої статті є виявлення основних тенденцій жіночої участі в політичних революціях різного масштабу, від глобального до національного.

Важливим моментом у забезпеченні участі жінок в політиці є їх активна позиція щодо соціально-політичного середовища. Політична революційність особи може визначатися через відбиття в її свідомості певних умов, виконання яких є важливим, необхідність їх є чітко усвідомленою і задовольнити їх можна шляхом активної діяльності. Соціально-політична активність людини – це результат її свідомості, духовно-моральних якостей, рис, хисту, особливий характер її діяльності, що виявляє ті або інші зміни в матеріальних і духовних умовах її життя. Це означає, що політична революційність має вияв у людському бутті як здатність до свідомих акцій і реакцій, вона характерна для людини як стан чинності (вчинку) і реалізовується на тлі цього стану саме як свідомо діяльна форма самоствердження і самовизначення особистості, соціальної групи, що носить самодіяльний характер в тій або іншій сфері на відміну від звичайної, нормальної (нормативної) [9, с. 242].

Усвідомлення цього виявилось у зростанні дослідницької уваги до ролі жінок у різних сферах суспільного буття, що матеріалізувалося у тисячах наукових публікацій, які побачили світ в багатьох країнах світу.

Протягом останніх півтора століть термін «революція» став часто вживаним у різних контекстах. Мова йтиме про той, що за революцію вважає швидкі фундаментальні соціально-економічні та політичні зміни, здійснювані, як правило, насильницьким шляхом. Соціальна революція як переверот знизу, що змітає правлячу еліту, нездатну керувати суспільством. в результаті створюється нова політична та соціальна структура, нові політичні, економічні та соціальні відносини, формуються нові цінності та моделі поведінки. Тобто революція – це кульмі-

нація розвитку політичних відносин в суспільстві [12, с. 112]. У баченні класичного марксизму (згідно з К. Марксом) політична революція – це справді жорсткої, часто жорстокої боротьби за владу.

На думку А. Колодій існує широке і вузьке бачення поняття «політична революція» [5, с. 136]. В основу широкого загального підходу поставлена народна мобілізація та колективний процес суспільного переоблаштування. При розгляді політичної революції у вузькому значенні, вона вбачається особливим способом розв'язання конфлікту між владою та народом, з виходом за межі закону старого режиму, розривом правової неперервності, з покладанням на легітимність замість легальності період інституційного зламу.

У порівнянні з минулим історія ХХ століття зафіксувала найбільше таких соціальних катаклізмів, коли на арену політичної боротьби вийшли широкі маси, причому значну чисельність становили жінки.

Методологічне та теоретичне забезпечення жіночого руху з кінця ХІХ і протягом усього ХХ століття брав на себе фемінізм [7, с. 50]. Виникнення фемінізму в історії філософії прийнято пов'язувати з відомою книгою Сімони де Бовуар (1908-1986) «Друга стаття» (1949), у якій вона з феміністської точки зору (з точки зору дискримінації жіночого) аналізує особливості функціонування жіночого в культурі. Докладно зупиняючись на біології жіночої статі, С. де Бовуар водночас показує неспроможність патріархального переконання в неповноцінності жінок, яке визначається цією біологією [7, с. 50]. До сучасної феміністської філософії належать такі автори, як Люсі Ірігаре, Юлія Крістева, Елен Сікс, Джудіт Батлер, Розі Брай-Дотті, Елізабет Гросс та інші [2, с. 424-425].

Поштовх інтересу до становища жінки у світі дала Велика Французька Революція, яка проголосила гасло свободи, рівності та братерства всіх людей незалежно від їх походження, що активувало потяг жінки до рівноправ'я. Олімпія де Гуж вимагала надати жінкам громадянські та виборчі права та можливості обіймати посади. Відомі її слова: «якщо жінка достойна підняти на ешафот, то вона достойна вийти і до парламенту» [10].

Вивільнення, усвідомлення жінками свого паритетного становища на рівні з чоловіками розпочалося перш за все з феміністичного руху. В Короткому оксфордському словнику наводиться характеристика фемінізму як ідеологічної течії: «сутність феміністичного аналізу полягає в сумнівах щодо поділу на публічну і приватну сфери в політиці, внаслідок якого жінкам упродовж історії відмовляли в доступі до публічного політичного простору, а отже, й до представництва своїх інтересів» [6, с. 723].

Упродовж всього ХVІІІ століття жінки європейських країн брали активну участь в житті суспільства. Велика кількість жінок мала економічну незалежність, право вільно відвідувати публічні місця, організувати власні салони, що давало змогу втручатись в політику. У Франції

на початку Великої Французької Революції 1789 р. почав виходити перший журнал, присвячений боротьбі жінок за рівність, виникли жіночі революційні клуби, членкині яких брали участь в політичній боротьбі. Якщо початок емансипації жінок зараховують до ВФР, то поява терміну «*emancipation le la femme*» - до епохи липневої революції 1830 р. [3].

Явища модернізації суспільства у галузі статевого рівноправ'я суттєво актуалізують проблему дослідження політичного досвіду та ролі жінок у поступі українського суспільства, а особливо протягом переломних періодів становлення української державности, якими були революційні події 1917 року [11, с. 157]. На такій важливості наголошує і І. Фатхутдінова в контексті дослідження ролі української жінки в сім'ї та суспільстві, нею виокремлено декілька важливих історичних етапів, де можна прослідкувати участь жінок в соціально-політичних потрясіннях. Важливим для нашого дослідження є перший етап – період Першої світової війни, включаючи революцію 1917 року (1914-1920 рр.).

В цьому історичному періоді функціонувало багато організацій соціально-політичного характеру, заснованих жінками, серед них виокремлюють: «Харківське товариство взаємодопомоги жінок», «Київське товариство оборони жінок», де брали участь відомі політки ні С. Русова, Л. Старицька-Черняхівська, Л. Яновська, З. Мірна та інші. До основних завдань такої революційної боротьби з боку жінок вчені відносять: матеріальне забезпечення військових дій, усунення наслідків військових операцій, догляд за пораненими солдатами та офіцерами, забезпечення сім'ї [17, с. 57].

Проте головним досягненням жінок Російської імперії можна вважати здобуття виборчого права. Адже ще на початку ХХ ст. всі жінки Російської імперії нарівні з психічно хворими та неповнолітніми були позбавлені права брати участь у виборах. Події Першої світової війни та революційні зміни 1917 р. спричинили зрушення в царині політичних прав і свобод громадян вже колишньої Російської імперії. Одразу після лютневої революції розпочалася активна боротьба за запровадження в суспільстві демократичних прав та свобод, зокрема найактуальнішою проблемою, яка вимагала негайного вирішення, було питання про надання жінкам права голосу [11, с. 161]. Таким чином, залучення жіночого загалу до участі у виборах, як до місцевих органів управління, так і до загальнодержавних рівня, активна робота освічених та інтелігентних представниць жіночого кола у виборчих комісіях різного рівня сприяли усвідомленню ними своїх прав і можливостей впливати на перебіг подій у суспільстві, робили їх повноправними членами громади.

Український жіночий рух міжвоєнного періоду 1920-1930-х років на теренах Західної України (в межах тогочасної II Речі Посполитої) залишив чимало яскравих прикладів успішної суспільно-політичної активності українок. Жіноча активність в Україні на всіх етапах свого розвитку (від другої половини ХІХ століття) перебував під значним впливом

західноєвропейського руху, проте мав особливості, зумовлені специфічним бездержавним становищем української нації. Цей чинник був визначальним у формуванні міцного зв'язку поміж жіночим рухом і національно-визвольними зусиллями. Історична ретроспектива переконливо свідчить, що український жіночий рух був дієвим чинником соціальних трансформацій, динамічно розвиваючись, впливаючи на всі сфери українського буття, розбудовував потужну інфраструктуру, ставив перед собою суспільно значущі цілі й втілював їх на практиці. З початком нового, повоєнного етапу так званого «жіночого відродження» український жіночий рух увійшов у нову фазу розвитку, виявляючи зростаючу активність практично у всіх сферах суспільного життя – навіть тих, які колись вважались традиційно чоловічими [16].

Важливе значення в розумінні ролі революційної участі жінок має 1927 р. – період заснування Українського Жіночого Союзу та період Центральної Ради. Як зазначає дослідниця Л. Смоляр – роль української жінки в цей період «це взірць духовної сили українського жіноцтва, його вартісності, його високої місії в українському суспільстві» [15, с. 11]. Софія Русова про цей період влучно висловила через формування дилеми – «...Мимоволі виникало питання, чи я мала право захоплюватися політичною діяльністю, коли вона мала неминуче привести до руїни родинного спокою. І життя моє постійно калічилося між цими двома обов'язками: родина, діти, чоловік – всіх їх я кохала; а з другого боку громада, рідний край. Нікому з жінок я не бажаю такого роздвоєння, бо з цього виходить і погана праця і страшенна драма серця» [14, с. 125].

Одночасно з активною фазою участі жінок в революційних подіях, зауважують загальну тенденцію та особливість це родинний її характер. Якщо чоловіки потрапляли до підпільних гуртків, навчаючись в університетах, працюючи в різноманітних закладах, то жінки не мали такої можливості. Жінки, які приходили до нелегальної діяльності, були сестрами чи дружинами революціонерів. В основному їх діяльність полягала в утриманні конспіративної квартири, зв'язку з іншими угрупованнями, друці листівок і нелегальних прокламацій [8, с. 83].

Перша та Друга світова війна стала основним чинником, що вплинув на зміну гендерних стереотипів на початку ХХ століття. Війна призвела до мобілізації чоловічого населення, війна спричинила збільшення смертності серед чоловіків, принесла економічну розруху, що неминуче втягувало жіноцтво в господарську діяльність.

На думку Т. Орлової, в радянській науці замученість жінок до революційних подій є достатньо перебільшеною, в акцентуванні тролі пролетаріатом в боротьбі за «диктатуру пролетаріату», особливо в працях Ж. Тимченко, Л. Домбровської, Г. Воробйової, Є. Конкіної [13, с. 138]. Комплексно підійти до проблеми спробувала О. Оніщенко, яка в своїх дослідженнях акцентує увагу на участі жінок в суспільно-політичних процесах загалом, і на революційних подіях зокрема. Із дія-

спори можемо за акцентувати увагу на працях І. Книш та М. Богачевської-Хом'як.

Демократизація всіх сфер життєдіяльності сучасного суспільства є неможливою без паритетного представництва жінок нарівні з чоловіками в структурах політичної влади, їх активної участі в процесах прийняття політичних рішень. ХХ ст. пережило переворот у статусі жінки. Жінки отримали громадянські й політичні права та можливості для самореалізації. Такі гендерні трансформації початку ХХ століття, періоду становлення Незалежності, на час Майдану та Революції Гідності, проходили через освіту, оволодіння професією, публічну сферу діяльності жіночих та громадських організацій, волонтерський рух.

У текстах українських газет та на українських екранах побільшало жінок. Причиною тому є напружений стан суспільства, пов'язаний із тримісячним протистоянням Майдану із режимом Януковича. І це не випадково, – жіночі обличчя не лише стають маркою революції, – вони також є миротворцями, жінкам більше довіряють. Гендерний моніторинг Інституту масової інформації, котрий почав проводитися з осені 2013 року, свідчить про зростання присутності жінок у новинах та статтях у друкованих ЗМІ та в інтернеті, починаючи з подій Євромайдану. У грудні такими жіночими обличчями були, як зазначає експерт ІМІ Олена Голуб, – ведуча Майдану Руслана Лижичко і журналістка Тетяна Чорновол, волонтерка з Донеччини Ліза Шапошник, дипломатки з Заходу Вікторія Нуланд і Кетрін Ештон, лідерки Німеччини і Литви Ангела Меркель і Даля Грибаускайте, котрі намагалися вплинути на українську владу. Представленість жінок як героїнь текстів та експертів у них у відсотковому відношенні виросла – так, у журналах в грудні в порівнянні до листопада згадуваність їх виросла вдвічі – до 32%, в газетах та в інтернеті до 40 і 26% відповідно [4].

На період Революції Гідності жіноча участь переважно проявлялася на рівні щоденної праці з забезпечення базових потреб Майдану, а тому була менш помітною та належно оціненою. Проте, без постійних самовідданих зусиль жінок боекдатність та життєздатність Майдану була б втраченою [1, с. 36].

Демократичний шлях розвитку суспільства передбачає, що в боротьбі за владу, вплив на неї беруть участь як чоловіки, так і жінки. Зростання впливу жінок у політичному просторі є на сьогодні об'єктивною реальністю, а беззаперечним явищем стала активна участь жінок як у владних процесах, так і в революційній діяльності.

Перспективною подальших досліджень є детальна політологічна розвідка конкретної участі жінок в революційних подіях на території України, їх політико-психологічні портрети та внесок в політичну революцію.

Література

1. Бровко А.Г. Спогади жінок як джерело вивчення Революції Гідності // Історичні студії суспільного прогресу. 2016. Вип. 4. С. 35-40. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/iscr_2016_4_7.
2. Введение в гендерные исследования. Ч.І: Учебное пособие / Под ред. И.А. Жеребкиной. Харьков: ХЦГИ, 2001; СПб.: Алетейя, 2001. 708 с.
3. Галушко О.В. Феміністична гра: українське суспільство та європейські цінності. Режим доступу: // <http://vmv.kyumu.edu.ua/v/p06/galushko.pdf>.
4. Жіночі обличчя революції // Тиждень.ua. Режим доступу: <https://tyzhden.ua/Society/103589>.
5. Колодій А. Про феномен революції в контексті сучасності // Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2014. Випуск 5. С.133–143.
6. Короткий оксфордський політичний словник / Пер. з англ.; [за ред. І. Макліна, А. Макмілана].К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2005. 789 с.
7. Левченко К.Б. Права жінок: зміст, стан та перспективи розвитку: Монографія. Харків: Вид-во НУВС, 2001. 360 с.
8. Ніколаєнко О.О. Громадська діяльність польських жінок Одеси на початку ХХ ст. / О.О. Ніколаєнко // Чорноморський літопис. 2012. Вип. 6. С. 82-88. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chl_2012_6_16.
9. Николин І. Соціально-політична активність: суть та концептуальні засади // Вісник Львівського університету. Серія: філософські науки. 2002. Вип.4. С. 241–247.
10. Олимпия де Гуж. Декларация прав женщины и гражданки / Déclaration des droits de la femme et de la citoyenne (1791). Режим доступу: http://read.newlibrary.ru/read/olimpija_de_guzh/deklaracija_prav_zhenshiny_i_grazhdanki.html.
11. Оніщенко О. Трансформація гендерних стереотипів у контексті революційних подій 1917 р. // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Гендерні дослідження. 2015. Вип. 1. С. 157-169. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nznuoagend_2015_1_19.
12. Орлова Т.В. Жінки в революціях: українська історіографія ХХ – початку ХХІ ст. // Сторінки історії. 2009. Вип. 28. С. 111–120.
13. Орлова Т.В. Стан вивчення українського жіночого руху кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. у вітчизняній історіографії // Часопис української історії. 2009. Випуск 15. С. 136–141.
14. Русова С. Мемуари. Щоденник; редкол.: Олекса Біланюк, Любомир Винар; Ред. Микола Іщенко; Упоряд., вступ. ст. Володимир Сергійчук. К.: Поліграфкнига, 2004. 544 с.
15. Смоляр Л.О. Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України II пол. ХІХ – поч. ХХ ст. Сторінки історії: Монографія. Одеса: Астропринт, 1998. 408 с.

16. Українські жінки в горнілі модернізації / За заг. ред. Оксани Кісь. Х.: КСД, 2017. 304 с.
17. Фатхутдінова І. Роль української жінки в сім'ї та суспільстві // Науковий вісник. Серія «Філософія». Харків: ХНПУ, 2015. Вип. 45. 62-84.
- Стаття надійшла до редакційної колегії 07.12.2018 р.
Рекомендовано до друку д. політ. н., професором Монолатієм І.С.,
д. політ. н., професором Гоном М.М. (м. Рівне)*

REVOLUTION AND STATUS OF WOMEN: GENDER AND POLITICAL ASPECTS

Yu. Kobets

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National Unaversity;
Ivano-Frankivsk, st. Shevchenka, 57;
tel. +380978420018; e-mail: yu.myslyuk@gmail.com*

The twentieth century will be remembered as a time of the revolutions that had a consequence a radical transformation of social relations. There was also a so-called "Quiet revolution" or "revolution of women", which led to a significant number of their emancipation. The article deals with the change of gender stereotypes under the influence of revolutionary changes during the year of 1917, the period of formation the establishment of independence, during the events of the Maidan and the Revolution of Virtue.

The research document contains a political analysis of socio-political processes of participation and role of women that took place in Ukraine and in the world. The author emphasizes the features of the displaying problems depending on a particular ideological and political situation, political regime. It became possible with the help of a systematic and integrated approach to consideration of the problem to supplement the general picture of revolutionary events, to reveal the female component of these periods in all of it's diverse manifestations, to make a certain contribution to the field of gender research in political science.

The focus is on the struggle for women to equalize rights with men in the economic, political, cultural spheres of life, as well on their participation in general political processes.

Key words: *revolution, gender relations, social status, democracy.*

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ І КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЄ ЖИТТЯ СЕЛА ПОБЕРЕЖЖЯ В 1919-1939 рр.

Є. І. Крижанівський, Р. Б. Пуйда

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу;

Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15;

e-mail: rector@tning.edu.ua; e-mail: Puyda@ukr.net

Вивчаються особливості культурно-освітнього і соціально-економічного життя мешканців села Побережжя у міжвоєнний період (1919-1939 рр.) як типового для Східної Галичини населеного пункту в сільській місцевості. Висвітлено соціальні умови проживання місцевого населення, які прямо залежали від розмірів земельного наділу. З'ясовано, що основними векторами економічної діяльності у Побережжі були сільське господарство та дрібні промисли, пов'язані з обробкою сільськогосподарської сировини і природних матеріалів. Ефективність цієї діяльності полягала у якісній самоорганізації селян у кооперативному русі. Проаналізовано стан освіти в селі та боротьбу побережан за українську мову навчання і збереження національно-культурної свідомості, вагоме місце в якій відводилося громадським товариствам «Рідна Школа», «Просвіта», «Луг» і «Сокіл». Досліджено, що власну військово-патріотичну організацію «Союз Польських Стрільців» утримувала в Побережжі й місцеві поляки.

***Ключові слова:** Побережжя, Східна Галичина, парцеляція, кооперація, асиміляція, «Рідна Школа», «Просвіта».*

У 1975 р. французький історик Е. Ле Руа Ладюрі прикладом своєї монографії «Монтайю, окситанське село (1294-1324)» [30] яскраво проілюстрував, що глибоко і прискіпливо досліджена історія одного населеного пункту може стати ключем до розуміння специфіки життя цілого регіону в певну епоху. Власне в цьому й полягає значущість історичного краєзнавства, яке через конкретні локальні прояви окремих явищ і процесів дає змогу зробити висновки про загальні тенденції, притаманні країні, складовою якої є досліджувана територія, в минулому. З такої точки зору стає цікавим вивчення історії села Побережжя (Тисменицький р-н, Івано-Франківська обл.) у міжвоєнний період, на прикладі якої можна з'ясувати факти, характерні для всієї сільської місцевості Східної Галичини в умовах польської окупації. Актуальність зазначеної проблеми зростає з огляду на те, що й досі не здійснено комплексного монографічного дослідження, присвяченого історії згаданого населеного пункту. Тому дана стаття, метою якої є вивчення особливостей культур-

но-освітнього і соціально-економічного життя мешканців села Побережжя у 1919-1939 рр., може стати в нагоді майбутнім укладачам відповідного літопису.

Будь-яке історичне дослідження повинне розпочинатися із детального вивчення джерел. У випадку Побережжя це завдання вагомо спрощує наукова розвідка авторського колективу Івано-Франківського національного технічного університету Нафти і Газу академіка Крижанівського Є. І., проф. Мойсишина В. М., Руско Н. М. [28], яка простежує джерельну базу основних етапів політичного, соціально-економічного і культурного життя населеного пункту, розглядаючи як археологічні знахідки на території села, так і основні писемні пам'ятки про нього. Зокрема при вивченні міжвоєнного періоду автори радять спиратися на шематизми Станиславівської греко-католицької єпархії [42-44] та «Księgę adresową Polski» [46]. Один з авторів згаданої праці, В. Мойшин, вже одноосібно проаналізував діяльність місцевих осередків українських культурно-громадських товариств, які функціонували у Побережжі в другій половині ХІХ – першій третині ХХ ст. [34]. Цю працю, в свою чергу, доповнює стаття Г. Лончиної, присвячена історії сільських читалень товариства «Просвіта» [31]. Цікаво, що під час її написання автор використовувала виключно усні джерела – розповіді старожилів. Однак для відображення повної картини культурного і соціального життя села Побережжя в міжвоєнний період згаданих наукових робіт недостатньо, оскільки вони не враховують громадської активності представників національних меншин і практично зовсім не відображають освітні та соціально-економічні аспекти.

Зважаючи на перелічені вище «білі плями» в історіописанні села і відповідно до мети даної статті формулюємо наступні завдання: висвітлити соціальні умови, в яких проживало населення Побережжя протягом міжвоєнного періоду; з'ясувати основні вектори його економічної діяльності; проаналізувати стан освіти в селі і її вплив на культурне життя; розширити відомості про громадські організації та товариства, які існували тут в період з 1919 по 1939 рр.

Поразка українських національно-визвольних змагань на західно-українських землях спровокувала повну окупацію Польщею території Східної Галичини вже до середини липня 1919 р. Дозвіл на такі дії Найвища Рада Паризької мирної конференції надала ще 25 червня 1919 р., щоправда, визначивши їх тимчасовими [36, с. 112]. Натомість поляки, які, за словами В. Виздрика, вважали цю землю своєю, про будь-яку автономію краю не бажали й чути, тому відразу ж заходилися впроваджувати тут власну централізовану адміністрацію [1, с. 158]. Польські політики абсолютно нехтували прагнення місцевого українського населення і його право на самовизначення, що породжувало впродовж всього міжвоєнного періоду певну напруженість у взаєминах між суспільством і владою. Це взаємне несприйняття було помітне практично в усіх сферах

життя політичного, соціального, економічного та культурно-освітнього в містах, містечках і селах Західної України, у тому числі й в Побережжі. При цьому особистісні відносини між односельцями, які відносилися до різних національностей, були добросусідськими. Взаємна недовіра, часом і ворожнеча поширювалися не по горизонталі, а по вертикалі.

Прикладом такої вертикальної ненависті стало жорстоке вбивство навесні 1920 р. польськими жандармами поблизу Єзуполя двох побережан Івана Біляна і Стаха Матія, які свого часу були стрільцями Української Галицької Армії [33, с. 45]. Винних у злочині покарано не було. Натомість підозрюваних у розстрілі польського військового патруля з 18-го піхотного полку, цілком ймовірно здійсненого вояками Гуцульського куреня УГА в червні 1919 р., під час українсько-польської війни, на березі Дністра біля Побережжя, державна поліція розшукувала ще у 1937 р. [15, арк. 62].

Зі статистичних матеріалів Другої Речі Посполитої довідуємося, що село Побережжя протягом міжвоєнного періоду входило до складу Станиславівського повіту однойменного воєводства. Спершу воно разом із присілком Бранівка складало особну сільську гміну [47, s. 17]. Але вже з 1 січня 1934 р., внаслідок реформи місцевого самоврядування, ухваленої в 1933 р., Побережжя, Козина, Ганнусівка, Пітрич і Сілець увійшли до нової гміни із центром в Єзуполі [49, s. 1135]. Це утворення чимось нагадувало сучасні об'єднані територіальні громади.

За даними перепису 1921 р. в селі знаходився 481 житловий будинок і проживало 2157 осіб [48, s. 82]. Цікаво, що дані одного перепису в різних виданнях суттєво різняться між собою. «Skogowidz miejscowosci Rzeczypospolitej Polskiej» містить інформацію про 442 будинки і 2074 мешканців [47, s. 17]. Насамперед в очі кидаються надто малі показники щодо присілку Бранівка – 2 будинки і 5 осіб, що свідчать про очевидну помилку укладачів довідника. Згідно даних шематизму Станиславівської єпархії на території Бранівки у 1930 р. проживало 628 осіб греко-католицького визнання, без врахування іновірців. Така кількість осіб не могла заселитися і розбудуватися протягом неповного десятиліття так, щоб це залишилося непомітним для офіційної документації. Тим часом в архівних документах нема жодних відомостей про ведення колонізаційної діяльності в таких масштабах. Тим більше, що в тому ж 1930 р. у Побережжі мешкало 1880 греко-католиків, а загалом в гміні проживало ще 93 римо-католики і 80 іудеїв [43, с. 56]. Шляхом нескладних математичних підрахунків отримуємо відомості про 2681 мешканця села станом на 1930-й рік. Тобто у порівнянні з 1921 р. кількість мешканців села зросла на 524 особи. Ці цифри знаходять своє логічне пояснення як в природному прирості населення в часі міжвоєнного спокою та міграційних процесах, так і в ігноруванні деякими селянами перепису 1921 р., до якого їх закликали українські політики і, врешті, здоровий глузд. Пам'ять про побори чоловіків до війська і численні реквізиції майна на по-

треби армії лякала селян, змушуючи їх всілякими способами уникати занесення даних про себе в офіційні папери.

В наступні десятиліття кількість жителів залишалася більш-менш сталою і в 1938 р. становила 2684 особи. Тут далися взнаки спад народжуваності і еміграція мешканців. До прикладу, наприкінці 1938 р. в селі залишилося тільки 20 євреїв з 80, решта емігрувало в передчутті близької воєнної трагедії, або ж не витримавши конкуренції зі зростаючими потугами української кооперації [44, с. 63-64]. Трохи інші дані знаходимо у В. Кубійовича, який станом на 1 січня 1939 р. нарахував у Побережжі 2500 мешканців, серед яких історик виділяє 2350 українців, 30 євреїв, 20 поляків і 100 так званих «латинників» – віруючих римокатолицької церкви, які в побуті спілкувалися українською мовою [29, с. 84]. Проблема самоідентифікації останніх як поляків чи українців залишається невизначеною і, на думку О. Павлишина, потребує ґрунтовніших студій [35, с. 209-210]. Не варто відкидати також можливості проживання в селі й поляків, що відносилися до греко-католицького обряду. Попри це, на основі аналізу навіть таких недосконалих джерел, як польські переписи населення та шематизми греко-католицької єпархії, можна стверджувати, що серед мешканців Побережжя переважали українці. Цей фактор мав визначальний вплив на перебіг соціально-економічного і культурно-освітнього життя в селі протягом 1919-1939 рр.

Соціально-економічне становище Побережжя міжвоєнного періоду в цілому було типовим для середньостатистичного галицького села. Важко не погодитися із тезою Н. Коростіль, яка стверджує, що в цей час «Східна Галичина залишалася переважно аграрним соціумом із незначним накопиченням капіталу, слабо розвинутою торгівлею, низьким рівнем урбанізації, надлишком робочої сили» [26, с. 15]. Свої висновки дослідниця обґрунтовує аналізом того ж таки перепису населення за 1921 р., з якого випливає, що 76,3 % населення Західної України працювало у сільськогосподарській сфері в той час, коли частка задіяних в промисловості, ремеслі, торгівлі чи транспортній галузі складала всього 15,7 %. Решту 8 % складали державні службовці, медики, представники інтелектуальної праці, духовенство тощо. Іншою особливістю регіону, про яку згадує Н. Коростіль, був надмір малоземельних і безземельних селян: на початку 1920-х рр. на західноукраїнських землях існувало 48,4 % так званих «карликових» господарств (до 2 га), а ще 32,6 % належали до дрібних (не більше 3-5 га) [27, с. 45].

Земельний фонд села Побережжя в 1919–1939 рр. поділявся між поміщицьким землеволодінням, сільською громадою, церквою і, власне, селянами. У 1920-х рр. двірським маєтком в понад 300 га у Побережжі володів граф Владислав Дзедушицький, відомий польський політичний діяч і засновник розплідника арабських скакунів у Єзуполі [45; 46, s. 1546]. Формально поміщицею у цьому селі вважалася його дружина Єва. Парафії греко-католицького храму Воскресіння Христового, в яко-

сті дотації для пароха, у 1925 р. належало більше 30 га поля і городу, майже 9 га лук, 5,5 га пасовища і 7 га лісу [42, с. 65]. Селянські земельні наділи були набагато скромнішими: в середньому 2-3 морги поля (1 мург = 0,56 га) на сім'ю з 4-5 осіб [13, арк. 38-42]. В загальному користуванні громади було 8 пасовиськ, 3 з яких були для платного випасу худоби. За рахунок цього з'являлися кошти для різноманітних громадських потреб. Громаді також належали деякі луки і частина лісу [32, с. 10-11].

Дещо покращила ситуацію малоземельного селянства аграрна політика влади Другої Речі Посполитої. В міжвоєнний час сейм ухвалив цілий ряд законів, які визначали порядок перерозподілу земельних володінь – парцеляції. М. Гладун припускає, що польський уряд приділяв значну увагу парцеляції, оскільки за її допомогою вирішував проблеми як земельного голоду селян, так і безпорадності великих землевласників, які не могли самостійно відновити зруйновані війною фільварки [2, с. 162]. Окрім благих намірів влада переслідувала і цілком практичний інтерес – збільшити свою присутність в окупованому краю шляхом його колонізації польськими селянами, яким надавалися пільги і кредити на купівлю парцелів [38, с. 4-5]. Економічно слабші українські організації не могли конкурувати з державою і допомагати власному селянству, що провокувало нову хвилю еміграції.

Парцеляція і трудова міграція в селі Побережжя мала свої особливості, про які згадує у мемуарах Т. Мацьків. «До того, що побережани не емігрували для сталого проживання, причинилось у великій мірі теж марнотратне господарювання гр. Войтіха Дідушицького між двома війнами. Той нащадок спольщеного українського роду Дідухів любив гулянки і прогуляв дослівно весь величезний маєток, який одідичив по батькові» [32, с. 11]. Станом на 1 квітня 1933 р. Владислав Дзедушицький мав заборгованість через несплату державних податків у розмірі 9849 злотих і 28 грош [10, арк. 16]. Ще більш вражаючою була сума боргу Єви Дзедушицької перед Земським Кредитним Товариством у Львові – 13650 американських доларів [13, арк. 4 зв]. Борги змусили подружжя вдатися до парцеляції орних земель у Побережжі.

Ціна за парцель (0,57 га) була доволі високою – 1000 злотих, тож селяни, як правило, скуповували невеликі земельні ділянки від ½ до 2 моргів [13, арк. 8-10]. Кошти для купівлі землі місцеві мешканці здобували в тимчасовій трудовій еміграції, вирушаючи у Німеччину чи країни Америки. В. Дзедушицький, використовуючи власні зв'язки у воєводському управлінні, радо сприяв корінним жителям в купівлі земель, оскільки вони платили більше, ніж польські переселенці. Заробити гроші можна було й працюючи в поміщицькому фільварку. Навіть після продажу частини земель у 1935 р. Дзедушицькі продовжували володіти чималим майном у Побережжі: 98 га орних земель, 125 га лісу, по 16 га лук і пасовиськ та 9 га земельних неужитків [32, с. 11; 9, арк. 14].

У своїх господарствах селяни вирощували пшеницю і жито, які можна було вигідно продати, а також ячмінь, гречку, овес, просо та го-

родину для власних потреб. З технічних культур культивували льон і коноплі для виготовлення полотна. [32, с. 12]. Займалися тваринництвом. За даними перепису 1921 р. у власності побережан перебувало 647 голів великої рогатої худоби, 361 кінь, 161 свиня і 12 овець [48, s. 82]. Коні використовувалися для обробітку землі, а продукти тваринництва, як і птахівництва, здебільшого продавалися.

Розвивалась в Побережжі і своєрідна промисловість. Вона складалася з невеликих підприємств кустарного типу, пов'язаних з переробкою сільськогосподарської сировини і місцевих природних матеріалів. У 1920 р. Арон і Леон Лесінги відбудували знищений під час Першої світової війни водяний млин, до якого звозили збіжжя з усієї околиці [12, арк. 2]. Глинисті береги Дністра і вапнякові скелі понад гирлом Бистриці використовувалися для виробництва різноманітних будівельних матеріалів, тож в селі діяло сімейне підприємство М. Тихонюка з виготовлення покрівельної черепиці. У 1930-х рр. в Побережжі містилася фабрика виробів з гіпсу, на якій працювало 12 робітників. Були в селі й свої дрібні ремісники: шевці, столярі, колісники, кравець і коваль [46, s. 1546; 22, арк. 25]. Протягом 1920-х рр. декілька заможних господарів заклали в селі приватні молочарні. Першим молочарню відкрив Гринь Лещишин в 1924 р. Йому належало 20 корів, які продукували 12000 літрів молока із трьохвідсотковим вмістом жирів на рік. Наступного року з'явилася молочарня Дмитра Вовка, яка давала 6475 літрів молока від 15 корів. У 1927 р. власну молочарню, повністю ідентичну параметрам закладу Лещишина, заклав Олекса Королик [8, арк. 2-3; 7, арк. 34 зв].

Однак заможних селян, здатних успішно вести власний бізнес в умовах ринкових відносин, у Побережжі в 1919-1939 рр. не було багато. Переважній більшості місцевих мешканців, зайнятих в сільському господарстві, зароблених коштів заледве вистачало для існування, а ще ж треба було платити нестерпні податки. Порятунком в цій ситуації не тільки для селян Побережжя, а й усієї Східної Галичини став український кооперативний рух.

Справжнім лідером соціально-економічних і культурно-просвітніх ініціатив у Побережжі був місцевий греко-католицький священик о. Олексій Шараневич, який став парохом села у 1922 р. [25, арк. 167]. Проукраїнські погляди і соціальна активність отця не залишилися непоміченими польською владою. Священик постійно перебував у полі зору поліції, яка підозрювала його у зв'язках з нелегальною Українською Військовою Організацією, а пізніше – з Організацією Українських Націоналістів, тож не дивно, що час від часу в домі священика відбувалися обшуки [17, арк. 106; 39, с. 3]. Саме О. Шараневичу завдячує своїм повоєнним відновленням побережька філія товариства «Сільський Господар», установчі збори якої відбулися 16 травня 1929 р. Першими членами «Сільського Господаря», окрім О. Шараневича стали ще 9 селян з активною громадською позицією: Василь Куш, Михайло Лещишин,

Дмитро і Микола Вовки, Стах Білян, Семен Мороз, Михайло Качан, Василь Пуйда, Олекса Королик [5, арк. 350].

Напрямки діяльності товариства були доволі широкими. Його активісти проводили своєрідні тренінги для селян, навчаючи ефективних способів ведення господарства. Певний час при товаристві навіть діяла власна молочарня, завдяки зусиллям його багатолітнього голови О. Королика. Але основна функція «Сільського Господаря» полягала у наданні в оренду необхідних сільськогосподарських знарядь і техніки членам товариства та простим селянам за прийнятними для них цінами. Станом на 1934 р. було вже 40 осіб, які платили членські внески [19, арк. 72; 34, с. 243].

Ще одним успішним кооперативним проектом, зреалізованим в Побережжі за ініціативи того ж таки О. Шараневича, стала Районова кооперативна молочарня «Маслосоюзу», закладена 19 червня 1929 р. У 1930-х рр. вона налічувала 200 членів, які здавали молоко корів за вигідними цінами. Поберезька кооперація постачала молочні продукти до Повітового союзу молочарень в Станиславові і, навіть, до головного штабу «Маслосоюзу» у Львові. Деякі продукти продавалися не тільки на території Галичини і Польщі, а за кордоном [17, арк. 105-106; 32, с. 18-19].

Позитивну динаміку розвитку економічних відносин в Побережжі між двома світовими війнами прекрасно ілюструє той факт, що в селі співіснувало одразу дві ощадно-позичкові каси – «Взаємна Поміч» і «Каса Стефчика». Своєрідна конкуренція між ними спрощувала для селян процедуру отримання дешевих кредитів, а також практично повністю виключала можливість визиску місцевого населення лихварями. Більше того, «Каса Стефчика», яка задумувалася як спосіб узалежнити українських селян від польського впливу, завдяки зусиллям свого голови О. Шараневича стала справжнім оплотом українськості у Побережжі. З часу її заснування в 1923 р. і до 1933 р. каса розрослася до 374 членів, усі без винятку були українцями і прихильниками Українського Національно-Демократичного Об'єднання [21, арк. 25].

Що ж до «Взаємної помочі», то вона в Побережжі пройшла шлях від суто кредитного кооперативу до споживчої спілки. Товариство добре себе зарекомендувало у довоєнний період, тож у 1927 р., з ініціативи господарів Стефана Запухляка і Василя Кокорудза, відновило свою діяльність. У 1934 р. воно вже налічувало 290 членів, об'єднуючи кілька кооперативних магазинів, створених на протигагу єврейським крамницям [17, арк. 107]. Цей факт не влаштовував ні конкурентів, які писали доноси, ні польську владу, яка боялася посилення українського кооперативного руху, тому торгівельні точки спілки піддавалися численним перевіркам. Одна з таких ревізій у 1935 р. так нічого й не виявила [11, арк. 121]. Т. Мацьків пригадує, що споживчий кооператив розбудував у Побережжі 11 своїх крамниць і зовсім витіснив єврейську торгівлю з села [32, с. 19]. Але все ж з 1936 р. «Власна Поміч» у Побережжі стала занепа-

дати через те, що її керівництво стало засновником місцевого осередку євангелістів. У товаристві залишилося всього 20 членів, решта селян перейшла до «Каси Стефчика» чи інших споживчих кооперативів [11, арк. 123].

Після окупації Східної Галичини в 1919 р. влада Другої Речі Посполитої розгорнула широкомасштабну політику асиміляції місцевого українського населення, оголосивши польську мову державною і реформуючи галузь освіти відповідно до своїх потреб. З 1924 р. основним типом шкіл стають двомовні, або ж утраквістичні школи. На практиці це означало, що навчання майже всіх основних шкільних предметів велося польською мовою, за винятком хіба що уроків української мови і релігії. Відверто дискримінаційна політика влади несла в собі загрозу не тільки соціально-економічному, а й культурно-освітньому розвитку українців [37, с. 26-27]. Приклад села Побережжя демонструє, що чимала частка українського селянства, очолюваного місцевими національно свідомими лідерами, не тільки усвідомлювала цю загрозу, а й пробувала їй протистояти через утворення громадських культурно-просвітницьких організацій.

Гостро турбувало селян Побережжя питання освіти їхніх дітей. По закінченню війни і до 1925 р. в селі діяла спершу двокласна, а пізніше чотирьохкласна школа з українською мовою викладання. Але з вересня 1925 р. у відповідності до польського законодавства школа стала утраквістичною, оскільки на підтримку державної мови висловилися опікуни 30 дітей проти 125 прихильників навчання українською. Перехід мав відбутися швидше, але у 1924 р. місцевій шкільній раді вдалося виграти трохи часу через брак коштів на утримання польського класу [42, с. 65; 23, арк. 30; 24, арк. 10-12]. Боротьба за можливість здобувати знання рідною мовою в Побережжі велася практично до 1939 р. Від 10 травня 1931 р. вона набула більш організованих форм, оскільки в цей день у Побережжі заснували філію званого на західноукраїнських землях товариства «Рідна Школа», першим очільником якої став Василь Кокорудз [4, арк. 86; 34, с. 243].

У 1932 р. члени поберезької «Рідної Школи» провели черговий збір заяв про переведення школи на українську мову, отримавши підписи від 209 батьків 304 дітей шкільного віку. Однак Повітова Шкільна Рада відхилила заяву про скасування утраквізму, вмотивувавши відмову розпорядженням президента Речі Посполитої від 29 листопада 1930 р., згідно з яким мову навчання дозволялося змінити не швидше, аніж через 7 років з часу останнього рішення з приводу мови. Для Побережжя Кураторіум Львівського шкільного округу прийняв таке рішення у 1928 р., коли школа стала шестикласною. Тому ліквідація утраквізму могла відбутися лише в 1935/36 навчальному році [23, арк. 42, 48]. Однак виконувати вимоги громади влада не збиралася зовсім, оскільки планувала до кінця 1930-х рр. повністю перевести школи на польську мову. Зневірившись у вирішенні проблемного питання мирним шляхом, в ніч на 1 вересня 1936 р. кілька членів «Рідної Школи» поквиталися з систе-

мою, вибивши шибки у вікнах директора школи в Побережжі Міхала Смешкєвіча і вчительки Яніни Моциньської, найбільш запеклих прихильників шкільної асиміляції [16, арк. 1]. «Рідна Школа» опікувалася і дошкільною освітою. У 1936 р. в селі запрацював дитячий садок, розрахований на 40 дітей, під керівництвом Марії Гриньків [14, арк. 146].

Вагоме місце в культурно-просвітньому житті селян Побережжя між двома світовими війнами займало товариство «Просвіта». Як свідчить Т. Мацьків, «Не дивно, бо в ній працювали: згадуваний вже о. О. Шараневич, місцеві вчителі-українці, місцеві студенти університету, а навіть гімназійні учні» [32, с. 18]. Цікаво, що більш активними в культурному житті були мешканці присілку Бранівка, де зусиллями священника «Просвіта» відновила свою діяльність вже 8 липня 1924 р. В самому Побережжі філія товариства виникла на рік пізніше, у 1925 р., але до 1933 р. налічувала вже 129 членів [3, арк. 34; 18, арк. 210]. У 1927 р. в Бранівці було збудовано новий будинок «Просвіти» з театральною залом і кооперативною крамницею, який швидко став осередком культурного життя села [41, с. 3]. Розглядати більш детально діяльність поберезьких філій «Просвіти» у даній статті, на мою думку, не потрібно, оскільки цій проблемі присвячені наукові розвідки В. Мойсишина та Г. Лончиної [34, 31].

В міжвоєнний період у Побережжі діяли популярні серед молоді Східної Галичини спортивні товариства. 21 січня 1927 р. в селі відбулися установчі збори руханкового протипожежного товариства «Луг», яке очолив Василь Пуйда [34, с. 242-243]. У 1932 р. Побережжя збагатилося ще й патріотичним тіловиховним товариством «Сокіл» [31, с. 246]. Членство в цих товариствах сприяло не тільки розвитку тіла й духу, а й соціальної та національної комунікації між молоддю різних місцевостей під час з'їздів, змагань та фестивалів сокільського і лугового рухів. Так, на окружному сокольському святі, що відбувалося в Побережжі 7 серпня 1932 р., були присутні майже 5000 осіб. Безпосередню участь у фестивалі взяло 150 членів «Сокола» (як чоловіків, так і жінок) з Побережжя, а також «соколи» та «сокілки» з Єзуполя, Маріямполья, Тязева, Ганусівки, Сільця, Ямниці, Стриганців і сокільський хор з Блюдник [40, с. 3].

Польський уряд чудово розумів, що діяльність українських культурно-просвітницьких товариств загрожує його державній політиці щодо національних меншин, а тому відшукував різноманітні приводи для ліквідації тих чи інших осередків. Натомість польські патріотичні товариства отримували широку підтримку влади. Одним з таких був «Союз Польських Стрільців», місцевий відділ якого заклали у Побережжі 26 червня 1932 р. Еміль Шаєр і Юзеф Васович. Товариство, членами якого було 20 осіб, мало яскраво виражений парамілітарний характер, проводило військові вишколи і повністю схвалювало державну політику [20, арк. 38]. Фактів, які б свідчили на користь існування у 1919-1939 рр. в Побережжі яких-небудь єврейських культурно-просвітніх чи соціально-економічних організацій, віднайти не вдалося. Вочевидь, центром культурного життя євреїв виступав осередок гміни в Єзуполі [6, арк. 59].

Підсумовуючи викладений вище матеріал, варто зазначити, що соціально-економічне і культурно-освітнє життя Побережжя в 1919-1939 рр. мало як загальні для всієї Східної Галичини риси, так і певні локальні особливості. Хоча місцеві селяни теж страждали від малоземелля, податків і трудової еміграції, особисті якості власника поберезького маєтку дозволяли їм відносно легко набувати земельні парцелі навіть в умовах жорсткої колонізації краю. Розвиненість сільської кооперації, кількість спілок та масовість членства в них свідчать про розуміння побережанами принципів економічної стратегії і планування. Згуртованість в соціально-побутовому вимірі, завдяки лідерським якостям окремих мешканців, переносилася і на культурно-освітню сферу. Вона втілилася у заснуванні товариств «Рідна Школа», «Просвіта», «Сокіл» та «Луг», основним завданням яких була боротьба з державною асиміляцією та збереження таким чином національної самобутності і автентичного обличчя села. Зазначена мета досягалася через навчання і виховання молодшого покоління в душі українських традицій.

Література

1. Виздрік В.С., 2014. 'Встановлення польської адміністрації в Галичині на початку 20-х років ХХ століття', Грані. Науково-теоретичний альманах, № 8 (112), с. 157–163.
2. Гладун М.Ю., 2014. 'Проведення парцеляції в Східній Галичині міжвоєнного періоду', Вісник Львівської комерційної академії. Серія: Гуманітарні науки, Вип. 12, с.161–170.
3. 'Державний архів Івано-Франківської області', Ф. 2, Оп. 3, Спр. 99.
4. Там само, Ф. 2, Оп. 3, Спр. 190.
5. Там само, Ф. 2, Оп. 3, Спр. 262.
6. Там само, Ф. 2, Оп. 6, Спр. 446.
7. Там само, Ф. 2, Оп. 9, Спр. 241.
8. Там само, Ф. 2, Оп. 9, Спр. 242.
9. Там само, Ф. 2, Оп. 13, Спр. 615.
10. Там само, Ф. 2, Оп. 14, Спр. 54.
11. Там само, Ф. 6, Оп. 1, Спр. 74.
12. Там само, Ф. 6, Оп. 2, Спр. 29.
13. Там само, Ф. 6, Оп. 4, Спр. 12.
14. Там само, Ф. 68, Оп. 2, Спр. 376.
15. Там само, Ф. 69, Оп. 1, Спр. 79.
16. Там само, Ф. 69, Оп. 1, Спр. 572.
17. Там само, Ф. 69, Оп. 1, Спр. 972.
18. Там само, Ф. 69, Оп. 1, Спр. 975.
19. Там само, Ф. 69, Оп. 1, Спр. 979.
20. Там само, Ф. 69, Оп. 1, Спр. 985.
21. Там само, Ф. 69, Оп. 1, Спр. 989.
22. Там само, Ф. 263, Оп. 1, Спр. 695.
23. Там само, Ф. 269, Оп. 1, Спр. 514.

24. Там само, Ф. 270, Оп. 1, Спр. 335.
25. Там само, Ф. 504, Оп. 1, Спр. 330.
26. Коростіль Н.Ж., 2008. 'Економічна та соціокультурна сфера українського села у Східній Галичині (1919-1939 рр.):' Автореферат дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02, Ужгород: Ужгородський національний університет, 25 с.
27. Коростіль Н., 2007. 'Соціальне становище українських аграріїв Східної Галичини у 20-30-ті рр. ХХ ст.', Проблеми історії України: факти, судження, пошуки, Вип. 16 (2), с. 44-51.
28. Крижанівський Є.І., Мойсишин В.М., Руско Н.М., 2016. 'Про археологічні дані та писемні джерела з історії села Побережжя', Прикарпатський вісник НТШ. Думка, № 3 (35), с. 226-243.
29. Кубійович В., 1983. 'Етнічні групи південнозахідної України (Галичини) на 1.1.1939. Національна статистика Галичини', Вісбаден, 207 с.
30. Ле Руа Ладюри Э., 2001. 'Монтайю, окситанская деревня (1294-1324)'. Перевод с французского В.А. Бабинцев, Я.Ю. Старцев, Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 544 с.
31. Лончина Г.Я., 2017. 'З історії товариства «Просвіта» села Побережжя', Прикарпатський вісник НТШ. Думка, № 5-6 (41-42), с. 245-255.
32. Мацьків Т., 1963. 'З-над Дністра на канадські прерії. Мій життєвий шлях', Едмонтон: Українські Вісті, 207 с.
33. Мегас О., 1920. 'Трагедія Галицької України: матеріали про польську інвазію, польські варварства і польську окупацію Східної Галичини за кроваві роки: 1918, 1919 і 1920', Вінніпег: Канадійський Фармер, 253 с.
34. Мойсишин В.М., 2017. 'Осередки культурно-громадських товариств, що діяли в Побережжі до вересня 1939 року', Прикарпатський вісник НТШ. Думка, № 5-6 (41-42), с. 238-244.
35. Павлишин О., 2014. 'Дилема ідентичности, або історія про те, як «латинники» (не) стали українцями/поляками (Галичина, середина ХІХ – перша половина ХХ ст.)', Україна Модерна, Ч. 21, с. 179-218.
36. Павлюк О.В., 1997. 'Радянофільство Є.Петрушевича: переконання чи вимушеність?', Український історичний журнал, № 3, с. 109-118.
37. Панфілова Т.О., 2014. 'Культурно-просвітні та молодіжно-спортивні товариства й організації Західної України (20-30-і роки ХХ століття)', Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Історія», Вип. 2 (33), с. 26-34.
38. 'Польська колонізація Східної Галичини', 1921, Відень: Адрія, 25 с.
39. 'Ревізії', 1928, Діло, 2 жовтня, с. 3.
40. 'Сокільські свята', 1932, Діло, 4 вересня, с. 3.
41. Харитон В., 1993. 'До 125-річчя Просвіти', Вперед, 4 грудня, с. 3.
42. 'Шематизм всего клира греко-католицької Епархії Станиславівської на рік Божий 1925', 1925, Станиславів: Накладом клира Епархіяльного, 325 с.
43. 'Шематизм всего клира греко-католицької Епархії Станиславівської на рік Божий 1930', 1930, Станиславів: Накладом клира Епархіяльного, 194 с.
44. 'Шематизм всего клира греко-католицької Епархії Станиславівської на рік Божий 1938', 1938, Станиславів: Накладом клира Епархіяльного, 216 с.

45. Biblioteka Sejmowa, 2015. 'Dzieduszycki Władysław (1875–1940)'. [online] Доступно: https://bs.sejm.gov.pl/F?func=find-b&request=000000369&find_code=SYS&local_base=ARS10.
46. 'Księga adresowa Polski', 1927, Bydgoszcz: Zakłady Graficzne «Biblioteka Polska», 2779 s.
47. 'Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej', 1923, T. XIV, Warszawa: Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego Rzeczypospolitej Polskiej, 30 s.
48. 'Spis ludności i zwierząt gospodarskich z dnia 30 września 1921 roku', 1923, Warszawa: Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego Rzeczypospolitej Polskiej, 312 s.
49. 'Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 14 lipca 1934 r. o podziale powiatu stanisławowskiego w województwie stanisławowskim na gminy wiejskie', 1934, Dziennik Ustaw, nr 64, s. 1134-1135.

Стаття надійшла до редакційної колегії 27.12.2018 р.

*Рекомендовано до друку д. іст. н., професором Мандрюком Я.І.,
д. іст. н., професором Марчуком В.В.*

SOCIO-ECONOMIC AND CULTURAL-EDUCATIONAL LIFE OF THE POBEREZHZIA VILLAGE IN 1919-1939

Ye. I. Kryshanivsky, R. B. Puyda

Ivano-Frankivsk national technical university of oil and gas;

Ivano-Frankivsk, Carpathians str., 15;

e-mail: rector@nung.edu.ua; e-mail: Puyda@ukr.net

The article deals with the problems of the Poberezhia village inhabitants' cultural, educational and socioeconomic life as the typical countryside settlement of the Eastern Galicia of the interwar period (1919–1939). The social conditions of the local population residence were highlighted. They depended directly on the size of the land allotment. It was found that the agriculture and small industries related to the processing of agricultural raw materials and natural materials were the main vectors of economic activity in the Poberezhia village. The effectiveness of this activity consisted in the qualitative peasants' self-organization for the cooperative movement. The situation of education in the village and the struggle of Poberezhia inhabitants for the Ukrainian language of education and a national-cultural consciousness preservation, where the important place was given to such public associations as «Ridna Shkola», «Prosvita», «Luh» and «Sokil», were analyzed. It was investigated that the local military-patriotic organization «Polski Związek Strzelecki» was provided by Poberezhia Polish community.

Key words: *Poberezhia village, the Eastern Galicia, parceling, cooperation, assimilation, «Ridna Shkola», «Prosvita».*

ДЕРЖАВНА ЕТНОПОЛІТИКА ДОБИ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

М. В. Лазарович

Тернопільський національний економічний університет;

вул. Львівська, 11, 46009, Тернопіль, Україна;

e-mail: lazar-m@ukr.net

Метою статті є аналіз та узагальнення особливостей і тенденцій етнонаціональної політики влади ЗУНР в умовах визвольних змагань 1918-1919 рр. Досліджено основні заходи української влади стосовно забезпечення прав і свобод іноетнічного населення. Проаналізовано правові засади державної етнополітики. Визначено ставлення національних меншин до українського державотворення. Виснувано, що етнополітика керівництва ЗУНР була демократичною, однак характерною особливістю окресленого хронотопу були важкі умови, викликані агресією з боку Польщі. Тому чимало заходів української влади нерідко залишалися декларативними через неможливість їхньої реалізації. Певну непослідовність проявляли й національні меншини, насамперед свреї й німці, котрі, дотримуючись нейтралітету в польсько-українській війні, істотно обмежували свою участь у державотворчих процесах.

Ключові слова: *органи влади, етнополітика, національна меншина, права і свободи, закони.*

Без критичного осмислення й узагальнення минулих етнополітичних здобутків і прорахунків та їхнього наукового дослідження неможливо конструктивно вирішити сучасні міжнаціональні проблеми, прогнозувати й моделювати їхній розвиток у майбутньому. Вагомим підґрунтям для такої діяльності може стати політико-правовий досвід вирішення національних проблем в Україні періоду визвольних змагань 1917-1921 рр. Поліетнічність населення України передбачала вжиття заходів для забезпечення громадянських прав і свобод національних меншин, а також умов для їхньої етнокультурної самобутності та політичного розвитку. Таку діяльність, зокрема, послідовно здійснювали діячі Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР).

Мета дослідження – аналіз та узагальнення особливостей і тенденцій етнонаціональної політики влади ЗУНР в умовах визвольних змагань 1918-1919 рр. Його завдання – прослідкувати основні заходи української влади в забезпеченні прав і свобод іноетнічного населення; висвітлити правові засади державної етнополітики; визначити місце наці-

ональних меншин в українському визвольному русі, їхнє ставлення до державотворчих процесів.

Означена проблема ще не повною мірою відображена у вітчизняній і зарубіжній історіографії, однак робота в даному напрямку ведеться. Серед сучасних досліджень насамперед слід виділити колективну монографію «Національні меншини України у ХХ ст.: політико-правовий аспект», «Малу енциклопедію етнодержавознавства», а також праці таких науковців, як В. Великочий, М. Гон, С. Коган, Ю. Котляр, М. Лазарович, С. Макарчук, О. Мироненко, О. Павлишин, Л. Рябошапко, В. Чехович та ін. [1; 2; 7; 9; 11-13; 15-21]. Головним джерелом дослідження стали опубліковані документи [3-5; 14].

ЗУНР охоплювала близько 70 тис. км² території з 6 млн населення (з них 71% українців, 14% поляків, 13% євреїв, 2% угорців, румунів та ін.). За віросповіданням було 62% греко-католиків, 18% римо-католиків, 13% юдеїв, 6% православних. Проте після іноземної окупації Північної Буковини й Закарпаття, а згодом і частини Східної Галичини під управлінням уряду ЗУНР фактично залишалося не більше як 45 тис. км² з майже 4 млн населення (з них 75% українців, 12% поляків, 11% євреїв і 2% представників інших етносів) [20, с. 325]. Тимчасовими органами влади ЗУНР стали: законодавчої – Українська Національна Рада (УНРада), виконавчої – Державний Секретаріат.

Серед основних проблем молодого держави, які потребували термінового вирішення, – забезпечення прав і свобод іноетнічного населення, оскільки не рахуватися з тим, що його частка становила понад чверть людності ЗУНР, було неможливо. Так, ще 19 жовтня 1918 р., декларуючи утворення Української держави, новостворена УНРада своєю першою постановою проголосила визнання прав національних меншин, у т. ч. євреїв як нації, і гарантію їхньої національно-культурної автономії та їхнє представництво в уряді. Документом також прокламувалося прийняття конституції, розробленої «на основах загального, рівного, тайного і безпосереднього права голосування з пропорціональним заступством, з правом національно-культурної автономії та з правом заступства при правительстві для національних меншостей» [3, с. 181]. З огляду на це 1 та 5 листопада 1918 р. тимчасовий законодавчий орган підтвердив громадянську, національну й віросповідну рівноправність етнічних спільнот Української держави, закликав їх організуватися в окремі публічно-правові групи та направити до УНРади своїх представників [3, с. 245, 336]. Про це саме йшлося в Програмовій заяві Державного Секретаріату до громадян держави [4, с. 145], оприлюдненій у січні 1919 р.

Згідно зі Статутом повітових органів УНРади, виданим тимчасовим законодавчим органом у Львові в перші дні правління, одне з головних завдань українських повітових комісарів полягало в за безпеченні цивілізованих міжнаціональних відносин: «...поучити народ, щоби прихильно відносився до жидів і німецьких колоністів та не допускав до

погромів, бо викликане безладдя лежить в інтересі ворогів» [4, с. 12]. Про ставлення до найбільшої національної меншини – поляків у документі не йшлося.

Практично не зволікаючи, УНРада на пропозицію голови Державного Секретаріату К. Левицького 18 листопада 1918 р. ухвалила утворити в складі останнього три секретаріати: польський, єврейський і німецький. Їх мали очолити представники відповідних національних меншин краю [4, с. 30, 35], котрі «з уряду мали стерегти, щоби правом застережені права їх націям були виконувані» [6, с. 240]. Передумовою представництва меншостей в уряді мало стати їхнє представництво в Раді. З огляду на це вони мусили насамперед «потворти відповідні національні організації, котрі висловлювали би їх волю, після чого УНРада не відмовиться увійти з ними в порозуміння щодо відповідного заступництва в Раді й Державнім Секретаріаті» [4, с. 31].

Проте заклики вищих владних інституцій ЗУНР до політичних представницьких сил національних меншин брати участь у державотворчих процесах загалом не знайшли серед них бажаного розуміння. Це виявилось у тому, що фактично жодна з неукраїнських політичних партій чи громадських організацій не виявила бажання взяти відповідальність за формування й становлення ЗУНР, вироблення внутрішньо- та зовнішньополітичного курсу держави, відмовляючись увійти до її владних структур.

Мотиви такого ставлення політичних сил іноетнічного населення до ЗУНР були різними: від органічного неприйняття й протиборства – до конструктивного нейтралітету й персонального співробітництва. Перше, зокрема, чітко виявилось в діяльності польських політичних сил, які своїм основним завданням вважали відновлення власної незалежної національної держави. Західноукраїнські землі – Галичину, Волинь, Підляшшя і Холмщину – вони трактували як невід’ємну складову частину Польщі й тому намагалися будь-що їх інкорпорувати [1, с. 267]. Представники єврейської й німецької меншин ще в першій половині дня 1 листопада 1918 р. висловили свої симпатії новоствореній Українській державі та попросили в її керівництва захистити їхні права [3, с. 256]. Однак в українсько-польському конфлікті і євреї, і німці дотримувалися нейтралітету, і, щоб не втягуватися в конфронтацію між найбільшими етносами краю, не брали участі у державному житті. Хоча було немало прикладів їхніх виступів на боці як українців, так і поляків [2, с. 181-182; 3, с. 285; 7, с. 193-194]. Приміром, окремі з них зайняли урядові посади, чимало євреїв і німців служило в Українській галицькій армії та правоохоронних органах краю, працювало в освіті, медицині, зв’язку, на залізниці тощо.

Уряд ЗУНР не дискримінував працівників за національною ознакою. Поляки, євреї, німці, представники інших етносів могли залишатися на своїх посадах чи влаштуватися на будь-яку іншу роботу, якщо

тільки присягнули на вірність Українській державі або зобов'язувалися не чинити їй ніякої шкоди [4, с. 6, 41; 20, с. 325]. Найскладнішими були відносини з польським населенням, частина якого спочатку зайняла стосовно української влади «поставу пасивної лояльності». Однак чимало поляків навіть не припускали думки про історичне право українців на Східну Галичину. Зокрема, більшість польських учителів та інших категорій інтелігенції не склали присяги на вірність ЗУНР. Проте уряд ЗУНР усе ж прагнув заручитися в польського населення якщо не підтримкою, то лояльним ставленням до української влади [11, с. 143]. Найсамперед це стосувалося тих місцевостей, де поляки становили значну частину.

Незважаючи на інертність та небажання національних меншин, УНРада не припиняла практичних спроб залучити їх до державотворчого процесу. Так, ухвалений нею 15 квітня 1919 р. закон «Про Сойм» передбачав, що вищий законодавчий орган держави складатиметься «з 226 послів: української народності 160, польської 33, жидівської 27, і німецької 6, вибраних на основі загального, рівного без різниці пола, тайного, безпосереднього і пропорціонального виборчого права» [4, с. 359] (у відсотках національне представництво в парламенті виглядало так: українці – 70,8%, поляки – 14,6 %, євреї – 11,9 %, німці – 2,7 % [4, с. 408]). Такий принцип національно-пропорційного представництва було визначено відповідно до національного складу населення Східної Галичини (інші західноукраїнські землі на той момент уже були окуповані) за переписом 1910 р. [4, с. 408]. Він гарантував більш чисельним національним меншинам можливість мати своїх представників у парламенті.

Важливим був також Закон про вибори до Союму ЗУНР. Відповідно до нього територію держави поділили на 12 українських виборчих округів, 5 польських і єврейських, 1 – німецький [4, с. 408]. Кількість послів від кожного з них була різною, і залежала від кількості виборців. Останні могли голосувати лише за представників своєї національності. Депутатів-українців передбачалось обрати в таких українських виборчих округах: Львівському – 22, Станіславському – 20, Коломийському – 14, Золочівському і Самбірському – по 13, Перемишльському, Бережанському, Чортківському, Стрийському і Буковинському – по 12, Сяноцькому і Тернопільському – по 9. Депутатів польської і єврейської національності: Тернопіль–Золочів–Бережани – 10 поляків і 6 євреїв; Самбір–Сяноч–Перемишль – 9 і 5; Львів – 7 і 7; Станіслав–Стрий–Чортків – 6 і 7; Коломия–Буковина – 1 поляк і 4 євреї. Шість депутатів-німців мали обиратися від усієї ЗУНР [13, с. 332]. Оцінюючи цей виборчий закон, науковці [10, с. 174] зазначають, що такого демократичного на державному рівні забезпечення прав національних меншин при виборах законодавчих органів не знала світова виборча практика не тільки в той час, а й у наші дні.

Обидва закони стали не лише важливим внеском в українське законодавство. З їх прийняттям, стверджував один із дослідників історії ЗУНР М. Чубатий, було «усунено міжнаціональну боротьбу та можливість державної нації загарбати мандати національної меншости» [1, с. 269].

У зазначеному ракурсі тривала й перебудова судової системи. Для національних меншин було встановлено квоту, щоб вони мали гарантовану можливість обирати своїх суддів. Якщо українцям належало право обрати 102 суддів, то полякам – 25, євреям – 17 [10, с. 175]. Однак через польську окупацію в першій половині липня 1919 р. території ЗУНР ні згаданим законам, ні низці інших нормативно-правових актів так і не судилося бути реалізованими.

Разом із тим, неситна позиція уряду ЗУНР на підтримку національних меншин отримала продовження і в еміграції, наприклад в підготовлених там проектах конституції [4, с. 550-564, 566, 569, 571-572]. Зокрема, в «Проекті Основ державного устрою Галицької Республіки», запропонованому найвищій Раді та Лізі Націй 30 квітня 1921 р. [4, с. 575; 8, с. 93], західноукраїнський провід пішов ще далі шляхом інтернаціоналізації державного політичного устрою. Так, у ст. III («Державні народности»), в артикулі 3 зазначено: «В Галицькій Республіці узнається отсі три головні народности: українська, далі польська і жидівська. Вони користуються рівними правами на області публичного життя. Прочі народности в державі творять національні меншости, та їх права і охорону запоручує конституція». У ст. VI, артикул 10: «Новообрана Державна Рада вибирає з-поміж послів Президента Державної Ради і 4-ох віце-президентів. Президент Державної Ради має бути української народности. Щонайменше один віце-президент має бути польської і один – жидівської народности». У ст. IX («Національні права»), в артикулі 22 констатовано, що «школи народні й середні мають бути зорганізовані в міру потреби, зокрема, для всіх трьох головних національностей та наука в сих школах мається подавати у матірній мові учеників», в артикулі 23, – що «внутрішньою мовою урядовою для всіх державних урядів Галицької Республіки є мова українська», що «урядниками й службовиками в Галицькій Республіці можуть бути іменовані лише горожане держави, що володіють найменше двома мовами національностей держави» [4, с. 566, 569, 571-572] (тобто українською і польською або українською і єврейською).

Про інтереси національних меншин ішлося й в інших законопроектах. Так, наприкінці 1920 р. на замовлення уряду ЗУНР правник С. Дністрянський підготував проект Конституції ЗУНР. Найвищим органом влади Республіки мала бути народна палата, обрана на 4 роки на підставі загального, безпосереднього, рівного й таємного голосування. Згідно з принципом самовизначення послів народної палати розподілено на 3 національні курії: українську, польську та курію інших національностей. Наприкінці проекту встановлено норми самовизначення на-

родів ЗУНР. Меншинам також гарантовано основні права (автономія, культура, школи, преса) та представництво в органах влади за ключем 4:1:1 (4 українці, 1 поляк та 1 представник іншої національності) [19, с. 204].

Традиційно в правовому полі тривала реалізація мовних прав національних меншин у ЗУНР. Так, згідно з Законом про мови від 15 лютого 1919 р., державною мовою проголошено українську. Однак «законно признаним національним меншостям», тобто полякам, євреям і німцям, було надано право вільно користуватися рідною мовою в офіційних зносинах з органами влади, громадськими інституціями, державними підприємствами [4, с. 226]. З цього випливало, що чиновники зобов'язані були відповідати громадянам неукраїнської національності – усно та письмово – їхньою рідною мовою: польською, єврейською чи німецькою.

Значною мірою мовні права іноетнічне населення могло реалізувати і в освітній сфері. Наприклад, за Законом від 13 лютого 1919 р. «Про основи шкільництва» національним меншинам було дозволено відкривати школи з рідною мовою навчання [4, с. 220], а за шкільними адміністраціями визнавали «право прилюдності» [5, с. 649], тобто вони могли видавати вихованцям атестати про здобуття освіти. Разом із цим, постановою Державного секретаріату освіти і віросповідань від 23 лютого 1919 р. у школах з українською мовою навчання було відмінено обов'язкове вивчення польської мови. У тих школах, де вивчали німецьку мову, її курс обмежили двома тижневими годинами [4, с. 258] для закріплення вивченого. Українська мова як державна була обов'язковою навчальною дисципліною для всіх шкіл національних меншин [4, с. 155].

Підсумовуючи, варто відзначити, що етнополітика керівництва ЗУНР була демократичною. Новостворена УНРада з перших кроків діяльності не лише задекларувала визнання прав національних меншин, їхню громадянську, етнічну й віросповідну рівноправність, але й гарантувала їм національно-культурну автономію та представництво в уряді. Однак характерною особливістю окресленого хронотопу були важкі умови, викликані агресією з боку Польщі. Тому чимало заходів української влади нерідко залишалися декларативними через неможливість їхньої реалізації. Певну непослідовність проявляли й національні меншини, насамперед євреї і німці, котрі, дотримуючись нейтралітету в українсько-польській війні, істотно обмежували свою участь у державотворчих процесах.

Література

1. Великочий В. Національно-культурна політика ЗУНР у контексті українсько-польських відносин (1918-1919). Міжнародний науковий конгрес «Українська історична наука на порозі ХХІ ст.». Чернівці, 16-18 травня 2000 р. Доповіді та повідомлення. Чернівці, 2001. Т. 2. С. 266-270.

2. Гон М. Євреї в ЗУНР: стратегія, тактика та вплив на формування взаємин з українцями в міжвоєнний період. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2009. Вип. 18. С. 181-189.
3. Західно-Українська Народна Республіка. 1918-1923. Док. і матер.: у 5 т. Т. 1. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. 584 с.
4. Західно-Українська Народна Республіка. 1918-1923. Док. і матер.: у 5 т. Т. 2. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2003. 712 с.
5. Західно-Українська Народна Республіка. 1918-1923. Док. і матер.: у 5 т. Т. 3, кн. 2. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2005. 680 с.
6. Західно-Українська Народна Республіка. 1918-1923: ілюстр. історія. Львів; Івано-Франківськ: Манускрипт, 2008. 524 с.: іл.
7. Коган С. Евреи в Западно-Украинской Народной Республике. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2009. Вип. 18. С. 190-198.
8. Косів М. Воскресають лише там, де є могили... Дзвін. 1990. № 6. С. 81-97.
9. Котляр Ю.В. Етнонаціональні питання в Західно-Українській Народній Республіці. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2009. Вип. 18. С. 175-180.
10. Кульчицький В. С., Тищик Б. Й. Історія держави і права України: навч. посіб. К.: Атіка, 2001. 320 с.
11. Макарчук С.А. Українська Республіка галичан: нариси про ЗУНР. Львів: Світ, 1997. 192 с.
12. Лазарович М.В. Етнополітика української влади доби національно-визвольних змагань 1917-1921 років: компаративний аналіз: моногр. Тернопіль: ТНЕУ, 2013. 760 с.
13. Мироненко О. Національні меншини у ЗУНР. Мала енциклопедія етнодержавознавства. К.: Довіра; Генеза, 1996. С. 332.
14. Національні меншини України у ХХ ст.: політико-правовий аспект / М. Панчук, В. Войналович, О. Галенко та ін. К., 2000. 357 с.
15. Павлишин О. Єврейське населення Східної Галичини у 1918–1919 рр.: соціальний аспект. Галичина. 2006–2007. Вип. 12-13. С. 27-48.
16. Павлишин О. Організація цивільної влади ЗУНР у повітах Галичини (листопад-грудень 1918 р.). Україна модерна. 1999. Ч. 2-3. С. 132-193.
17. Рафальський О.О. Національні меншини України у ХХ столітті: історіограф. нарис. К.: Полюс, 2000. 447 с.
18. Рябошапка Л.І. Правове становище національних меншин в Україні (1917-2000): моногр. Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. 484 с.
19. Чехович В. Конституція Західноукраїнської Народної Республіки. Мала енциклопедія етнодержавознавства. К.: Довіра; Генеза, 1996. С. 203-204.
20. Чехович В. Національно політика уряду ЗУНР. Мала енциклопедія етнодержавознавства. К.: Довіра; Генеза, 1996. С. 325-326.

21. Klimecki M. Polsko-ukrainska wojna o Lwow i Galicje Wschodnia 1918-1919. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen, 2000. 292 s.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 29.11.2018 р.
Рекомендовано до друку д. іст. н., професором Марчуком В.В.,
д. політ. н., професором Гоном М.М. (м. Рівне)*

STATE ETHNOPOLITICS OF THE ZUNR PERIOD

M. V. Lazarovych

*Ternopil National Economy University; Lviv'ska str. 11, 46009
Ternopil, Ukraine; e-mail: lazar-m@ukr.net*

The purpose of the article is to analyze and generalize the features and trends of the ethnonational policy of the ZUNR government in the conditions of the liberation struggle of 1918-1919. The main activities of the Ukrainian authorities to ensure the rights and freedoms of the foreign ethnic population are investigated. The legal basis of state ethnopolitics is analyzed. The attitude of national minorities to the construction of the Ukrainian state is determined. The prerequisites and the process of attracting representatives of the foreign ethnic population to practical activities for the development of Ukrainian statehood are investigated, the mechanism of national representation in government bodies is clarified, the structure and principles of their functioning are analyzed. It is summed up that the ethnopolitics of the ZUNR leadership was democratic, but the characteristic feature of the outlined chronotope was the difficult conditions caused by the aggression on the part of Poland. Therefore, many events of the Ukrainian government often remained declarative due to the impossibility of their implementation. Involvement of the foreign population to participate in the representative and executive structures of the Ukrainian government was not only an integral part of its ethno-national policy, but also an important factor in the development of the state. But national minorities, primarily Jews and Germans, showed a certain inconsistency and respecting neutrality in the Polish-Ukrainian war, significantly limited their participation in state processes.

Key words: *authorities, ethnonational policy, national minorities, rights and freedoms, legislation.*

УДК 321.1

DOI: 10.31471/2304-7410-2018-6(50)-85-95

ЗАКОНОДАВЧЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ ІНТЕРЕСІВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В ПРОЦЕСІ УТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

О. І. Липчук, І. І. Ломака

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380 (342 59-61-46);
e-mail: oxana-lypchuk@ukr.net, ivanka_lomaka@ukr.net*

У статті зазначається, що Перша світова війна прискорила політичні зміни в Центральній та Східній Європі і виникнення українських державних утворень на Наддніпрянщині та в Галичині. Основним результатом законодавчої діяльності владних структур ЗУНР щодо національностей стало впровадження і вироблення базових нормативно-правових документів у таких сферах державного та суспільно-політичного життя, як формування органів державної влади та управління, правосуддя, Збройних Сил, соціальній, економічній, національно-культурній та освітній ділянках. Механізм державотворення і національної політики ЗУНР щодо неукраїнського населення ґрунтувався на демократичних традиціях парламентаризму колишньої Австро-Угорщини. Такі основоположні принципи національної політики дозволили владним структурам спрямувати державне будівництво у демократичне русло, зробити його соціально-орієнтованим.

Ключові слова: *Австро-Угорщина, міжнародно-правовий акт, Галичина, національно-демократична революція, Українська Національна Рада, національні меншини, Західноукраїнська Народна Республіка.*

Перша світова війна, вкрай загостривши політичні та соціально-економічні проблеми воюючих сторін, викликала значне піднесення національно-визвольного руху. У роки війни Галичина стала об'єктом активної міжнародної політики, спочатку як складова частина імперії Габсбургів, а потім як суверенна держава українського народу [18].

Ще у серпні 1914 р. Відень визнав себе прихильником ідеї утворення незалежної України. Таку позицію відбиває роз'яснення австрійської політики турецькому уряду від 21 листопада 1914 р. в якому зокрема вказувалося, що для Відня головною метою війни було тривале послаблення Росії, заради чого австрійські кола (в разі перемоги) вітали б виникнення українського державного утворення [15, с. 23].

Незважаючи на такі промовисті заяви, австрійська постава щодо незалежної України навіть влітку-восени 1914 р., за висновками В. Пе-

репаді, не була ані чіткою, ані сталою. Виникнення незалежної України або в формі гетьманату під австрійським протекторатом (програма поміркованих галицьких лоялістів), або в формі демократичної республіки (програма Спілки Визволення України) [15, с. 27] ставила імперську столицю перед жорсткою необхідністю сформулювати чітку позицію в питаннях Польської держави й аграрної реформи, які в разі реалізації проекту незалежної України неодмінно мали посісти перше місце на внутрішньополітичному порядку денному Австро-Угорської монархії. Однак, і ця програма фактично не виходила за межі традиційних уявлень галицьких консервативних політиків щодо можливості реалізації українських національних домагань під скіпетром Габсбургів.

У 1918 р. вперше питання про долю української частини Галичини як міжнародне було порушене на Берестейських мирних переговорах [20, III, с. 487-488, 495]. Саме там делегація Української Центральної Ради (УЦР), дотримуючись загальноговизнаного права націй на самовизначення, за дорученням голови УЦР проф. М. Грушевського, поставила питання про возз'єднання всіх українських земель в єдину соборну Українську Народну Республіку (УНР). Німецький генерал Гофман, який вів переговори з українською делегацією, у своїх спогадах записав, що ці вимоги простягалися на прилучення до України Холмщини, а також русинських частин Східної Галичини і Буковини [20, II, с. 88-96].

Цілком закономірна вимога української делегації в Бересті – соборності української нації в єдиній державі – викликала рішуче заперечення з боку міністрів зовнішніх справ Австро-Угорщини Оттокара Черніна й Німеччини Річарда фон Кюльмана [1, арк. 14; 3, арк. 4], що очолювали делегації цих країн на переговорах [2, арк. 19]. Вже 16 січня 1918 р. Р. Кюльман від імені обидвох делегацій зробив заяву про згоду на включення української землі Холмщини до складу УНР, якщо не буде досягнуто угоду з інших питань. На нові поступки австро-німецький блок пішов 19 січня, заявивши про свою згоду на утворення в Австро-Угорській імперії окремого українського коронного краю в складі української частини Галичини та Північної Буковини [2, арк. 35]. Дипломатичні повідомлення свідчать, що Четверний союз не збирався утворювати коронний край тільки тому, що це законна вимога української делегації [20, III, с. 494-495]. Тут же О.Чернін наголосив, що за обіцяний коронний край Австро-Угорщина вимагає: «... 1. Підписання остаточного або прилімінарного мирного договору між Центральними державами і Україною до 30 числа цього місяця; 2. Після підписання цього договору, негайно повинен розпочатися торговий обмін між договірними сторонами» [2, арк. 35].

Голод в Австро-Угорщині й Німеччині, спричинений військовими лихоліттями, вимоги миру населенням примушували союзників іти на поступки [20, II, с. 96, 106, 111]. В цій ситуації, коли утворення окремого коронного краю призвело б до децентристських тенденцій і розвалу

імперії, Коронна рада у Відні зажадала від політиків включити статті з цього приводу до таємного договору.

Остаточного питання про мирний договір з Україною було вирішено на нараді в Берліні 5-6 лютого 1918 р., на якій зібралися представники вищої влади імперій [20, III, с. 60, 61]. Враховуючи реальну ситуацію, нарада схвалила текст договору з УНР, який був підписаний 9 лютого у Бересті і мав 10 статей, які закріплювали визнання УНР суверенною, самостійною державою, з якою встановлювалися дипломатичні відносини. Щодо коронного краю, в таємній частині договору було зафіксовано, що «... Австрійський уряд пропонує обом палатам Державної Ради проект закону, силою якого ті частини Східної Галичини, де переважає українське населення, будуть відділені від королівства Галичини і злучені з Буковиною в один суцільний коронний край. Цей замір австрійський уряд має здійснити найпізніше до 31 липня б[іжучого] р[оку]» [20, III, с. 492-493].

Таким чином, у цитованому міжнародно-правовому акті (однак у його таємній частині) визначався можливий новий статус Галичини й Буковини як окремого коронного краю імперії. Умови договору не стали втіленням усіх сподівань, але як здійснення програми мінімум, були певним досягненням УЦР. Таке захоплення виявилось короточасним, адже за мирним договором розпочалися військова окупація, суцільні грабунки й терор, а таємний протокол про обіцяний коронний край, за який наполегливо боролася делегація УЦР, так і не був ратифікований. Незважаючи на великі дипломатичні зусилля українських політиків Наддніпрянщини і Галичини, міжнародно-правовий статус західноукраїнських земель та його населення після Берестейського миру не змінився.

Події осені 1918 р. поставили народи зруйнованої і пограбованої війною Галичини перед необхідністю визначення свого місця у процесах новітнього державотворення. Наприкінці жовтня 1918 р. вся Австро-Угорщина була охоплена національно-демократичною революцією, імперія розпалася, а на її уламках виникали суверенні держави. За таких обставин українські політичні лідери і національно-свідома частина населення Галичини, враховуючи міжнародну обстановку, прагнення поневолених народів до свободи й суверенітету, приходять до висновку про необхідність власними силами виборювати державну незалежність. Сучасники підкреслювали, що «упала тюрма народів, для якої змагання за незалежність народів називалося державним злочином, а право народів на самоозначення висміяно як фалшиву монету...» [12].

Реальна можливість започаткувати певну форму національно-державного утворення виникла на західних теренах України під час розпаду Австро-Угорщини, який, у свою чергу, став прямим наслідком поразки країн Четвертого союзу в Світовій війні.

На сесії австрійського парламенту, що розпочалася 1 жовтня 1918 р., залунали голоси представників пригноблених народів з вимогами права на самостійне вирішення власної долі. Вже 16 жовтня 1918 р. австрійський цісар Карл I проголосив державну реформу, згідно з якою Австро-Угорщина перетворювалась на союз держав. Маніфест “Моїм вірним австрійським народам” гарантував утворення нової союзної держави, в якій кожний народ, на зайнятій ним території створить власне державне об’єднання [10, с. 38]. 18-19 жовтня у Львові було проголошено Українську державу, щоправда, поки у складі імперії, і Українську Національну Раду (УНРаду) як її вищий представницький орган влади. Серед позицій маніфесту УНРади учасники «конституанти», представницького зібрання українських послів до парламенту та крайових сеймів Галичини і Буковини, єпископату і делегатів українських партій, записали: «... III. Взивається усі національні меншости на цій українській області ... щоби уконституїювалися і негайно вислали своїх представників до Української Національної Ради в кількості, відповідуючій їх числу населення... ...» [20, IV, с. 44-45; 129, с. 24]. Незважаючи на юридичні та логічні недосконалості документа (державою оголошувалась територія, а не народ, тощо), це був перший, змістовний, крок до національно-культурного самовизначення галицьких українців [10, с. 45].

Ланцюгова реакція розпаду імперії призвела до небаченого загострення соціальних і національних протиріч. Результатом цього стало збройне повстання у Львові, яке переросло в Листопадову національно-демократичну революцію, що завершилася офіційним проголошенням 13 листопада Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) [20, IV, с. 41-42, 47]. Новостворена держава обіймала разом із Буковиною й Закарпаттям приблизно 70 тис. км² території з 6 млн. населення (з них 71% українців, 14% поляків, 13% євреїв, 2% угорців, румунів та ін.). За віросповіданням було 62% греко-католиків, 18% римо-католиків, 6% православних, 13% єврейської віри. Фактично під управлінням уряду ЗУНР залишалось не більше як 45 тис. км² з майже 4 млн. населенням (в т.ч. 75% українців, 12% поляків, 11% євреїв, 2% – інших [16, с. 315-316]. Про зміну державної влади у Львові і в цілій новоутвореній Українській державі оголосила УНРада 1 листопада 1918 р. у відозві до мешканців Львова спеціальною відозвою [20, IV, с. 48; 129, с. 42].

Того ж дня було оголошено другу з черги відозву до українців цілої держави, в котрій зокрема підкреслено, що «... Національні меншости Української держави – Поляки, Жиди, Німці – мають вислати своїх відпоручників до Української Національної Ради ...» [11, с. 43].

Слід підкреслити, що будучи представницьким законодавчим органом – УНРада – не була зорієнтована на реалізацію різноманітних державних виконавських функцій. До того ж, працю над розбудовою державного життя доводилося вести самій лише галицькій делегації Ради, оскільки зв’язок із президією та виконуючою делегацією у Відні був

перерваний. Брак попередньої підготовки, збройна боротьба у Львові, переговори з поляками, поганий зв'язок із краєм і незвичність українських політиків австрійської доби до революційних подій спричинили те, що уряд УНРади було утворено лише 9 листопада, через тиждень по тому, як влада опинилася в її руках.

Попри несприятливі зовнішні обставини, майже перманентні воєнні дії, формування правових засад державної влади в ЗУНР і практична організація національних владних структур усіх рівнів базувалися на демократичних принципах, поважанні прав людини і національних меншин, врахуванні соціальних потреб народу. Сукупність правових норм, які окреслили положення національних меншин у новій правовій системі, відрегулювали їх відносини з титульними національними групами, соціальними і суспільними організаціями – визначали правовий статус також й національних меншин.

Для уникнення міжнаціональних конфліктів, національним меншинам в ЗУНР (полякам, євреям, німцям) гарантувалися широкі права. Це випливало з того, що для післявоєнного влаштування в Європі за основу бралася «Американська програма миру» (Чотирнадцять пунктів В. Вільсона, 8.01.1918), згідно з концепцією якої новоутворені держави Центрально-Східної Європи повинні були розвинути свою політику. Це дозволяло українським політикам підкреслювати, що «кожний нарід матиме рівне право на самовизначення. Без згоди народу не можна ні над ним панувати, ні управляти ним... На основі сього права прислугує усім народам право до національної території, право вибирати собі державну зверхність, під яку вони мають належати, право до внутрішньої самоуправи й свободного культурного, економічного та політичного розвитку. ... Усі народи мусять бути вольні, та не можна їм ні приписувати, ні насилувати їх згори до таких порядків, яких вони не хочуть» [8, арк. 83-84].

Виходячи з таких принципових засад, за період з листопада 1918 р. до липня 1919 р. центральними органами влади ЗУНР шляхом вироблення і прийняття законів та підзаконних актів було закладено юридично-правову базу національної політики в державі, яка нагадувала політику Центральної Ради та Директорії, а також подібних західноєвропейських правних інститутів, зокрема Англії. Вона все-ж суттєво відрізнялася від останніх, адже у галичан не було так званого «класового» моменту.

Налагодження нормальних взаємин з національними меншинами краю було важливим чинником діяльності цивільної влади ЗУНР усіх рівнів. УНРада двічі (19 жовтня і 2 листопада 1918 р.) задекларувала рівноправність національних груп, надавши їм репрезентаційні права та якнайширшу національну автономію. До реалізації цих прав закликало національні меншини організовуватись в окремі публічно-правові групи і скерувати своїх представників до УНРади [14, с. 160]. 18 листопада 1918 р. УНРада на пропозицію Ради Державних Секретарів ухвалила

створення окремих польського, єврейського та німецького державних секретаріатів [13]. Комісари Жовкви і Дрогобича в перших зверненнях до населення гарантували всім національним меншинам повіту повну безпечність життя і маєтку та цілковиту громадянську, національну і віросповідну рівноправність [14, с. 161, прим. № 241].

Головні принципи державного ладу, внутрішньої і зовнішньої політики держави були визначені Основним Законом держави (13.II.1918) і доповнені конституційними законами (16.XI.1918; 4.I, 15.II, 18.IV. 1919) [17, с. 303]. Зокрема у Тимчасовому Основному Законі «Про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії» підкреслювалося, що «... Права влади іменем Західно-Української Народної Республіки виконує весь її народ через своє заступництво, вибране на основі загального, рівного безпосереднього тайного і пропорціонального права голосування без ріжниць пола ...» [11, с. 45, арт. IV].

У непростій суспільно-політичній ситуації та міжпартійній боротьбі проф., д-р С. Дністрянський окремо підготував 1918 р. проект тимчасових основних законів, для «покликання в життя Галицької Держави», який призначався для обґрунтування конституційних засад майбутньої Української держави [8, арк. 80, 81-83].

Проголошення ЗУНР перевело проблему фахових сил у практичну площину, тому дуже швидко виникла реальна потреба в національних кадрах на різних ділянках державотворення [9, с. 181]. Однією з центральних проблем Листопадового Чину стало створення ефективних адміністративних структур на місцях. У специфічних умовах революційних подій, коли соціальна база національного руху була вузькою [19, с. 217, 219], а національні меншини на українських землях домінували у великих містах Галичини, її шанси на успіх значною мірою залежали від дієздатності новоутвореної регіональної влади. Перебравши в свої руки основні державні установи, галицькі українці розпочали формування системи виконавчої влади на національній основі. Не створюючи принципово нових управлінських структур, вони відновили функціонування існуючих при австрійському режимі місцевих виконавчих органів.

Керівниками повітової адміністрації стали новопризначені українські комісари. Посада повітового комісара замінювала начальника місцевої адміністрації – повітового старосту, який при колишній австрійській владі підпорядковувався галицькому наміснику [14, с. 143, прим. № 67]. 16 листопада 1918 р. УНРада прийняла Тимчасовий закон «Про адміністрацію Західно-Української Народної Республіки». Цей нормативно-правовий акт передбачав, що тимчасово, через брак власного адміністративного законодавства, залишалось чинним попереднє австрійське законодавство, якщо воно не суперечило інтересам і цілям Української держави. Усі попередні службовці державного апарату, пошти, залізниці, зв'язку, освіти, медицини тощо, незалежно від національності, могли працювати на своєму робочому місці, якщо тільки склали «письмове

приречення чесно служити Українській державі» або хоч зобов'язуватися не чинити їй ніякої шкоди [4, арк. 8, 10]. «Приречене. Я ... іменованій ... Західно-Української Народної Республіки прирікаю, що мої з тим урядом (сею службою) поручені обов'язком сповняти му по моему найкращому знанню і згідно з моєю совістею усі мої сили присвячу для добра Західно-Української Народної Республіки та її інтересів і скарбових доходів берегтиму у всяких відносинах. Приказам моїх зверхників буду все безумовно послушний» [4, арк. 14].

Засади співпраці державних повітових, міських і сільських комісарів із відповідними комітетами місцевих УНРад передбачали також «Устав і інструкція для повітових органів Української Національної Ради» [4, арк. 5 зв, 7]. В ній, зокрема зазначалося, що «Обов'язком Українських Комісарів поучити народ, щоби прихильно відносився до Жидів і німецьких Кольоністів та не допускав до погромів бо викликане безладдя лежить в інтересі ворогів і приготування до насильств повинні бути на місці здавлені» [3, арк. 12].

Повітовий комісар оголошувався “верховним органом громадської національної влади” і державної виконавчої в повіті. До його обов'язків належали: реалізація розпоряджень Ради та Державного Секретаріату, затвердження міських і сільських комісарів, керівництво організацією охорони громадського порядку і попередження «самочинних ворожих виступів проти національних меншостей» [4, арк. 2, п. 2-4] і спрямування національно-політичного руху й заходів, підпорядкованих обороні держави.

Вже в перших правових актах УНРади підкреслювалось, що всім громадянам новоутвореної Республіки без різниці національності і віросповідання надаються та гарантуються «громадянська, національна і віросповідна рівноправність» [4, арк. 72]. 15 листопада 1918 р. Державний Секретаріат оприлюднив «Закон про доповнення Української Національної Ради відпоручниками українських повітових і міських організацій» [7, арк. 16, 23]. Кожен повіт та пересічне місто мали вибрати по одному членові Ради, Львів делегував чотирьох, Чернівці та Станіслав – по два члени. Вибори призначалися на 22-26 листопада 1918 р. Після доповнення на основі закону 15 листопада в складі Ради нараховувалося 150 осіб. Для національних меншин УНРада оголосила персональну автономію з правом заступництва в уряді і 18 листопада 1918 р. ухвалила покликати державних секретарів для польських, єврейських і німецьких справ [5, арк. 101]. Для національних меншин було встановлено квоту, щоб вони мали гарантовану можливість обирати своїх суддів (належало обрати 102 суддів-українців, 25 – поляків, 17 – євреїв) [4, арк. 20, 21]. Відповідно національного складу населення ЗУНР було призначено вибори до нового законодавчого органу республіки – Сейма. З 226 послів Сейму українці повинні були обрати 160 послів (70,8%), поляки – 33 (14,6%), євреї – 27 (11,9%), німці – 6 (2,7%). З цією метою територію

держави було поділено на 23 національні виборчі округи (12 – українських, 5 – польських, 5 – єврейських, 1 – німецький) [4, арк. 8, 9, 15, 16зв; 135, с. 14-15]. Однак, слід підкреслити, що УНРада продовжувала бути національно однорідною – цілком українською, оскільки польська, німецька та єврейська меншини з різних мотивів не скористалися наданим правом делегувати до неї своїх представників. У цьому контексті українські діячі і творці системи державної влади і органів місцевого самоврядування справедливо зазначали, що «... Національні меншости – Поляки, Жиди і Німці – не вислали делегатів до Української Національної Ради: Поляки як непримиримі вороги української державности, які стояли на тім, що Східна Галичина має бути частию Польщі; Жиди й Німці з боязні перед пімстою Польщі на випадок її перемоги» [11, с. 62].

Конституційну парламентарну систему гарантував виборчий закон від 14 квітня 1919 р., яким передбачалося, що Сейм складатиметься з послів, обраних на підставі загального, рівного, прямого, таємного голосування за пропорційною системою виборів. Планувалося утворення одномандатного загальнодержавного виборчого округу для німецького населення Галичини, і представництво у Сеймі 6 послів з числа галицьких німців, таким чином було «усунено міжнаціональну боротьбу та можливість державній нації загарбати мандати національної меншости» [11, с. 15].

Право голосу надавалося з 21 року життя, право бути обраним – з 25 років. Такий закон враховував вимоги європейських організацій, однак не задовільнив інтереси поляків, оскільки запропонована структура парламенту базувалася на принципі абсолютно пропорційно-арифметичного представництва від політичних партій, а тому фактично відвертав польське населення від широкої участі у державотворенні [17, с. 312].

Одночасно, слід враховувати й той факт, що 8 квітня 1919 р. було ухвалено «Закон про громадянство на Західній області УНР», згідно з яким право «своїни» надавалась особам із постійним осідком проживання не менше п'яти років; служба у державних установах і організаціях дозволялася лише після прийняття громадянської присяги; особи «чужинні» мали право з 26 травня 1919 р. покинути межі ЗоУНР [6, арк. 61]. Вказувалося, що основою державного будівництва Української Народної Республіки являється правова демократія, метою якої є забезпечити всім рівним перед законом громадянам держави майної життя, дати їм як широкі політичні права і запевнити їм економічний добробут та культурний розвиток [6, арк. 19].

Право національно-культурної автономії німецького населення забезпечувало законодавство про мовну ситуацію. Згідно з законом ЗоУНР від 15 лютого 1919 р. про українську мову національним меншинам гарантувалося право вільно вживати в офіційних зносинах з державними властями, публічними інституціями й державними установами, усно чи письмово, рідні мови, а властям, державним інституціям відповідати громадянам їх рідною мовою [4, арк. 87-90].

Національним меншинам гарантувалося також право вільно розвивати свої мови, культури, мати свої бібліотеки, видавництва, часописи та школи: «... Законно признаним національним меншостям полишається свободу уживання як усно так і письмах їх матірньої мови в урядових зносинах з державними властями, публичними інституціями й державними підприємствами» [11, с. 65].

Одночасно, від 13 лютого 1919 р. вступав у силу «Закон про основи шкільництва на Західній Області Української Народньої Республіки», у котрому підкреслено, що національним меншинам Української держави надається право навчання рідною мовою. Проте, документ вказував, що «ближші постанови про школи для національних меншостей вирішить окремий закон» [11, с. 65].

Отже, підсумовуючи зазначимо, що Перша світова війна прискорила політичні зміни в Центральній і Східній Європі і виникнення українських державних утворень на Наддніпрянщині та в Галичині. Основним результатом законодавчої діяльності владних структур ЗУНР щодо національностей стало впровадження і вироблення базових нормативно-правових документів у таких сферах державного та суспільно-політичного життя, як формування органів державної влади та управління, правосуддя, Збройних Сил, соціальної, економічної, національно-культурної та освітньої ділянках. Механізм державотворення і національної політики ЗУНР щодо неукраїнського населення ґрунтувався на демократичних традиціях парламентаризму колишньої Австро-Угорщини. Такі основоположні принципи національної політики дозволили владним структурам спрямувати державне будівництво у демократичне русло, зробити його соціально-орієнтованим.

Література

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Оп. 1, спр. 8. Надіслані відомості з місць про кількість учнів-поляків, пересилка їх до міністерства польських справ (неповна справа). 30 грудня – 26 березня 1918 р.
2. оп. 1, спр. 78. Протоколи і стенограми пленарних засідань мирної конференції в Бресті-Литовському від 9, 10, 12, 13 січня і 1 лютого 1918 р. н. ст.
3. оп. 1, спр. 93. Статути, декларації, рішення світових конференцій та інше. Вибрані документи з історії ЗУНР (Друковане зведення). 18 жовтня 1918 р. – 11 липня 1920 р.
4. оп. 1, спр. 96. Законопроекти, закони, розпорядження та циркуляри уряду ЗУНР про державну адміністрацію, вибори в сейм ЗУНР, земельну та грошову реформи, оплату вчителів та інше. 16 листопада 1918 р. – червень 1919 р.
5. оп. 1, спр. 102. Доповідь членів УНРади в Відні про проект статуту для Східної Галичини та супровідний лист Євгена Петрушевича до членів [Ради Послів] у Парижі. 22 грудня 1919 р. – 19 лютого 1920 р.

6. оп. 1, спр. 134. Декларації, звіти, резолюції та інші документи про переговори української дипломатичної місії в складі представників УНР-Республіки та УНРади з польськими дипломатами та розбіжності між наддніпрянцями і галичанами у вирішенні долі Східної Галичини. Січень 1919 р. – квітень 1920 р.
7. оп. 1, спр. 206. Накази, протоколи, звіти, листи та інші документи про діяльність повітових комісаріатів УНРади в місцевостях Східної Галичини. Жовтень 1918 р. – квітень 1919 р.
8. оп. 1, спр. 474. Статті та реферати Дністрянського С. про проекти конституції Західно-Української Народної Республіки. Рукописи. 1918-1919 рр.
9. Кравчук М. В. Правові основи будівництва Національних збройних Сил України в 1914-1993 рр. (Організаційна структура, штати). Історико-правове дослідження. Івано-Франківськ: Прикарпатський університет ім. Василя Стефаника; Коломия: Світ, 1997. 292 с.
10. Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. Львів: Інститут українознавства НАН України; Видавнича фірма «Олір», 1995. 368 с.
11. Лозинський М. Галичина в рр. 1918-1920 // Українська Революція. Розвідки і матеріали. Книга пята. Відень, 1922. 120 с.
12. Над могилою Австро-Угорщини // Вперед. [Львів]. 1919. 13 вересня.
13. Національні меншости в Західно-Українській Народній Республіці // Діло. [Львів]. 1918. 21 листопада.
14. Павлишин О. Організація цивільної влади ЗУНР у повітах (листопад-грудень 1918 року) // Україна Модерна. [Львів]. 1999. Ч. 2-3. С. 160-194.
15. Перепада В. В. Українсько-німецькі відносини в 1914-1920 рр. Соціоісторичний аналіз. Запоріжжя, 1999. 123 с.
16. Рубльов О.С., Реєнт О.П. Українські Визвольні змагання 1917-1921 рр. К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. 320 с.
17. Тищик Б. Конституційне законодавство Західно-Української Народної Республіки // Науковий збірник Українського Вільного Університету. [Мюнхен]. 1995. Т. 17. С. 305-311.
18. Шапошнікова Н. Вплив подій першої світової війни на національну свідомість українців // Історія України. [Київ]. 2000. № 18 (178). С. 9-11.
19. Doroschenko D. Die Ukraine und Deutschland. Neun Jahrhunderte Deutsch-Ukrainischer Beziehungen // Studien zu Deutsch-Ukrainischen Beziehungen. [München]. 1994. Hf. 1. S. 1-290.
20. Ereignisse in der Ukraine 1914-1922 deren Bedeutung und historische Hintergründe. [Hrsg] von Theophil Hornykiewicz. – Philadelphia: Publicationen des W. K. Lypynsky Ost-Europäischen Forschungs-Instituts in Philadelphia, Pa. Serie I-IV, 1966-1969. Bd. I (1966). 450 s.; Bd. II (1967). 484 s.; Bd. III (1968). 704 s.; Bd. IV (1969). 421 s.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 24.12.2018 р.
Рекомендовано до друку д. іст. н., професором Марчуком В.В.,
д. політ. н., професором Гоном М.М. (м. Рівне)*

LEGISLATIVE ACCOMMODATION OF INTERESTS
OF ETHNIC MINORITIES IN THE COURSE OF FORMATION
OF THE UKRAINIAN STATE AT THE BEGINNING
OF 20 CENTURY

O. I. Lypchuk, I. I. Lomaka

Vasyl Stefanik Precarpathian National University;

76000, Ivano-Frankivsk, st. Shevchenka, 57;

тел. +380979944482; +380975421630;

e-mail: oxana-lypchuk@ukr.net, ivanka_lomaka@ukr.net

In article it is noted that World War I, having extremely aggravated political and social and economic problems of belligerent parties, caused considerable rise of the national liberation movement. In the years of war, Galichina became an object of active international policy, at first as a component of the empire of Gabsburgov, and then as the sovereign state of the Ukrainian people. Also World War I accelerated political changes in Central and Eastern Europe and emergence of the Ukrainian state educations in Galichina. Introduction and developments of basic standard and legal documents in such spheres state and social and political life as formation of state governing bodies, justice, Armed Forces, social, economic, national and cultural and educational sites became the main result of legislative activity of power structures of West Ukrainian People's Republic on nationalities. The mechanism of the state and national policy of West Ukrainian People's Republic on non Ukrainian the population was based on democratic traditions of parliamentarism of the former Austria-Hungary. Such fundamental principles of national policy allowed power structures to direct the state construction to the democratic course, to make it socially oriented.

Key words: *Austria-Hungary, international legal act, Galychyna, national democratic revolution, Ukrainian National Council, ethnic minorities, West Ukrainian People's Republic.*

ВОЛОНТЕРСЬКИЙ РУХ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЗОВНІШНЬОЇ АГРЕСІЇ

Т. Б. Мадрига

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76025, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. (0342) 596-146; e-mail: tetiana_madryga@ukr.net*

У статті висвітлюються особливості розвитку волонтерського руху в Україні, під яким розуміється добровільна, свідома, організована, неоплачувана праця на користь інших. Охарактеризовано сучасне становище, основні напрями роботи та масштаби українського волонтерства в умовах гібридної війни.

***Ключові слова:** волонтер, волонтерський рух, громадянське суспільство, гібридна війна.*

Суспільно-політичні трансформації в Україні, пов'язані з Революцією Гідності 2013-2014 років, агресією Російської Федерації проти України, яка розпочалася з анексії Криму і продовжилася у вигляді гібридної війни на Донбасі, зумовили активізацію громадянського сектору, представленого волонтерським рухом. Волонтерський рух, будучи основою побудови громадянського суспільства, являє собою добровільну, свідому, організовану, неоплачувану працю на користь інших. Він виникає в результаті неефективної діяльності держави, зокрема неналежного реагування органів державної влади на наявні соціальні проблеми.

Проблематика волонтерського руху лежить в сфері наукових інтересів відомих зарубіжних та вітчизняних науковців, таких як С. Елліс, К. Кемпбел, К. Рочестер, Дж. Девіс Сміт, М. Харріс, Р. Хедлі, А. Бодров, О. Безпалько, Я. Буздуган, С. Воронова, Р. Вайнола, В. Гутгарц, І. Зверева, А. Капська, В. Кирильчук, Н. Комарова, О. Карпенко, Г. Лактіонова, Т. Лях, В. Матяш, Н. Сабат, А. Ткач, І. Юрченко, Н. Янц тощо. Визнаючи наукову цінність існуючих розвідок, варто сказати, що аналіз наукової літератури засвідчив відсутність цілісних теоретико-методологічних уявлень щодо розвитку волонтерського руху в Україні в умовах гібридної війни. Окрім того, науковцям знадобиться ще значна кількість часу для того, щоб систематизувати усі інформаційні дані і відомості про волонтерський рух в Україні під час проведення антитерористичної операції.

Існує припущення, що волонтерство як суспільний рух виникло на Заході, а першими волонтерами були самаритяни, які почали надавати допомогу усім, хто її потребував. Більш впевнено можна говорити про

виникнення феномену волонтерства вже з середини ХІХ століття. Деякі дослідники вважають, що волонтерський рух започатковано у 1859 р., коли французький письменник-журналіст Жан Анрі Дюнан, вражений кривавими картинами битви біля Сольферіно, запропонував ідею створення Червоного Хреста – організації, яка працювала б на добровільних засадах і надавала першу медичну допомогу пораненим бійцям. Принципами, сформульованими Дюнаном, керуються волонтерські організації у всьому світі і донині. Однак тільки в минулому столітті, сповненому війн, волонтерство виокремилосся у соціальне явище. Після Першої світової у Франції було здійснено (один з перших) масштабний волонтерський проект з участю німецької та французької молоді, в рамках якого волонтери відновлювали зруйновані війною ферми в районі місць найзапекліших боїв між німецькими та французькими військами. Саме в цей час і було засновано Координаційний комітет міжнародної волонтерської служби (CCIVS) під егідою ЮНЕСКО зі штаб-квартирою у Парижі.

Слово «волонтер» походить від французького – «volontaire», англійського – «volunteer», які є похідними від латинського – «voluntarius», що в дослівному перекладі означає «доброволець», «бажаючий» [11;12].

На думку італійського соціолога Ново Дізionario, волонтер – «це громадянин, який вільно, а не для того, щоб продемонструвати свої моральні зобов'язання чи законні обов'язки керується ідеєю суспільної та приватної солідарності. Волонтер, одного разу показавши здатність виконувати свої громадянські та власні обов'язки, надалі переходить в цілковите розпорядження суспільства, сприяє рішенню місцевих проблем надаючи пріоритет відвідуванню бідних та знедолених» [13, с. 79].

Відповідно до радянської традиції термін «волонтер» сприймався виключно у воєнному контексті для позначення особи, яка добровільно вступила на військову службу. І лише у зв'язку з активізацією світового волонтерського руху в різних його формах в останній третині ХХ ст., розповсюдженням на пострадянському просторі у 1990-х роках діяльності численних благодійних організацій, програм обміну, цільових благодійних міжнародних програм, у суспільній свідомості термін «волонтерство» оформлюється та починає сприйматися як різновид суспільно-корисної діяльності, найчастіше безоплатної та соціально значимої, що надається фізичними особами – добровольцями з особистої ініціативи або ж від недержавної некомерційної організації-об'єднання [10, с. 96].

У Законі України «Про волонтерський рух» (від 19 квітня 2011 року) визначено, що волонтер – це фізична особа, яка добровільно здійснює благодійну неприбуткову та вмотивовану діяльність, що має суспільно корисний характер [3, с. 3].

На думку І. Звереві, волонтер – це людина, яка добровільно надає безоплатну соціальну допомогу та послуги інвалідам, хворим особам та соціальним групам, що опинилися в складній життєвій ситуації. Волон-

терський рух – це добродійна робота, яка здійснюється фізичними особами на засадах неприбуткової діяльності, без заробітної плати, без просування по службі, заради добробуту та процвітання спільнот та суспільства в цілому [16, с. 23].

Значимість волонтерства в світовому вимірі підтверджується його визнанням ООН, як суспільно-корисної діяльності на добровільній основі, яка повинна бути важливою складовою будь-якої стратегії, націленої на вирішення проблем, особливо в таких сферах як боротьба з бідністю, стійкий розвиток, охорона здоров'я, упередження лих та вчасне реагування, соціальна інтеграція, подолання соціальної нерівності та дискримінації. Відповідні положення Резолюції ООН та рекомендація щодо підтримки волонтерського руху пропонують урядам всіх держав включити волонтерство в національні плани розвитку як компонент з досягнення цілей сталого розвитку [23].

За даними соціологічного дослідження Інституту Геллапа, проведеного в 2008 році, 65% населення Землі беруть участь у волонтерській діяльності, що засвідчує популярність волонтерства у світі. Волонтерству приписують економічне значення, бо праця волонтерів не оплачується, а виконують вони ту роботу, за яку штатним працівникам довелося б платити. Важливість волонтерства для суспільства зазначено у Всесвітній декларації добровільництва 2001 року, і визначається такими функціями:

- пропаганда солідарності, гуманізму, справедливості на національному, глобальному рівнях;
- визначення проблем у різних сферах для їх розв'язання з урахуванням цільових потреб;
- орієнтація на популяризацію здорової сім'ї, нації;
- різнобічний розвиток людей шляхом отримання ними нових знань та навичок, розвиток творчого потенціалу;
- доповнення діяльності інших секторів із забезпечення суспільного добробуту [4].

Рівень уваги волонтерству в країні засвідчує рівень розвитку в ній громадянського суспільства як сфери соціальних відносин та громадської участі людей в житті суспільства на противагу діям держави чи економіки [1, с. 145].

Сьогодні волонтерів більш ніж зі 100 країн світу об'єднано в глобальний світовий рух, який стає все більш впливовим. Так, в США кількість волонтерів складає близько 60 % серед жінок, які присвячують волонтерській діяльності в середньому 3-4 год. на тиждень, та близько 50 % серед чоловіків (3-6 год. на тиждень). Громадяни Канади працюють волонтерами в середньому 191 год. на рік, що є еквівалентом 578 000 робочим місцям з повною зайнятістю. У Франції в акціях волонтерських організацій приймають участь 19 % дорослого населення (з них 60 % регулярно), віддаючи волонтерській діяльності більше 20 год. на місяць.

Кожен третій громадянин ФРН (22 млн осіб) є волонтером та присвячує праці в волонтерських асоціаціях, проектах і групах взаємодопомоги більше 15 год. на місяць. В Південній Кореї вартість послуг волонтерства перевищує \$ 2 млрд на рік. Досвід роботи волонтером мають 26 % громадян Японії, 48 % з них впевнені у тому, що волонтерська праця дуже корисна для особистого зростання та суспільства в цілому. 72 % волонтерів Ірландії вважають, що вони виконують те, що ніколи не може бути зроблено оплачуваними робітниками. Загалом кожного року волонтерською діяльністю охоплено понад 100 млн осіб дорослого населення планети [11, с. 73].

У «Світовому рейтингу благодійності» – дослідженні, що проводилося британською благодійною організацією Charities Aid Foundation у 2014 р., Україна посіла 103 місце [7], тоді як у 2017 р. цей показник змінився на 90 позицію [18]. Це пояснюється тим, що значна активізація волонтерського руху в Україні починається в 2013-2014 рр. за умов посилення зовнішніх і внутрішніх викликів. Події Революції гідності, анексія Криму Російською Федерацією та збройна агресія проти України на Донбасі, продемонстрували неспроможність розв'язати нагальні проблеми, які постали перед країною, регіонами та громадянами.

Розбалансованість взаємодії органів державної влади, нездатність своєчасно відреагувати на ситуації воєнного конфлікту, невиконання покладених на них зобов'язань щодо забезпечення соціальної, особистісної безпеки призвели до значного дефіциту ефективних управлінських рішень, неефективності системи забезпечення Збройних Сил України. Саме такий стан став причиною поширення волонтерського руху в країні [15, с. 28].

На тлі військово-політичної ситуації, що склалась в Україні, патріотично налаштовані громадяни взяли на себе відповідальність за розвиток ситуації чим і заклали основи волонтерського руху, який був виявом раніше нечуваної громадської самоорганізації.

Багато громадських ініціатив, що виникли під час Революції гідності і були спрямовані на допомогу протестуючим на Майдані, після її завершення переорієнтувались на допомогу Збройним Силам України, Національній гвардії України, добровольчим батальйонам, вимушеним переселенцям з АР Крим та Сходу України. Визначна роль волонтерів у забезпеченні боєздатності силових структур у ході протистояння збройній агресії на Сході України визнається і представниками Збройних Сил України [15, с. 28].

Волонтерський рух, на відміну від державних органів, подекуди оперативніше реагував на нові для українського суспільства виклики і забезпечував вирішення складних проблем, пов'язаних з підтримкою обороноздатності держави та піклуванням про її захисників. Громадяни України консолідувалися, збираючи їжу, ліки, одяг, засоби обігріву, ко-

шти на потреби військових у зоні АТО, а також для тих українців, хто не залишив домівок і досі знаходяться у зоні протистоянь.

Військова агресія ззовні об'єднала зусилля громадянського суспільства і держави у боротьбі з нею. Окрім того, волонтерська робота на євромайданах була для більшості її виконавців першим досвідом та стихійним проявом небайдужого ставлення до перебігу подій. Подальший розвиток волонтерського руху, пов'язаний із військовими діями, був більш структурований та потужний, тому що спирався на раніше здобуті напрацювання.

Представники волонтерських об'єднань на євромайданах здійснювали, як акумуляцію ресурсів з подальшою передачею їх на потреби життєдіяльності наметових містечок (продовольство, медикаменти, побутові речі тощо), так і особисто виконували роботу соціального, просвітницького, медичного, інформаційного напрямлення. Багато тисяч українських патріотів фактично виконували волонтерську роботу, не входячи до організованих осередків: надавали притулок протестувальникам, забезпечували їх продуктами харчування, здійснювали інші функції волонтерів [6, с. 17].

Основними напрямками роботи волонтерського руху є: збір і доставка в зону АТО різноманітних ресурсів (продукти харчування, ліки, одяг, амуніція, автотранспорт, військові прилади), ремонт та вдосконалення техніки тощо; модернізація зброї (приціли, тепловізори, прибори нічного бачення тощо); постачання закордонних виробів; засоби особистої безпеки, засоби зв'язку; медична допомога постраждалим від бойових дій, оснащення госпіталів та лікарень; допомога переселенцям із Криму та зони АТО (юридична, психологічна та гуманітарна допомога, пошук житла та роботи, адаптація до нового місця проживання та в соціумі); пошук зниклих безвісти, загиблих та робота з визволення полонених.

Неоціненну допомогу учасникам АТО на передовій надають медики-волонтери. Лікарям-добровольцям не дають офіційні відрядження на фронт на Донбас. Тому медики-волонтери змушені допомагати військовим лише під час відпусток чи неоплачуваних відгулів [2].

Ведеться й діяльність в інших напрямках, зокрема різноманітна допомога сім'ям учасників АТО. Основними засобами і способами допомоги є збір коштів. Великі організації здебільшого збирають пожертви за допомогою різних систем безготівкових переказів (зокрема на банківські картки) і публікують в Інтернеті звітність; збір речей; довозення зібраної та закупленої допомоги до військових підрозділів за місцем їх дислокації, госпіталів, родин військовослужбовців.

Характерною особливістю розвитку волонтерського руху стало залучення соціальних мереж до підтримки та поширення громадянських ініціатив, які здебільшого функціонували у форматі «неформальних волонтерських груп». Інформаційні технології допомогли створити нову

якість комунікації між однодумцями, пришвидшили термін виведення волонтерських проектів на рівень їх практичної реалізації [6, с. 17-18].

Так, за даними соціологічного дослідження, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи ім. Ілька Кучеріва» спільно з КМІС, 32,5 % українців лише протягом травня-вересня 2014 р. мали досвід переказів коштів на рахунки української армії. Ще 23 % громадян скористалися допомогою благодійних фондів та волонтерських організацій, передавши кошти, речі та продукти саме через ці громадські інституції. 9 % громадян приймали участь у магазинних акціях, купивши товари за списками для потреб армії та передавши їх волонтерам. Особисто допомагали вимушеним переселенцям речами та грошима 7 % українських громадян. Безпосереднім збором коштів, ліків, речей та доставкою їх в зону проведення АТО займалися 3 % [21].

Якщо у 2011 році, за оцінками ООН, волонтерський досвід мали лише 3-4% населення України, то за дослідженням GfK Ukraine, проведеним у листопаді 2014 року, такий досвід уже мали 23% українців, з них 9% почали займатися волонтерством з листопада 2013 року [22].

Згідно із даними дослідження «Волонтерський рух в Україні», підготовленого GfK Ukraine на замовлення ООН в Україні, громадяни України надають великого значення волонтерському руху в розвитку суспільних процесів: 62 % визнають роль волонтерів у змінах останнього року; 85 % вважають, що волонтерський рух допомагає зміцненню миру; 81 % схильні вважати волонтерський рух обов'язковою складовою громадянського суспільства [7].

На думку, О. Панькової, основними мотиви участі у волонтерській діяльності є:

- реалізація соціально відповідальних громадських ініціатив, спрямованих на розв'язання нагальних соціальних та інших проблем власними силами, силами громади;

- виконання особистого обов'язку перед собою і перед суспільством за принципом: «Якщо не я – то хто?»;

- бажання громадянина добровільно і безоплатно надати допомогу тим, хто її потребує, реалізувати свої моральні та релігійні принципи, відчутти себе потрібним і корисним для інших;

- самореалізація людини, подальше професійне зростання;

- отримання морального задоволення від вдячності людей, яким надана допомога;

- отримання широких можливостей мати доступ і розпоряджатися фінансовими та іншими ресурсами тощо [15, с. 28].

Так, коментуючи швидкий розвиток волонтерства в Україні у більш широкому контексті, у зв'язку із загальносуспільними процесами, заступник директора Інституту соціології НАН України Є. Головаха зазначає: «В Україні стало значно більше людей, які вважають, що вони повинні щось робити не для себе, а для інших. ... Феномен волонтерства

зробив українців щасливішими саме тому, що вперше в історії приніс до українського концепту щастя задоволення від допомоги іншим» [5]. Е. Лібанова стверджує, що активізація волонтерського руху протистоїть укоріненому українському патерналізму: «Дуже важливо, що є люди, які розуміють: від влади нічого не треба чекати – ні доброго, ні поганого, – і просто роблять свою справу. Наразі – допомагають армії». «Взагалі, такого ентузіазму ніхто не очікував – ні наші фахівці, ні європейські, ні американські. Проте він з'явився. Це дозволяє людям усвідомити свої спільні інтереси, об'єднатися...», – зазначає вона [8].

Існує складність назвати точну кількість волонтерських організацій, які діють в Україні. Проте за інформацією Міністерства соціальної політики зареєстровано 211 організацій, які активно залучають до своєї роботи іноземців та осіб без громадянства для впровадження волонтерської діяльності на території України [17]. Серед українських волонтерських рухів та об'єднань, що зарекомендували себе як дієві й ефективні групи самоорганізації, які мають серйозний вплив, здатні віднайти будь-які потрібні ресурси і вирішити проблеми будь-якої складності, варто виокремити «Крила Фенікса», «Армія SOS», «Волонтерська Сотня», «Повернись живим», «Ми – кияни» та ін. [19, с. 10-12]. Серед відомих організацій роботою із волонтерами займаються ЛМГО «Крила надії», ЛМГО «Карітас-УГКЦ», ЛМГО «Академія української молоді», БО «Центр освітніх ініціатив», ЛМГО «Спілка форум», ГО «Самопоміч», ЛМГО «Спільнота взаємодопомоги «Оселя», ЛМГО «Станиця Львів Пласту – НСОУ», Товариство Червоного Хреста та ін. [13, с. 80]. Серед інших впливових організацій виділяються волонтерське об'єднання «Народний тил», що включає «Колеса народного тилу» (постачання машин до АТО), «Медичний народний тил» (постачання ліків до АТО), Help Army, «Народний проект», Волонтерська сотня.

З багатьох напрямків роботи волонтерів під час військових дій на Сході України можна виділити чотири основні, якими вони опікуються найбільше: збір та доставка в зону проведення АТО необхідних ресурсів; надання медичної допомоги постраждалим в ході її проведення; допомога вимушеним переселенцям; пошук зниклих безвісті та звільнення полонених. Щодо останнього, то значна частина таких волонтерських рухів сформувалася після Іловайської трагедії, коли кількість загиблих та зниклих безвісти, за деякими свідченнями, вимірювалася в сотнях. Однією з таких організацій є «Союз Народна Пам'ять», що працює в зоні АТО з вересня 2014 року. Багато волонтерів займаються виготовленням екіпірування власноруч – шиють аптечки, чохла для бронешилетів, одяг, маскувальні сітки. Часто волонтери збирають безпілотники для військової розвідки [13, с. 81].

Основними адресатами, яким надавалася масова волонтерська допомога у 2014-2015 рр. є:

– українська армія – матеріальне забезпечення бійців АТО (збір харчів, теплих речей та амуніції, ліків, засобів гігієни), технічна допомога: ремонт, удосконалення, бронювання бойових машин;

– поранені бійці АТО, військові госпіталі та лікарні, у яких лікуються поранені військовослужбовці;

– полонені військові із зони АТО та їх сім'ї – інформаційно-пошукова допомога, допомога в обміні полонених різних сторін конфлікту;

– сім'ї вимушених переселенців з Криму та Донбасу (з територій АТО) – надання юридичної, психологічної та гуманітарної допомоги, допомога в пошуку житла та роботи, адаптації до нового становища і ситуації);

– сім'ї бійців – учасників АТО, сім'ї загиблих (матеріальна, психологічна, гуманітарна допомога);

– мирне населення територій у зоні АТО: збір коштів, збір речей (їжа, одяг та ін.), доставка зібраної допомоги до населення, підготовка маршрутів і транспорту для вивезення людей із зони АТО [15, с. 30].

На думку О. Турчинова, завдяки добровольцям країна виграла час, «щоб створити справжню армію, бойову Національну гвардію, дієвий оборонно-промисловий комплекс, отримати реальну зброю». «Саме завдячуючи вам – тим, хто першими пішли і стали в проломі за свою країну, ми довели, що Україна була, є і буде, що Україна може себе захистити, навіть коли жодного набою наші партнери нам не дали», – стверджує секретар РНБО [14].

Водночас, як стверджує український письменник і соціальний психолог О. Покальчук, згуртування українського суспільства відбулося через загрозу прямої окупації та інтервенції, з її послабленням може дезактивуватися і громадська діяльність, яка ще не стала в Україні потужним складником суспільного буття. Оптимістичніше налаштовані експерти вважають, що подібне визнання заслуг волонтерів продемонстрували широким верствам населення привабливість волонтерства, фактично підмінивши собою непрацюючі «соціальні ліфти», продемонструвавши ще один шлях поєднання реалізації особистісних амбіцій із суспільною користю [9].

Волонтерські організації діють в усіх великих містах України та сотнях інших населених пунктах нашої держави. Нині масштаби діяльності волонтерів дають підстави стверджувати, що рівень громадянської свідомості в наших співгромадян значно зріс. Таким чином, українцям треба привчитись до того, що їхня громадянська активність мусить бути не лише відповіддю на складні виклики, а й постійною практикою. Такою є вимога часу і рецепт успіху багатьох країн. Лише так можна розраховувати на досягнення поставлених перед собою завдань у масштабах вулиці, району, міста та всієї держави. Багато в чому це і є становлення європейської України – країни відповідальних громадян. І цей рух

до дієвої громади на всіх рівнях здебільшого розпочинається саме з масової усвідомленої участі громадян у волонтерських рухах, оскільки від свідомого волонтерства до ефективного самоврядування і якості життя – один крок. У цьому контексті постає необхідність належного офіційного визнання волонтерської діяльності з боку держави [20, с. 141].

Таким чином, волонтерський рух в Україні відіграє важливу роль у посиленні обороноздатності держави в умовах зовнішньої агресії. Саме військові події в Україні продемонстрували значні можливості волонтерства як ефективного способу вирішення складних суспільних проблем.

Література

1. Большой толковый социологический словарь (Collins). Т. 1 (А-О). М.: Вече, АСТ. 1999. 544 с.
2. Волонтерський рух в Україні під час проведення антитерористичної операції: історія, стан, проблеми [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ipzn.org.ua/wp-content/uploads/2017/12/Volonterskyj-ruh-pid-chas-ATO.pdf>.
3. Волонтерство у публічній бібліотеці: Метод. поради / упр. культури, туризму і курортів Хмельниц. облдержадмін.; Хмельниц. ОУНБ ім. М.Островського. Хмельницький, 2012. 16 с.
4. Всеобщая декларация добровольчества / XVI Всемирная конференция добровольцев Международной ассоциации добровольческих усилий (IAVE), Амстердам, январь, 2001. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.kdobru.ru/materials/%D0%92%D1%81%D0%B5%D0%BE%D0%B1%D1%89%D0%B0%D1%8F%20%D0%94%D0%B5%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F%20%D0%94%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%87%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0.pdf>.
5. Головаха: Война впервые научила украинцев помогать друг другу [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://news.liga.net/interview/politics/6382849-golovakha_voyna_vpervye_nauchila_ukraintsev_pomogat_drug_drugu.htm.
6. Горєлов Д.М., Корнієвський О.А. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики: аналіт. доп. К.: НІСД, 2015. 36 с.
7. Звіт дослідження «Волонтерський рух в Україні» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.gfk.com/ua/news-and-events/news/pages/report.aspx> 17.
8. Котляр А. Елла Лібанова: «Треба стимулювати економію» // Дзеркало тижня. Україна. 2015. № 10 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/socium/ellalibanova-nuzhno-stimulirovat-ekonomiyu_.html.
9. Котляр А. ...Чи потрібні волонтери в політиці? // Дзеркало тижня. 2014. № 33. 20–26 верес. С. 1, 14.

10. Корнієвський О.А. Український волонтерський рух у контексті світового досвіду [Електронний ресурс] // Стратегічні пріоритети. 2015. № 1. С. 95-100. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/spa_2015_1_16.
11. Крапівіна Г. Світовий волонтерський рух: стан і статус // Вісник економічної науки України. 2012 № 1. С.73–76.
12. Лях Т. Волонтерство як суспільний феномен // Проблеми педагогічних технологій: зб. наук. пр. / Волинський державний університет імені Лесі Українки. Луцьк: Волинський академічний дім, 2004. Вип. 3–4. С.139–144.
13. Николаєва В.І., Николаєва Д. Активізація волонтерського руху в Україні: виклики сьогодення // Українське суспільство в умовах війни: виклики сьогодення та перспективи миротворення: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Маріуполь, 15 червня 2018 р. Маріуполь: ДонДУУ, 2018. С. 79-81.
14. Олександр Турчинов: Добровольчі батальйони заклали ідеологію розбудови сильної патріотичної незалежної країни, яка здатна себе захищати // Рада національної безпеки і оборони України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.rnbo.gov.ua/news/2688.html?PrintVersion>
15. Панькова О.В. Розвиток волонтерської діяльності в Україні як прояв активізації соціальних ресурсів громадянського суспільства: специфіка, проблеми та перспективи [Електронний ресурс] // Український соціум. 2016. № 2. С. 25-40. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usoc_2016_2_5.
16. Паславська О. Становлення та розвиток волонтерського руху в Україні (історико-правове дослідження). Актуальні проблеми правознавства. 2016. Випуск 4 (8). С. 22-28.
17. Перелік організацій і установ, які залучають до своєї роботи іноземців та осіб без громадянства для впровадження волонтерської діяльності на території України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.msp.gov.ua/timeline/Volonterstvo.html>.
18. Світовий рейтинг благодійності: Україна посіла 90 місце зі 139 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ua.112.ua/svit/svitovyi-reitynh-blahodiinosti-ukraina-posila-90-mistse-zi-139-409627.html>
19. Тохтарова І.М. Волонтерський рух в Україні: шлях до розвитку громадянського суспільства як сфери соціальних відносин // Теорія та практика державного управління та місцевого самоврядування. 2014. № 2 . С. 1-13.
20. Шамрай В.О, Ольховський М.А. Сучасний стан офіційного визнання волонтерської діяльності в Україні // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. Науковий журнал. Серія: Юридичні науки. 2015. № 4 (81). С. 139-145.
21. 32,5 % українців особисто переказали свої кошти на рахунки української армії. Селяни відзначились вищою добродійністю, аніж міські

- жителі. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://dif.org.ua/ua/commentaries/sociologist_view/32anizh-miski-zhiteli.htm.
22. GfK. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.gfk.com/ua/Documents/Presentations/report_vyshlisky.pdf.
23. Recommendations on support for volunteering. General Assembly. Fifty-sixth session, 76th plenary meeting, 5 December 2001. Agenda item 108. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.unv.org/fileadmin/docdb/pdf/2007/N0147881.pdf>.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 20.12.2018 р.
Рекомендовано до друку д. іст. н., професором Марчуком В.В.,
д. політ. н., професором Гоном М.М. (м. Рівне)*

VOLUNTEER MOVEMENT IN UKRAINE IN THE CONDITIONS OF FOREIGN AGGRESSION

T. B. Madryga

*Vasyl Stefanik Precarpathian National University;
76000, Ivano-Frankivsk, st. Shevchenka, 57;
ph.: (0342) 596-146; e-mail: tetiana_madryga@ukr.net*

The article highlights the peculiarities of volunteer movement development in Ukraine, which means voluntary, conscious, organized, unpaid work in favor of others. The current situation, main directions of work and the scale of Ukrainian volunteering in a hybrid war are described.

Key words: *volunteer, volunteer movement, civil society, hybrid war.*

БІЛЯ ВИТОКІВ ОРГАНІЗОВАНОЇ ПІДГОТОВКИ СПЕЦІАЛІСТІВ ДЛЯ ВИДОБУТКУ НАФТИ І ГАЗУ В СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ (ДО 120-РІЧЧЯ НАФТОГАЗОВОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ)

Я. І. Мандрик, Л. В. Білоус

*Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу;
76019, м.Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15;
тел. +380(342)72-71-40; e-mail: igb@nung.edu.ua*

На перших порах видобутком нафти займались люди різних професій, без спеціальної підготовки. Початок організованої підготовки спеціалістів нафтового промислу відноситься до 1885 р., коли у с. Слобода Рунгурська було відкрито першу в Галичині вертничу школу. Цього ж року у с. Роп'янка було відкрито першу в Європі професійну нафтову школу. У 1886 р. у м. Бориславі уряд створює Крайову гірничу школу, яка в 1928 р. була реорганізована в Державну школу вертничу в Бориславі. У статті досліджено навчальну програму школи, рівень кваліфікації підготовлених фахівців, їх місця роботи.

Крім державних шкіл у Галичині було створено і приватну школу підготовки фахівців для нафтових промислів (1935р. у м. Ясло). Так зароджувалась організована підготовка спеціалістів для видобутку нафти і газу в Східній Галичині.

Ключові слова: *спеціаліст нафтогазового виробництва, система підготовки, спеціальні курси, школа, інженер-нафтовик.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Освіта незалежної України у 2018р. святкує 120 років із початку організованої підготовки фахівців вищої кваліфікації нафтогазового комплексу. Цей ювілей мав певну історичну підготовку, коли на певному етапі зароджувалась нафтогазова освіта в українських землях. Цій проблемі присвячена дана стаття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток нафтогазової освіти в українських землях не був предметом аналізу наших науковців. На сьогоднішній день є тільки деякі наукові дослідження, у яких знайшли висвітлення ці проблеми. Серед них: «Кафедра буріння нафтових і газових свердловин. 80 років. ІФНТУНГ», та «Нафта і газ Прикарпаття. Нариси історії». З цієї причини автор повністю опирається в дослідженні на власні публікації.

Формування цілей статті. У статті автор поставив за мету розкрити процеси створення та діяльності системи підготовки фахівців нафтового профілю із середньою спеціальною освітою. Дослідження охо-

плює роки до створення у Львівській політехніці спеціальності нафтогазового профілю, де готувались фахівці з вищою освітою.

Виклад основного матеріалу дослідження. Друга половина XIX ст. характерна в Галичині стрімким розвитком нафтогазового промислу. Цей поступ був неможливий без відповідного кадрового забезпечення.

На перших порах видобутком нафти займалися люди різних професій, різного професійного рівня, без спеціальної підготовки. Робітниками на промислах, в основному, були збіднілі селяни, а нагляд за їх роботою виконували освічені, але без спеціальної підготовки люди, які опановували нафтовий фах у процесі виробництва.

У 1877 р. нафтопромисловці Галичини збираються на свій перший з'їзд і створюють першу суспільну нафтову організацію із назвою «Крайове Товариство Нафтове» (КТН). Завданням цієї організації було об'єднання промисловців та спеціалістів нафтового промислу для координації дій, зокрема, фахової підготовки працівників копалень, як керівництва так і робітників. За ініціативою КТН у 1885 р. у с. Слободі Рунгурській було відкрито першу в Галичині вертничу школу. Рішенням Крайового гірничого уряду у цій школі було запроваджено обов'язкову робітничу практику, для кандидатів на виробництво копалень (2, с. 83).

Цього ж року біля м. Кросно у Роп'янці було відкрито першу в Європі професійну нафтову школу під назвою «Практична школа верчення-ударного». Навчання тривало 3-5 місяців. Було закуплено комплексне бурове обладнання канадського типу. Випускники школи ставали буровиками і дозорцями руху нафти. Учні школи мали оволодіти методикою та практичним досвідом ударного канадського буріння. Рівень навчання і вимог екзаменаторів були настільки високими, що випускники школи могли виконувати обов'язки керівників у нафтовому промислі (1, с. 189).

У 1888 р. школу було переведено з Роп'янки до В'єтжня і названо «Школа вертнича у В'єтжне».

Було розширено навчальні програми і поповнено школу кваліфікованими викладачами, серед них, З. Сушицький, А. Кобринський, С. Новак. До складу випускних екзаменаційних комісій залучали професорів Львівської політехнічної школи (Л. Сирочинський), Галицької спілки видобувачів нафти (З. Сушицький, С. Ольшевський), Крайового нафтового товариства. Випускники даних шкіл працювали не тільки в Галичині, а й за її межами. Школу в Роп'янці закінчило 50 осіб, у В'єтжні 60 осіб (3, с. 462).

У 1886 р. Львівський крайовий уряд створює у м. Бориславі Крайову гірничу школу, яка готувала наглядачів для озокеритних шахт в околицях Борислава і Станіслава. У 1896 р. до неї було прилучено вертничу школу у В'єтжне і перейменовано на «Крайову гірничу та вертничу школу в Бориславі» (4, с. 264).

Програма навчання в школі складалася із підготовчого і спеціального гірничого та вертничого курсів. Програма була розрахована на 2

роки. На підготовчому курсі слухачі засвоювали певний загальний рівень знань із фундаментальних предметів, а також навчалися технічного та ескізного креслення. Слухачі із вищою освітою могли бути звільнені від відвідування занять на підготовчому курсі.

На гірничому курсі слухачі вивчали спеціальні предмети – мінералогію, технічне креслення, науку про гірництво, гірничі машини, електротехніку, рахівництво, законодавство та інструкції, а на вертничому – мінералогію, технічне креслення, технічну механіку, науку про котли та парові машини, вертництво, науку про глибоке буріння, електротехніку, рахівництво, законодавство та ділову документацію.

До школи приймали чоловіків віком понад 20 років з освітою не менше двох класів гімназії та стажем роботи в копальнях не менше одного року.

Соціальне походження могло бути різне – від робітників і селян до інтелігенції та шляхти.

Навчання в школі відбувалося в першу зміну, в другу та третю – слухачі працювали на копальнях. Після закінчення терміну навчання випускники складали кінцевий іспит і отримували кваліфікацію штейгера, доглядачів руху копалень, керівників і директорів копалень.

Під час канікул при школі працювали спеціальні курси поєднані з працею у копальнях. Вони були створені для десяти студентів вищих навчальних закладів, які після закінчення навчання пов'язували своє життя із працею на нафтових промислах.

У роки Першої світової війни (1914-1918 рр.) школа не працювала. Це негативно позначилося на кадровому забезпеченні нафтових промислів. Тому відразу після закінчення воєнних дій було відновлено роботу гірничо-вертничої школи під назвою «Колишня крайова гірнична і вертнична школа». Програми навчання було продовжено до трьох років, це було зумовлено підвищенням вимог підготовки керівників копалень.

Випускники школи після однорічної практики могли обіймати посади доглядачів руху копалень, а після чотирирічної практики і здачі іспиту перед «Комісією для екзаменування кандидатів на керівників руху копалень земної олії у Львові» – керувати рухом копалень.

У 1928 р. згадану школу було ліквідовано, а замість неї відкрито «Державну школу вертничу в Бориславі», підпорядковану Крайовому шкільному округу у Львові. За період 1897 – 1928 рр. Державну школу гірничу та вертничу закінчило 388 осіб (3, с. 462).

Навчання у Бориславській школі тривало два роки без відриву учнів від роботи у вечірні та нічні зміни. Умовою зарахування до школи було закінчення чотирьох класів загальноосвітньої школи, п'ять років практики та складання вступного іспиту. Таким чином йшли вчитися віддані своїй справі та вже досить кваліфіковані люди.

Програма навчання охоплювала загальноосвітні предмети – мову, арифметику, геометрію, фізику, природничі науки, а також гігієну, першу медичну допомогу, науку про громадянство, та спеціальні науки – мінералогію, геологію, вертництво, експлуатацію покладів нафти, техноло-

гію, машинознавство, електротехніку, технічне креслення, промислову статистику, гірничо-поліцейські інструкції. При школі також діяли курси підвищення кваліфікації мотористів, машиністів та електромонтерів.

Після закінчення навчання учні складали випускний каліфікаційний іспит перед екзаменаційною комісією, до складу якої входили представники Міністерства промисловості та торгівлі, Опікунської ради, директор школи та викладачі.

Діяльність цієї перспективної школи була припинена в 1939 р. у зв'язку з початком Другої світової війни

За весь період функціонування у Бориславі згаданих вище гірничо-вертничої та вертничої шкіл було підготовлено та випущено 1112 спеціалістів, серед них 260 гірників та 852 вертачі (5, с. 23)

Підготовлені школами високопрофесійні фахівці майже повністю йшли працювати в нафтовий промисел Галичини, а також в інших країнах, зокрема, в Алжирі, Аргентині, Венесуелі, Індії, Гані, Індонезії, Іраку, Італії, Канаді, Німеччині, Новій Зеландії, Перу, Росії, Румунії, Сирії, Угорщині та інші. Вони працювали там на посадах вертачів і керівників копалень, деякі організували власні фірми.

Крім державних шкіл у Галичині було створено і приватну школу підготовки фахівців для нафтових промислів. У 1935 р. у м. Ясло запрацювала Приватна школа вертнича. Її діяльність базувалася на статуті Державної школи вертничої у Бориславі.

Заняття у школі проводилися п'ять разів на тиждень у вечірні години. Випускниками школи після складання підсумкового іспиту надавали такі самі права, як і випускникам Бориславської школи вертничої.

Бориславська та Ясловецька школи готували промислових майстрів, машиністів і електромонтерів для потреб нафтового промислу. До шкіл приймали учнів, які вже мали відповідну загальну підготовку, що сприяло отриманню певного рівня професійної підготовки.

Учні шкіл набували практичного досвіду, працюючи безпосередньо на промислі або на власному вертні чому обладнанні придбаному для проведення практичного фахового навчання (школа в Роп'янці).

До складу випускних екзаменаційних комісій входили представники гірничих управ, промислу, неурядових нафтових товариств і вищих закладів освіти.

Зрозуміло, що успішний розвиток нафтового промислу в Галичині був би неможливим без поповнення його кваліфікованими інженерними кадрами. Це добре усвідомлювали нафтопромисловці і крайові державні інституції. Тому Крайовий уряд і Галицький сейм почергово в роках 1862, 1871, 1873, 1875, 1878 намагалися створити вищу гірничу школу, але ця ідея не знаходила підтримки в австрійського уряду.

Таким чином, друга половина XIX ст. характерна впорядкуванням процесу підготовки фахівців нафтового промислу Галичини, надання йому організованого характеру. Однак розвиток нафтового промислу вимагав спеціалістів вищої інженерної кваліфікації.

Література

1. Діяк У.В., Осінчук З.П. Газова промисловість України на зламі століть. – Івано-Франківськ: Лілея – НВ, 2000. – 236 с.
2. Іваницький Є., Михайлович В. Історія Бориславського нафтопромислового району в датах, подіях і фактах. – Дрогобич: Добре серце, 1994. – 125 с.
3. Кафедра буріння нафтових і газових свердловин. 80 років ІФНТУНГ. – Київ: Інтерпрес ЛТД. –2003. – 43 с.
4. Нафта і газ України / під ред. М.П.Ковалка. – Київ: Наукова думка, 1997, – 382 с.
5. Нафта і газ Прикарпаття. Нариси історії. – Київ: Наукова думка, 2004. – 570 с.

Стаття надійшла до редакційної колегії 26.09.2018 р.

*Рекомендовано до друку д.т.н., професором **Мойсишиним В.М.**,
д. іст. н., професором **Марчуком В.В.***

AT THE ROOT OF THE ORGANIZED TRAINING OF OIL AND GAS SPECIALISTS IN EASTERN GALICIA (UP TO 120 OIL AND GAS EDUCATION IN UKRAINE)

Y. I. Mandryk, L. V. Bilous

*Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas;
76019, Ivano-Frankivsk, Karpatska Street, 15;
ph. +380(342)72-72-40; e-mail: igb@nung.edu.ua*

At first, oil extraction was carried out by people of different professions, without special training. The beginning of the organized training of oil industry specialists dates back to 1885, when in the village Sloboda Rungurska there was opened the first high school in Galicia. In the same year in the village Ropyanka there was opened the first professional oil school in Europe. In 1886 in Borislav the government created the Krajova Mining School, which was reorganized into the State College of the Virgin in Boryslav in 1928. In the article the educational program of the school, the qualification level of trained specialists and their working places are researched.

In addition to public schools in Galicia, they] created a private school for training specialists in oil industry (in 1935 in Yaslo city). Than is how the organized training of specialists for oil and gas production in Eastern Galicia was developed.

Key words: *specialist of oil and gas production, system of preparation, high school courses, school, oil engineer.*

**ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТСТВА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ
ПОЛІТИЧНИХ КРИЗ 2004 та 2013-2014 рр.:
ФАКТОРИ ВПЛИВУ ТА ТРАНСФОРМАЦІЇ**

М. Ф. Москалюк

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76018, Івано-Франківськ, вул. Т.Шевченка, 57;
тел. +38(067).907 94 56; email: moskaljuk62@ukr.net*

У статті проаналізовано специфіку трансформації вітчизняної президентури на тлі важливих суспільних і резонансних подій початку ХХІ ст.: Помаранчевої революції та революції Гідності. Здійснено політологічний аналіз президентських виборчих кампаній 2004 і 2014 рр. Доведено, що зміна форми республіканського правління в Україні та владних повноважень глави держави протягом зазначеного періоду відбувалися в контексті політичних криз і наслідків помаранчевого та євроінтеграційного майданів. Особливу увагу звернено на еволюцію конституційно-правового статусу Президента України в умовах президентсько-парламентської та парламентсько-президентської республіки.

***Ключові слова:** інститут президентства, президентура, президентсько-парламентська республіка, парламентсько-президентська республіка, конституційно-правовий статус глави держави, президентські повноваження та функції.*

Інститут президентства є невід’ємним атрибутом держав з республіканською формою правління. У системі органів державної влади та управління він займає одне з провідних місць. Залежно від різновидів сучасних республік президент, в межах специфіки свого конституційно-правового статусу, наділений відповідними владними повноваженнями, але незмінно, як глава держави, залишається важливим суб’єктом політичного процесу. На особливості функціонування інституту президентства впливають як об’єктивні, так і суб’єктивні чинники, а його становлення та розвиток відбувається в контексті трансформації політичної системи.

Президентура в Україні є предметом наукового зацікавлення цілого ряду дослідників – політологів, правознавців, фахівців з державного управління. Зокрема, М. Кармазіна детально розглянула виникнення та розвиток президентства в Україні на прикладі політичної діяльності Л. Кравчука та Л. Кучми. Зміну владних повноважень Президента України на тлі еволюції політичної системи в межах президентсько-парламентської та парламентсько-президентської республіки досліджу-

вали Г. Зеленько, М. Зелінська, Ю. Сурганова. Компаративний аспект даної проблематики також є предметом наукового аналізу А. Романюка, М. Старківа. Н. Плахотнюк охарактеризувала основні елементи інституту президентства в Україні. У наукових працях С. Агафонова, Ю. Шемшученка, С. Алексєєва, Ю. Бисаги, А. Георгіци та ін. з дискусійних позицій зроблено спроби з'ясувати роль інституту президентства в організації державної влади. Разом з тим, як у вітчизняному, так і зарубіжному політологічному дискурсі відсутні дослідження впливу власне кризових явищ (зокрема, Помаранчевої революції та революції Гідності) на становлення і функціонування інституту президентства в сучасній Україні.

Окреслена проблема обумовила мету наукової статті – з'ясувати специфіку трансформації вітчизняної президентури в контексті своєрідних форм вияву прямої демократії – майданних подій 2004 та 2013-2014 рр. Вони, за оцінкою дослідниці Г. Сасин, мали ознаки нового типу революцій початку ХХІ ст. [17, с. 6].

Під поняттям “Помаранчева революція” розуміємо кампанію протестних акцій (пікетів, страйків, мітингів та інших актів громадянської непокори), організованих прихильниками кандидата у президенти України В. Ющенко. Самі ж події 2004 р. варто розглядати як сучасний приклад революційної трансформації, що здійснюється за традиційними канонами революції з участю мас та зміною політичної системи [17, с. 26]. Помаранчева революція, на думку вітчизняного вченого І. Танчина, була закономірним соціальним явищем у функціонуванні вітчизняного політичного процесу. Саме на 13-му році незалежності в Україні визріли передумови для широкої демократизації суспільства, насамперед через електоральну готовність більшості населення підтримати демократичний поступ [19, с. 368-369]. Натомість політична система зберігала низький рівень ефективності, що свідчило про її неповну сформованість. Розрекламовані правлячою елітою гасла про демократичний (європейський) вибір України йшли врозріз з реаліями політичного буття, в якому влада зберігала можливості для особистого збагачення державних чиновників, розвитку корупції, становлення нового політичного класу – олігархату. До соціально-економічних передумов Помаранчевої революції можна віднести низький рівень доходів населення, зростання безробіття, неефективне соціальне забезпечення, несформованість середнього класу як основи стабільного розвитку. Іншими факторами, що вплинули на формування протестних настроїв були ігнорування інтересів корінної української нації та інтересів нацменшин на території України, грубі порушення принципів справедливості та законності [17, с. 124].

Безпосереднім поштовхом до майданних подій 2004 р. стала фальсифікація результатів президентських виборів у другому турі.

Президентська виборча кампанія 2004 р. відбувалася за новими правилами і мала свої особливості. В першу чергу зміни стосувалися

порядку висунення кандидатів та їх реєстрації. До цього часу підставою для участі у виборчих перегонах був збір підписів. Під час перших президентських виборів 1991 р. достатньо було зібрати 100 тис. На виборах 1994 р. цю кількість підписів потенційних виборців необхідно було зібрати у пропорції не менш як 1,5 тис. у кожному з 2/3 від загальної кількості виборчих округів. У 1999 р. кількісна вимога щодо підписантів становила вже 1 млн, в т. ч. не менше як 30 тис. у кожному з 2/3 регіонів. 2004 р. став переломним у процедурі висунення кандидатів, оскільки вперше поряд із збором підписів (500 тис. в т. ч. не менше як по 20 тис. у кожному з 2/3 регіонів України) впроваджувалася грошова застава. На той час її розмір становив 500 тис. гривень. Як відомо, надалі грошова застава стала єдиною вимогою для висунення кандидатів.

Вибори глави держави в Україні 2004 р. проходили у вкрай напруженій обстановці. Тогочасна правляча політична еліта, об'єднавшись навколо Прем'єр-міністра і, одночасно, одного з фаворитів виборчої гонки В. Януковича, усвідомлювала ризики зміни свого провладного статусу після завершення другої каденції президентства Л. Кучми. За таких умов влада вдалася до безпрецедентного застосування “брудних технологій”, в т. ч. “чорного піару”, цілеспрямовано використовувала адміністративний ресурс. Правоохоронні органи перетворилися на інструмент потужного впливу влади на опозицію. Н. Ніколаєнко звертає увагу на задіяні засоби прямого тиску з боку органів державної влади, використання навіть силових кримінальних структур у виборчій боротьбі, позбавлення опозиції можливості донести до виборців свою точку зору та прямі провокації, вчинені властями щодо опозиційних представників [12, с. 138-139]. Напругу посилювала ситуація, пов'язана з вірогідним отруєнням опозиційного кандидата В. Ющенка. Деталі цієї справи так і залишилися до кінця нез'ясованими, але прихильники В. Ющенка відкрито звинувачували владу у посяганні на його життя.

Власне президентські вибори 2004 р. стали піком застосування жорсткої форми адміністративного ресурсу, створення опонентам штучних перешкод у проведенні агітації, кримінального переслідування опозиції. Як зауважує дослідниця виборчих кампаній в сучасній Україні Т. Мадрига, адміністративний ресурс застосовувався для перемоги провладного представника, а вплив органів влади на інформаційну політику сприяв інформаційній блокаді опозиційних кандидатів. Набір “брудних технологій” поповнився маніпуляціями з відкріпними талонами. Їх власники мали змогу проголосувати в кількох виборчих дільницях, а це дозволяло суттєво збільшити рівень фальсифікацій. Також у президентській виборчій кампанії 2004 р. домінантного значення набула технологія розколу України на регіональні “зони”, в яких штучно актуалізувалися найбільш “чутливі” теми, що розколювали країну [10, с. 68-69]. У зв'язку з цим, як слушно зауважив ще один фахівець з даної проблематики – О. Колесник, “відбулася трансформація соціально-культурних

відмінностей між регіонами в ідейно-політичні, внаслідок чого вони набули антагоністичного характеру” [8, с. 59].

Своєрідною технологією було також те, що серед 24-х претендентів на президентське крісло “технічних кандидатів” (за різними джерелами) налічувалося 20. Власне, термін “технічний кандидат” вперше з’явився в науковому обігу саме на президентських виборах 2004 р. До цієї групи претендентів на президентську посаду відносили голову Слов’янської партії О. Базиліюка, лідера “Народного руху за єдність” Б. Бойка, голову партії “Яблуко” М. Бродського, керівника “ОУН в Україні” Р. Козака, лідера громадської організації “Братство” Д. Корчинського, депутата львівської облради А. Чорновола [6, с. 331]. “Технічні кандидати” давали можливість основним конкурентам – В. Януковичу та В. Ющенко – збільшити представництво членів ТВК і ДВК, а це, в свою чергу, зміцнювало шанси для фальсифікації протоколів на користь “свого” висуванця. Згідно даних спостережної місії ОБСЄ найбільшу перевагу від “технічних кандидатів” отримав саме В. Янукович [3, с. 12].

Ще однією особливістю виборчого процесу було те, що чинний на той час глава держави – Л. Кучма, знаходився “не над схваткою, а свідомо займав чітку позицію однієї сторони” [7, с. 150] – відверто підтримував В. Януковича. Таку ж поведінку демонструвало керівництво Росії, ініціюючи потужні інформаційні атаки. Вони в експертному середовищі розглядалися як “втручання сусідньої держави у внутрішні справи України, до того ж при повній згоді на те Президента Л. Кучми” [Кармазіна с. 332]. За таких обставин В. Путін, як вдало зауважила М. Кармазіна, ставав активним “персонажем” виборчої кампанії [6, с. 335]. Путінська Росія підтримала сепаратистський рух під гаслами федералізації України, створення Південно-Східної держави у формі федеративної республіки з столицею у Харкові, сепаратистський з’їзд депутатів 16 областей України, що проходив у Северодонецьку 28 листопада 2004 р.

Активне використання вище згаданих технологій відбувалося насамперед на початку політичної кризи 2004 р., протягом першого та другого турів президентської виборчої кампанії. А. Іщенко, зокрема, виділяє три періоди Помаранчевої революції. Перший тривав з 31 жовтня (день голосування в I турі виборів) до 21 листопада (дня завершення голосування в II турі). Його можна охарактеризувати як час визрівання революційної ситуації. Другий період охоплював події з 22 листопада, коли почалися масові протести в Києві, до 3 грудня (рішення Верховного суду України про переголосування II туру). Нарешті, третій період – з 3 грудня 2004 р. до 23 січня 2005 р. (інавгурація В. Ющенка) [4, с. 113].

Під час революції 2004 р. вперше в історії вітчизняних виборчих процесів, шляхом масових протестних акцій, було опротестовано заангажоване рішення ЦВК щодо переможця другого туру президентських виборів (В. Янукович набрав 49,46%, В. Ющенко – 46, 61% голосів).

Новим також було те, що між цими двома основними претендентами відбувались відкриті теледебати. Саме ж переголосування другого туру 26 грудня 2004 р. наочно спростувало тезу про всесильність адміністративного ресурсу та ефективне використання ним “брудних виборчих технологій” у країні з незрілою демократією. Щоб унеможливити повторно ситуацію з масовими фальсифікаціями під час голосування Верховна Рада 8 грудня 2004 р. прийняла нову редакцію Закону “Про вибори Президента України”. Згідно з результатами волевиявлення, які були визнані також і на міжнародному рівні, перемогу отримав опозиційний кандидат В. Ющенко. За нього віддали свої голоси 51,99% виборців (для порівняння, В. Янукович набрав 44,20% голосів виборців) [20].

Таким чином, політична криза 2004 р. була розв’язана мирним шляхом. Український народ, завдяки своїм ментальним особливостям, продемонстрував, за визначенням Г. Сасин, “новий формат соціальних трансформацій – гуманістичну “елегантну” революцію” [17, с. 96].

На тлі революційних подій, у результаті компромісу тогочасних правлячих та контреліт, досягнуто домовленості про реалізацію в пост-помаранчевій Україні політичної реформи. Вона мала на меті трансформувати вітчизняну форму республіканського правління з президентсько-парламентського на парламентсько-президентський різновид. Ці конституційні зміни відбулися відповідно до Закону “Про внесення змін до Конституції України” від 8 грудня 2004 р. Загалом, конституційна реформа була покликана збалансувати відносини у владному трикутнику Президент – Верховна Рада – Кабінет Міністрів таким чином, щоб унеможливити узурпацію влади главою держави. Також конституційні зміни мали вибудувати нову систему стримувань і противаг, в межах якої зменшувалися би повноваження Президента, частина його повноважень переходила до Верховної Ради, встановлювалися нові відносини між парламентом і урядом, що суттєво підвищувало рівень їх суспільної відповідальності. Запропонований механізм ухвалення рішень (виборці голосують за партії, вони створюють парламентську більшість, яка, в свою чергу, формує уряд) надавав політичному процесу необхідних форм прозорості та публічності. У кінцевому підсумку це мало сприяти підвищенню ефективності всіх гілок влади.

Попри те, що переговори у вітчизняному політикумі про доцільність внесення змін до Конституції України велися ще з 2002 р. [1, с. 46], очевидним був той факт, що конституційна реформа 2004 р. обумовлена тогочасною політичною ситуацією. Мається на увазі прагнення правлячої еліти, що втрачала свій провладний статус, позбавити наступного Президента – ставленика опозиційної еліти – частини повноважень глави держави. Тільки такий “слабкий президент” міг гарантувати недоторканість колишнім можновладцям [2, с. 4]. У зв’язку з цим, зміна форми державного правління в Україні відбулася, насамперед, через неможливість оточення В. Януковича отримати перевагу у боротьбі за

владу під час “помаранчевих” подій та надалі залишатися правлячим класом.

Парламентсько-президентська форма правління сформувала новий статус президентури, суттєво вплинула на роль та місце глави держави в політичній системі України. Конституція в новій редакції набула чинності 1 січня 2006 р. Залишаючись главою держави, гарантом збереження її суверенітету та територіальної цілісності, додержання конституційних прав і свобод громадян, а отже, впливовим політичним актором, Президент втратив ряд повноважень [11, с. 85]. З огляду на вітчизняну специфіку їх реалізації, цілком слушним є твердження А. Романюка, що фактичні повноваження Президента України до політичної реформи 2004 р. перевищували повноваження, закріплені за ним у Конституції і, навіть, повноваження Президента США [15]. Із впровадженням нової редакції Конституції в дію ситуація змінилася. Насамперед глава держави втратив свій попередній вплив на уряд: відтепер він не міг головувати на засіданнях Кабінету Міністрів та оголошувати йому вотум недовіри. Замість права скасовувати урядові акти Президент одержав право зупиняти їх дію з одночасним зверненням до Конституційного Суду на предмет відповідності Основному Закону.

Згідно з положеннями політичної реформи 2004 р. домінуючим інститутом за вплив на уряд стала Верховна Рада. За новими правилами склад Кабінету Міністрів формувався виключно парламентською більшістю і був перед нею відповідальний. Кандидатуру Прем'єр-міністра подає главі держави коаліція депутатських фракцій, а після її внесення у парламент останній призначає керівника уряду. Окрім міністра оборони і міністра закордонних справ, призначення яких є прерогативою виключно Президента, Кабінет Міністрів за поданням Прем'єр-міністра призначає інших членів уряду, голів Державного комітету телебачення та радіомовлення, Антимонопольного комітету, Фонду державного майна, а також звільняє зазначених осіб з посади. Верховна Рада вирішує питання про відставку Прем'єр-міністра та членів уряду. До повноважень Кабінету Міністрів перейшли також такі президентські повноваження: утворення, реорганізація, ліквідація міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, призначення на посади та звільнення з посад за поданням глави уряду керівників центральних органів виконавчої влади, які не належать до Кабінету Міністрів. На статус Президента вплинула також вимога контрастигації, тобто скріплення підписами прем'єра та профільного міністра указів глави держави. Крім того, конституційні зміни унеможливили використання тих президентських повноважень, які до реформи здійснювалися де-факто – призначення та звільнення з посад заступників керівників центральних органів виконавчої влади [14, с. 164-165].

Разом з тим, за Президентом України залишилося керівництво зовнішньополітичною та оборонною діяльністю держави. Він також зберіг

свій статус глави РНБО та ряд повноважень щодо призначення на посади і звільнення з посад державних органів, зокрема Генерального прокурора, голову Служби безпеки, вищого командування Збройних Сил, глав дипломатичних представництв, місцевих державних адміністрацій (за поданням Кабінету Міністрів), половини членів Ради національного банку України і Національної ради України з питань телебачення та радіомовлення. Президент зберіг повноваження, пов'язані з діяльністю органів судової влади [14, с. 164-165]. Але у випадку формування опозиційної парламентської більшості істотно зменшувався рівень його впливу на Верховну Раду. Зберігаючи право законодавчої ініціативи, глава держави міг спілкуватися із парламентарями через послання, задіювати механізми відкладального вето у законодавчому процесі. Водночас Президент отримав додаткові підстави для припинення повноважень Верховної Ради. Якщо раніше він міг розпустити парламент тільки за те, що той не спромігся протягом 30-ти днів однієї чергової сесії розпочати пленарні засідання, то згідно конституційних змін Президент міг ініціювати розпуск законодавчого органу ще з двох причин: якщо протягом одного місяця не створено парламентську більшість та впродовж 60-ти днів після відставки Уряду не сформовано новий склад Кабінету Міністрів.

Загалом Президент отримав більше повноважень ніж глава держави у парламентській республіці, але менше, ніж у президентській. Якщо до конституційних змін він безпосередньо керував управлінською діяльністю, то з 2006 р. зберіг функції загальнополітичного керівництва та контролю за дотриманням законності у діяльності органів державної влади і, зокрема, її виконавчої гілки. Реальний владний статус Президента напряду став залежати від його підтримки у Верховній Раді. Відсутність парламентської більшості створювало умови для можливого конфлікту між інститутом президентства – з одного боку – та інститутами законодавчої і виконавчої влади – з іншого. У свою чергу, це могло бути джерелом постійної напруги та конкуренції за можливість домінування одних політичних інститутів над іншими. Як показала державотворча практика 2004-2010 рр. вказані побоювання отримали реальне підтвердження, призвели до ще більшої конфронтації Президента, Кабінету Міністрів та Верховної Ради. Наочним прикладом протистояння між владними інститутами стали конфлікти між Президентом В. Ющенком і урядом за час головування Ю. Тимошенко та В. Януковича. Особливо це проявилось на тлі проблеми подвійного підпорядкування місцевих адміністрацій, за пріоритетний вплив на яких змагалися як глава держави, так і Кабінет Міністрів. У кінцевому підсумку такий стиль відносин між основними владними інститутами, мав негативні наслідки для функціонування державного механізму загалом, ставив під сумнів ефективність державного управління. Про неможливість чіткого розподілу владних повноважень у період парламентсько-президентської форми прав-

ління свідчив також високий рівень політичної заангажованості судової влади. Як стверджує І. Алексєнко, її роль у вирішенні актуальних суспільних проблем була досить обмеженою. Зокрема, у більшості випадків Конституційний Суд “або відсторонювався від прийняття рішень з політичних питань, або приймав помірковані рішення з подвійним змістом, зазвичай на користь найбільш впливової політичної сили” [2, с. 5].

Такий варіант “слабкої президентури” аж ніяк не влаштував стару політичну еліту, опозиційний статус якої в 2010 р. був змінений на провладний. Після чергових президентських виборів у другому турі 7 лютого перемогу здобув В. Янукович. За нього віддали свої голоси 48,95% виборців, що взяли участь у голосуванні. Для порівняння – кандидат від “помаранчевого” табору Ю. Тимошенко заручилася підтримкою 45,47% виборців, а В. Ющенко, зійшов з дистанції після першого туру з мізерним результатом 5,45% електоральної підтримки населення. Новообраний глава держави швидко сформував пропрезидентську парламентську більшість та призначив цілком керований уряд на чолі з М. Азаровим. Зростаючі владні апетити нової політичної еліти були успішно реалізовані шляхом прийняття вигідних для неї рішень. 30 вересня 2010 р. Конституційний Суд, укомплектований лояльними до В. Януковича судьями, скасував політичну реформу 2004 р. та повернув попередню редакцію Конституції. Попри те, що такі дії чинної влади грубо порушували основні підвалини конституціоналізму, оскільки Конституційний Суд незаконно перебрав на себе виняткові повноваження Верховної Ради щодо зміни Основного Закону, вони сприяли швидкому встановленню корумпованого і клептократичного режиму персоналістського типу, в якому Президент В. Янукович, використовуючи насамперед неформальні важелі впливу, мав набагато вищий ступінь контролю над іншими політичними акторами, ніж навіть у свій час Л. Кучма [18, с. 5].

Цей стан “безмежних повноважень без відповідальності” негативно позначився на міжнародному іміджі України, виявив серйозні загрози для її демократичного поступу, безпосередньо впливав на формування протестних настроїв щодо нової влади. Їх рівень досяг апогею 29 листопада 2013 р. після відмови В. Януковича підписати Угоду про асоціацію України з ЄС на вільнюському саміті. Власне це викликало масові акції протесту та новий – євроінтеграційний – майдан. Розпочавшись ще 21 листопада 2013 р. як студентський мітинг на підтримку проєвропейського курсу держави, він, після силового розгону та побиття молоді на Майдані Незалежності в ніч на 30 листопада, переріс у затяжний народний протест під назвою “революція Гідності”.

Революційний період тривав до 22 лютого 2014 р. та суттєво вплинув на вітчизняну президентуру. Насамперед зміни мали стосуватися статусу і повноважень глави держави в контексті повернення до парламентсько-президентської моделі та конкретної дати проведення

президентських виборів. Президент та “опозиційна трійка” у складі В. Кличка, А. Яценюка і О. Тягнибока, за посередництва іноземних політиків, 21 лютого 2014 р. підписали угоду про повернення протягом 48 год. до Конституції зразка 2004 р, формування уряду національної єдності та проведення не пізніше грудня 2004 р. дострокових президентських виборів. Але криваві події 18 – 20 лютого 2014 р., в результаті яких загинуло близько 100 людей, а В. Янукович заперечив свою причетність до цих смертей, до крайності загострили протистояння. Питання персоналізації інституту глави держави набуло першочергового значення. На панахиді за загиблими активістами, що відбулася після підписання угоди, за пропозицією сотника Самооборони Майдану В. Парасюка були відкинуті всі попередні домовленості та озвучені вимоги негайної відставки Президента і його покарання. На тлі цих подій В. Янукович залишив Київ, а після відвідин Харкова, Донецька та Криму – територію України. 22 лютого 2014 р. Голова Верховної Ради В.Рибак подав у відставку. Під головуванням новообраного спікера парламенту О. Турчинова ухвалено рішення про відновлення Конституції в редакції 2004 р. та безпрецедентну за своїм змістом постанову “Про самоусунення Президента України від виконання конституційних повноважень та призначення позачергових виборів Президента України” [9, с. 118 – 119]. Наступного дня згідно статті 112 Конституції України в редакції 2004 р. на спікера парламенту О. Турчинова (до 25 травня або 15 червня 2014 р. – дати проведення першого та другого туру виборів) були покладені президентські обов’язки [16, с. 9].

У цьому контексті цілком слушним є твердження Г. Сасин, що В. Янукович втратив владу з причин по-перше, своєї поразки в інформаційній війні; по-друге, втрати контролю над більшістю областями в умовах двовладдя; по-третє, падіння владної вертикалі, яке виявилось у переході на сторону протестувальників частини представників провладної Партії регіонів у відповідній фракції парламенту та на регіональному рівні; по-четверте, вищого рівня дієздатності учасників революції Гідності у порівнянні з силовиками з внутрішніх військ та міліцейських спецпідрозділів, і, нарешті, по-п’яте, невдалої підтримки путінської Росії та органів, що забезпечували безпеку режиму [17, с. 147-148].

Таким чином, у результаті революційних подій вдруге в історії незалежної України постало питання дочасних виборів Президента. Але якщо в першому випадку дострокові президентські вибори 1994 р. відбулися за ініціативою чинного на той час президента Л. Кравчука, були зумовлені існуючими суперечностями у провладному таборі на тлі протистояння між главою держави і главою уряду, – вибори 2014 р. стали можливими саме за особливих форс-мажорних (революційних) обставин.

Ця нова політична реальність, в яку вступила Україна, формувала відповідну специфіку виборчої кампанії 2014 р. Вона відбувалася в умовах складної суспільно-політичної напруги та серйозних безпекових ви-

кликів і загроз. Ускладнювали ситуацію російська анексія Криму та тимчасова окупація частини Донецької і Луганської областей. У зв'язку з цим 15 травня 2014 р. Верховною Радою було прийнято низку поправок до Закону України “Про вибори Президента України”, які посилили безпекову складову виборчого процесу. З числа зареєстрованих кандидатів (всього 21) вже на початку виборчої кампанії визначилася трійка фаворитів – П. Порошенко, В. Кличко та Ю Тимошенко. 29 березня 2014 р. виборчі перспективи П. Порошенка зміцнило рішення В. Кличка зняти свою кандидатуру на його користь. Загалом серед претендентів на президентську посаду були представники (як правило лідери) політичних партій – Гриценко А. С. (ПП “Громадянська позиція”), Клименко О. І. (Українська народна партія), Куйбіда В. С. (Народний рух України), Ляшко О. В. (Радикальна партія), Симоненко П. М. (Комуністична партія), Тимошенко Ю. В. (ВО “Батьківщина”), Тягнибок О. Я. (ВО “Свобода”), самовисуванці – Богомолець О. В., Бойко Ю. А., Порошенко П. О., Тігіпко С. Л., Добкін М. М., Коновалюк В. І., Кузьмін Р. Р., Маломуж М. Г., Рабінович В. З., Шкіряк З. Н. та Ярош Д. А. Частина кандидатів у дореволюційний період представляла провладний (Бойко Ю. А., Добкін М. М., Коновалюк В. І., Кузьмін Р. Р., Тігіпко С. Л), решта – опозиційний табір [5].

З огляду на стан “гібридної війни” та загрози повномасштабної агресії з боку Росії, попри низьку явку виборців (59,5%), відбулася інтеграція електоральних вподобань українців. Вже у першому турі переконливу перемогу здобув П. Порошенко. За нього проголосували 9 млн. 857 тис. 308 осіб (54,7%). Його основна опонентка Ю. Тимошенко опинилася на другому місці з результатом 2 млн. 310 тис. 50 виборців (12,81%)[13]. Таким чином, вдруге в Україні після прецеденту 1991 р. відбулися однотурові вибори глави держави.

У післяреволюційний період повернення до парламентсько-президентської республіки звузило владні повноваження Президента та вплинуло на його місце в політичній системі України. Разом з тим, трансформація вітчизняної президентури в контексті політичних криз та революційних подій 2004 та 2013 – 2014 рр. засвідчила її залежність від стану політичної стабільності суспільства. А це, в свою чергу, є виявом якраз політичної нестабільності цього інституту, який потребує подальшого інституювання з метою запобігання подібних конфліктно-генних ситуацій в майбутньому.

Література

1. Адамович С. Політична боротьба в Україні за перерозподіл повноважень між гілками влади в 1999-2004 рр. // Вісник Прикарпатського університету. Історія. 2011. Вип. 19. С. 43-50.
2. Алексеенко І.Г. Взаємодія президента і парламенту у президентсько-парламентській формі правління на основі досвіду сучасної України та країн ЄС // Економічний часопис-XXI. № 9-10. 2010. С. 3-6.

3. Вибори Президента України – 31 жовтня, 21 листопада та 26 грудня 2004 р. Заключний звіт місії ОБСЄ/БДПЛ зі спостереження за виборами. Варшава, 2005. 57 с.
4. Іщенко А.А. Соціально-політичний характер та періодизація «помаранчевої революції» 2004 року // Інтелігенція і влада. 2012. Вип. 26. С. 101-116.
5. Кандидати на пост Президента України. Позачергові вибори Президента України 25 травня 2014 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2014/wp003?PT001F01=702>.
6. Кармазіна М. Президентство: український варіант. К., 2007. 365 с.
7. Карпов О.М. Спогади про майбутнє, або Все повторюється. Майже все... [Текст]: збірник виступів, документів, статей та інтерв'ю. К.: Міленіум, 2005. 248 с.
8. Колесник О. Еволюція виборчих технологій у контексті демократичного процесу в Україні // Вісник Центральної виборчої комісії. № 2 (21). 2011. С. 56-63.
9. Кугутяк М., Вітенко М. Літопис Революції Гідності // Український Євромайдан: Прикарпатський вимір / за ред. М. Кугутяка. Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2016. 704 с.
10. Мадрига Т. Регіональні виборчі кампанії початку XXI століття (на прикладі західних областей України): [монографія]. Івано-Франківськ: Вид-во «Нова Зоря», 2015. 248 с.
11. Москалюк М. Президентство в Україні: проблеми інституційного становлення, розвитку та функціонування // Прикарпатський вісник НТШ. Думка. 2017. №5-6 (41-42). С. 79-89.
12. Ніколаєнко Н.О. Технології адміністративного ресурсу в рамках президентських виборчих кампаній (1999, 2004, 2010 років) в Україні [Електронний ресурс] // Панорама політологічних студій: Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 11. 2013. С. 136-144. Режим доступу: file:///C:/DOCUME~1/9335~1/LOCALS~1/Temp/Pps_2013_11_20-1.pdf.
13. Повідомлення Центральної виборчої комісії про результати позачергових виборів Президента України 25 травня 2014 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001359-14>.
14. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії: Монографія / За заг. ред. д. і. н., проф.. А. І. Кудряченка. К: НІСД, 2007. 396 с.
15. Романюк А. Україна після виборів – перспективи відповідності демократичним стандартам [Електронний ресурс] // Незалежний культурологічний часопис “І”. 2007. Число 50. Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n50texts/romanyuk.htm>.
16. Рудик П. Конституційно-правовий статус Президента України в умовах парламентсько-президентської республіки // Віче. 2014. №20. С. 7-15.

17. Сасин Г.В. Обґрунтування сучасного типу революцій в транзитному суспільстві на прикладі України: дис. канд. політ наук: спец. 23.00. 02 – Політичні інститути та процеси. [Електронний ресурс]. Львів, 2018. 212 с. Режим доступу: http://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/02/v_sasyn.pdf.
18. Сидорчук О. Форма правління в Україні: пропозиції подальшого реформування // Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. Аналітичні записки. Березень. 2014. С. 1-15.
19. Танчин І. Помаранчева революція і формування української національної ідентичності // Наукові записки. Сер.«Культурологія». 2010. Вип.5. С. 368-372.
20. Центральна Виборча Комісія України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2004/wp0011>.

Стаття надійшла до редакційної колегії 24.12.2018 р.

Рекомендовано до друку д. політ. н., професором Климончуком В.Й., д. політ. н., професором Наумкіною С.М. (м. Одеса)

**INSTITUTE OF THE PRESIDENT OF UKRAINE
IN THE CONTEXT OF POLITICAL CRISIS 2004 AND 2013-2014:
FACTORS OF INFLUENCE AND TRANSFORMATION**

M. F. Moskaliuk

Vasyl Stefanik Precarpathian National University;

76000, Ivano-Frankivsk, st. Shevchenka, 57;

ph.: +38(067) 907 94 56; email: moskaljuk62@ukr.net

The article analyzes the specifics of the transformation of the national Presidency against the background of important social and resonant events of the early twenty-first century: The Orange Revolution and the Revolution of Dignity. A political analysis of presidential election campaigns in 2004 and 2014 has been carried out. It has been proved that the change in the form of the republican government in Ukraine and the powers of the head of state during this period took place in the context of political crises and the consequences of the orange and eurointegration squares. Particular attention is paid to the evolution of the constitutional and legal status of the President of Ukraine in the conditions of the presidential-parliamentary and parliamentary-presidential republic.

Key words: *presidential institution, presidency, presidential-parliamentary republic, parliamentary-presidential republic, constitutional and legal status of the head of state, presidential powers and functions.*

РЕВОЛЮЦІЯ 1917-1921 РОКІВ У ІСТОРИЧНІЙ ПАМ'ЯТІ УКРАЇНИ: РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР

І. В. Репета

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +38982984498; e-mail: ivannarepeta8@gmail.com*

На сучасному етапі розвитку України одним із визначальних чинників, що суттєво впливає на процеси державотворення української нації є історична пам'ять, яка виступає важливою складовою самоідентифікації населення країни. В даній статті висвітлюються чинники, що вплинули на формування історичної пам'яті в регіонах країни, одними з яких є революційні події 1917-1921 рр.

Ключові слова: історична пам'ять, регіональна пам'ять, регіональна модель, революція тощо.

*«Якби минуле було лише історією, воно
було б замороженим і не боліло б.
Насправді, у минулому менше минулого,
ніж багатьом видається. Цією обставиною
пояснюється те, що з приводу того чи іншого
минулого відбувається стільки
конкурентної боротьби,
конфліктів і боїв або «війн пам'ятей».
Х. Вальцер.*

Україна територіально складається з регіонів, які мали різну історію, що заклало відмінні риси у історичній пам'яті кожного регіону. Протягом свого історичного розвитку територія кожного регіону ставала осередком певних подій. Ці події відкладалися, закарбовувалися у пам'яті населення, передавалися з покоління в покоління. Таким чином, в кожному регіоні сформувалася своя модель пам'яті.

Регіональні моделі можуть по-різному оцінювати події або періоди історичного минулого. На сьогодні чітко окреслено коло подій та постатей політичних діячів, історична пам'ять навколо яких носить дуалістичний характер. Одним з таких проблематичних питань залишається революційна доба 1917-1921 рр.

Метою пропонованої статті є дослідження формування історичної пам'яті революційного періоду на регіональному рівні.

Попри те, що до середини 1920-х років усі землі сучасної України опинилися під владою чотирьох держав, питання єдності української

нації вже ніколи не ставилося під сумнів. Саме під час Української революції було проголошено незалежність України, продемонстровано можливість цивілізованого демократичного збирання територій в єдину суверенну державу. Це був вагомий і багато в чому трагічний досвід державницько-правової розбудови України.

Період 1917-1922 рр. період не значний за тривалістю, але в умовах століть бездержавності надзвичайно важливий і необхідний для легітимності сучасної держави. Це був час появи самобутніх і непересічних постатей, про який пам'ятають сьогодні, провідників та творців УНР та ЗУНР. Революція була явищем загальноукраїнським. У в деяких регіонах розвивався національний рух, створювалися та діяли українські органи влади, політичні партії та громадські інституції, відроджувалася культура.

Відмінний досвід революційних подій 1917-1921 рр. вплинув на формування регіональних версій пам'яті. У той час, як на Заході було утворено ЗУНР, яка боролася за свою незалежність із поляками та румунами, Донбас був ареною боротьби між червоними, білими, анархістами та арміями українських державних утворень, тут було створено навіть власне державне утворення, орієнтоване на входження в більшовицьку Росію – Донецько-Криворізьку республіку (ДКР), яка проіснувала трохи більше місяця. Тому закономірно, що революція породила в регіонах своїх відмінних героїв і свої пам'ятні дати.

Маючи відмінні версії пам'яті, регіони відповідно по-різному себе поведуть у меморіальній політиці. Прояви регіональних версій пам'ятей різні: від формування символічного простору регіону до використання регіональних пам'ятей у політичній боротьбі. Символічний простір регіону є найбільш показовим прикладом місцевої історичної пам'яті. Якщо для Галичини ще в період перебудови, коли до влади прийшли опозиційні демократи, були характерні акції ліквідації символів радянської влади, як скажімо повалення пам'ятників Леніну у Львові та Івано-Франківську, то для Донбасу аж до Революції Гідності притаманним є прагнення законсервувати символічний простір. Процес демонтажу пам'ятників-символів тоталітаризму, особливо після проголошення незалежності, у Галичині відбувався з санкцій місцевих органів влади, комплектованих Народним Рухом України, і символізував поривання з радянським минулим. Новий імпульс у ліквідації тоталітарного спадку відбувся під час Революції Гідності, коли було почато процес силового їх знищення. Після прийняття «Декомунізаційного пакету законів» такі процеси стали санкціоновані владою.

В останні роки перебудови в Галичині почався етап зміни радянської топоніміки, який був ініційований і очолюваний органами місцевого самоврядування та місцевими громадськими організаціями. Масштабних форм він досяг уже після 1991 р. і, не зважаючи на його інтенсивність у перші роки незалежності, розтягнувся за окремими винятками в

різних його місцях до сьогодні. Загалом топонімічними маркерами Галичини є вулиці, названі на честь В. Липинського, О. Басараб, П. Болбочана, В. Винниченка, В. Вишиваного, Д. Вітовського, М. Грушевського, С. Петлюри, Є. Петрушевича, Р. Сушка, М. Тарнавського, Ю. Тютюнника, М. Міхновського, Героїв Крут, Січових Стрільців, Листопадового чину. Кількість вулиць, які носили імена радянських діячів, із кожним роком істотно зменшувалася. Наприклад, символічний простір Львова протягом 1990-1993 рр. фактично повністю був очищений не тільки від топонімів, присвячених радянським діячам, а й російським. Натомість на Донбасі було заморожено радянський символічний простір. На зламі 1980-1990-х років більш нагальними для мешканців східних областей були соціально-економічні проблеми, а не національні, які крім того болісно сприймалися місцевими жителями. Скажімо, навіть на засіданні Донецької регіональної організації Народного Руху України тимчасово відмовилися від розгляду питання про національну символіку [1, с. 27]. Протягом наступних років Донбас відмовлявся позбутися радянського спадку. Так, сесія Донецької міськради 2008 р. не підтримала прийняття проекту документа «Про заходи щодо ліквідації тоталітаризму у місті Донецьк».

Символічний простір регіону, який представлений діячами чи подіями революції, з радянських часів до Революції Гідності не змінювався. Його меморіали були присвячені відомим радянським діячам: Артему, Ф. Держинському, С. Будьонному, С. Кірову, Г. Петровському. Серед топонімів найпопулярнішими були вулиці Я. Свердлова, Будьоннівських партизан, В. Чапаєва, Г. Петровського, М. Щорса, В. Леніна, П. Батова, П. Постишева, І. Лагутенка, М. Фрунзе, Ф. Держинського, Г. Орджонікідзе, В. Чапаєва. Зміни відбулися після реалізації закону про декомунізацію на місцях у звільненій частині Донбасу: так Верховною Радою було перейменовано Держинськ у Донецькій області у Торецьк, Красний Лиман перетворено на Лиман, Артемівськ – на Бахмут.

Особливим проявом регіональної пам'яті є реакція регіонів на пам'яттєві ініціативи центру. Якщо курс Києва співпадає з місцевим, то регіони співпрацюють із центром і впроваджують його на місцях. Якщо ж політика Києва не відповідає інтересам регіону, то він дотримується чи створює альтернативну версію пам'яті і переходить в опозицію, інколи займаючи навіть антагоністичну позицію. Центр може пропонувати регіонам необхідні для нього комеморативні ідеї, а регіони відповідно можуть їх виконувати чи ні в залежності від політичної ситуації і сприйняття таких ідей на місці. Різні історичні парадигми регіонів з одного боку вносять елемент випадковості, а інколи і деструктивізму, а з іншого – запобігають монополізму у сфері політики пам'яті і нав'язуванні помилкових рішень. Відсутність окресленої державної політики пам'яті закономірно провокує активізацію регіональних еліт у проведенні власної меморіальної політики, в основі якої лежить регіо-

нальні моделі пам'яті. Тому і «пам'яттеві» процеси, які проходили в регіонах, відбувалися згідно місцевих уподобань. Показовою тут є проблема військового меморіалу «Польських орлят», що знаходиться на Личаківському кладовищі. Львівська влада чинила спротив намаганням Президента України Л. Кучми відкрити його і відклала акцію протягом кількох років. Меморіал був побудований у міжвоєнний час і зруйнований у 1970-х, відновити його вдалося у 1999 р. Л. Кучма для налагодження добросусідських відносин із Польщею намагався у 2001 і 2002 роках відкрити відновлене місце пам'яті, проте його спроби блокувалися Львівською міськрадою. Така позиція Львова була викликана незадоволенням у регіоні політикою Президента. Спротив чинився як із метою протистояння тодішньому «режиму», так і для захисту своїх інтересів перед, як вважалося, проросійським курсом, який загрожував національній самоідентифікації регіону. Відзначимо також, що окрім того були й інші причини спротиву: незадовільний стан поховань інтернованих українських вояків у Польщі та вояків УГА у Львові, використання польських надписів на пам'ятниках «орлятам» [2].

Події 1917-1921 років досить часто історики називають громадянською війною. Але це була не тільки громадянська війна. Була також війна між росіянами й українцями, між українцями й поляками. Конфлікт на пограничних територіях залишається відкритим і сьогодні. Гострим питанням на цих територіях є національна ідентичність, з якою нацією населення прикордонних території себе ідентифікує, хто для них «свій», а хто «чужий»? Чи має право на існування регіональна історична пам'ять порубіжжя? На нашу думку, безсумнівно, адже ще нікому не вдалося спростувати філософську істину про існування загального, особливого та одиничного. Це значить, що в національній пам'яті є місце як особливостям, так і окремішностям. Останні можуть існувати у вигляді власної історичної пам'яті як складової пам'яті національної. Нажаль, питання регіональної пам'яті залишаються не розробленими й до сьогодні. Л. П. Нагорна з цього приводу пише: «Навряд чи має гарантоване майбутнє соціум, в якому поняття «суспільна пам'ять» є розмитим, групові спогади еkleктичними й різноспрямованими, а до пантеону героїв в одних регіонах потрапляють постаті, які в інших вважаються одіозними». І це при тому, що важливість питання історичної пам'яті як чинника формування ідентичності вже навіть ніким і не заперчується [8]. Донбасу це стосується чи не найбільшою мірою, тому що цей «сконструйований» переважно з економічних і політичних міркувань регіон не підпадає під усталену схему дослідження історичних регіонів».

Регіональна пам'ять Галичини уособлювалася відродженням української державності середини 1917-1920 рр. (передусім відзначення 1 листопада – день проголошення ЗУНР); у тому ж ряду національних святинь, щорічні Шевченківські урочистості, свято Крут, у травні від-

значалося скасування кріпацтва. Відзначення знаменних подій власне української, а не регіональної (галицької) історії сприяло збереженню власної самості, залишалось важливою передумовою збереження національного обличчя [11, с.112-113].

Останній президент УНР в екзилі Микола Плав'юк у спогадах відзначав, що саме через українські національні свята учні школи дізнавалися про важливі події з історії України, оскільки цього взагалі не було у шкільних програмах. На зелені свята українці поминали померлих, а священник відправляв над гробами молитви. Перша панахида традиційно відправлялася біля могили героїв, що загинули за українську державу. Греко-католицька церква, засобами преси спрямовувала священників на роботу в напрямі закріплення в пам'яті історії участі парафій у визвольній війні, шляхом встановлення пам'ятників, таблиць, писаною історією, обґрунтовуючи це тим, що у людській пам'яті стирається багато визначних подій [9, с.3]. Визвольна боротьба 1918-1919 рр. та пам'ять про неї, розглядалися як пролог для подальшої боротьби та здобуття Україною самостійності.

Свою візію історичного минулого на площині Схід-Захід вдало демонструють і комеморативні заходи в регіонах. Згідно із дослідженням групових ідентичностей Львова та Донецька, зробленого В. Середою, можна помітити, що 30% населення Донецька на 2004 р. святкували річницю Жовтневої революції, проте більш пошанованим тут був День перемоги 9 травня. У Львові ж традиційним святом є день проголошення ЗУНР, а революційні події 1917 р., пов'язані з більшовизмом, тут сприймаються як негативні. Донеччани ж поєднали здавалося б суперечливі одна одній події: позитивними подіями історії України вони вважають і «Жовтневу революцію» 1917 р., і національно-визвольну боротьбу 1918-1921 рр. [7]. Логічною в цьому плані виглядає і відмінність у святкуванні свят двох міст: День ЗУНР у Львові святкує 24,3%, а в Донецьку 1,8% населення, натомість День «Жовтневої революції» у Львові 3,5%, а в Донецьку 30%. Остання між іншим також по-різному оцінюється регіонами: на 2006 р. 19,9% населення Заходу її оцінювало позитивно і 50% – негативно, 51,9% жителів Донбасу і Криму – позитивно, і 30,6% – негативно. Донбас переважно позитивно оцінює «Жовтневу революцію», тоді як для Заходу з його антирадянською історичною пам'яттю ця подія є негативною. Згідно із дослідженням Центру Разумкова за 2009 р., річниця «Жовтневої революції» є таким же святом, як і інші офіційні свята для 27,5% жителів Сходу (14,2% вважають їх найбільшим святом); на Заході офіційним святом його вважає 12,2% населення (найбільшим святом – 0,5%), водночас для 18% жителів Заходу це день пам'яті жертв комуністичних репресій (6,2% на Сході). Загалом більшість населення в обох регіонах 7 листопада вважає звичайним днем (60,9 % Захід і 48,6 Схід).

У святкуванні «своїх» свят регіонам підіграла і центральна влада. Так, наприклад, політики намагалися балансувати між історичними пам'яттями обох регіонів і брали участь у святкуванні річниць ідеологічно протилежних подій, не виносячи святкування на загальнонаціональний рівень. Наприклад, виступ Л. Кучми на 80 -й річниці ЗУНР не транслювався на всій території України [6].

Збереження пам'яті про революційні 1917-1921 рр. події є дуже важливим аспектом в плані збереження державності. З метою активізації дослідницької, популяризаторської та меморіальної роботи в регіонах для відновлення і збереження національної пам'яті про події Української революції, її учасників в усіх населених пунктах України, Український інститут національної пам'яті започатковує створення інтерактивної карти «Місця пам'яті Української революції 1917-1921 років».

Місцями пам'яті Української революції є:

- споруди, в яких розташовувалися органи влади українських держав, представництва українських революційних утворень, політичних і громадських об'єднань;

- будинки, інші споруди пов'язані із подіями Української революції;

- будинки, в яких народилися, проживали чи здійснювали діяльність діячі Української революції;

- місця боїв, зборів, демонстрацій, інших важливих подій Української революції;

- могили (місця поховань) учасників Української революції: державних діячів, політиків, вояків українських національних військових формувань;

- пам'ятники, меморіали, пам'ятні дошки, встановлені на честь подій та учасників Революції, об'єкти топоніміки, у назвах яких вшановано події та діячів Української революції.

Протягом реалізації проекту на карту будуть наноситися дані, отримані, перевірені та узагальнені Українським інститутом національної пам'яті. До збору інформації залучені науковці, краєзнавці, викладачі, співробітники архівних установ та бібліотек, об'єднані в регіональні робочі групи при обласних та Київській міській державних адміністраціях. Інтерактивна карта стане ґрунтовною базою створення різноманітних інформаційних продуктів, як то документальні чи художні фільми, альбоми, каталоги, путівники, енциклопедії, монографії. Вона ж може бути основою для розробки нових напрямів у науковому дослідженні Української революції.

На думку Володимира В'ятровича, сьогодні виникає потреба у створенні проекту «місць пам'яті», особливо на Донеччині та Луганщині, тому що тут найглибше осіли коріння радянської моделі пам'яті. Позбавлення радянської спадщини на Донбасі – це не просто питання націо-

нальної пам'яті, це питання безпеки. Слід дуже обережно проводити деконструкцію радянських міфів в цьому регіоні.

Протягом кількох останніх років було зведено ряд нових пам'ятників та меморіальних дощок, а саме:

- меморіальна дошка, присвячена полковнику армії УНР П. Болбочану на приміщенні бібліотеки Хмельницького університету управління і права;
- пам'ятник І. Огієнкові в смт. Брусилів Житомирської області;
- біля залізничної станції Мотовилівка у Фастівському районі Київської області відкрито пам'ятник Січовим Стрільцям, полеглим у бою з військами гетьмана П. Скоропадського;
- меморіальні дошки Окружної старшинської школи та Повітової команди у м. Коломия;
- встановлено та освячено меморіальну дошку на честь голови уряду ЗУНР Сидора Голубовича у Тернополі;
- відкрито другу чергу Меморіального комплексу «Пам'яті Героїв Крут» (Чернігівська область);
- виготовлено та встановлено 28 таблиць з іменами полеглих Українських Січових Стрільців на міському кладовищі м. Коломия;
- відкрито меморіальну дошку на честь Володимира Винниченка на будівлі Гуманітарного навчального корпусу Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
- відкрито меморіальну таблицю на честь сотника Легіону Українських Січових Стрільців, полковника Української Галицької Армії, Державного секретаря Військових Справ Західно-Української Народної Республіки Дмитра Вітовського у с. Світанок Галицького району Івано-Франківської області;
- встановлено пам'ятний знак генерал-поручнику армії Української Народної Республіки Петрові Дяченку у с. Березова Лука Гадяцького району. На жаль, 7 листопада 2009 року цей пам'ятний знак був зруйнований;
- відкрито пам'ятник воякам Армії УНР у с. Літки Броварського району Київської області;
- відкрито пам'ятний знак «Борцям за волю України, які загинули в Седневі у січні 1919 р.» (сmt. Седнів, Чернігівський район, Чернігівська область);
- створено музей Української народної республіки.

В експозиціях обласних краєзнавчих музеїв події Української революції 1917-1921 років теж представлені, однак у більшості випадків вони не відповідають сучасній науковій концепції Української революції і потребують відповідної корекції.

Отже, сучасні суспільно-політичні проблеми України неможливо вирішити лише економічними реформами, є потреба також з'ясувати

причини і засоби функціонування колективної та історичної пам'яті в окремих регіонах держави, вплив на їх формування зовнішньополітичних чинників, насамперед країн-сусідів – Росії, Польщі, Румунії, Угорщини та ін. На жаль, наша колективна пам'ять є дуже травматичною: влада і політики тривалий час відзначали, як правило, не перемоги, а поразки від агресорів і тим самим толерували міфи сусідів про українця як молодшого брата, якому завжди бракувало державного досвіду й етнокультурної досконалості. Революційні події 1917-1921 рр. залишили неоднозначний слід в історичній пам'яті регіонів України. Проблема формування спільної історичної пам'яті, подолання дуалізму у тлумаченні минулого соціальними, регіональними та етнічними групами, формування потужного національного наративу є основними завданнями державної політики пам'яті.

Література

1. Грицак Я. Історія двох міст : Львів і Донецьк у порівняльній перспективі // Україна модерна. 2007. № 12 (2). Львів-Донецьк: соціальні ідентичності в сучасній Україні. Спеціальний випуск. С. 27-60.
2. Грицак Я. Страсті за націоналізмом: стара історія на новий лад. К.: Критика, 2011. 352 с.
3. Даренський В. Про факти регіонального державотворення в Україні: феномен Донецько-Криворізької республіки 1918 р. // Молода нація: Альманах. 2000. № 2. С. 237-241.
4. Любовець О. Регіональні особливості формування національної пам'яті в Україні // Державотворчі та цивілізаційні здобутки українського народу. Національна та історична пам'ять. Збірник наукових праць. Вип. 1. К.: Стило, 2011. С. 71-81.
5. Солдатенко В.Ф. Проблеми політики національної пам'яті та завдання її наукового забезпечення // Державотворчі та цивілізаційні здобутки українського народу. Національна та історична пам'ять. Збірник наукових праць. Вип. 1. К.: Стило, 2011. С. 7-25.
6. Соціологічне дослідження Центру Разумкова [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/expert.php/poll.php?poll_id=394.
7. Львів–Донецьк: соціологічний аналіз групових ідентичностей та ієрархій соціальних лояльностей (1994, 1999, 2004) // Україна Модерна. 2007. Спец. випуск. Львів-Донецьк: соціальні ідентичності в сучасній Україні.
8. Нагорна Л. Поняття «місце пам'яті» в системі memory studies» // Регіональна історія України. Зб. наук. ст. / гол. ред. В. Смолій. К.: Ін-т історії України НАН України, 2014. Вип. 8.
9. Плавюк М. Україна – життя моє: в 3 т. К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2002. Т.1: Від селянського сина до державника. 2002. 352 с.
10. Осташевський О.Й. До питання громадської діяльності українського духовенства // Мета. 1934. Ч.8. 25 лютого. С.2-3.

---

11. Гон М. Західна Україна 1918-1939 рр.: простір міжетнічної дистанції // Історія. Сучасність. 2005. № 12. С.110-117.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 21.12.2018 р.
Рекомендовано до друку д. політ. н., професором Монолатієм І.С.,
д. політ. н., професором Лазаровичем М.В. (м. Тернопіль)*

REVOLUTION OF 1917-1921 IN THE HISTORICAL MEMORY OF UKRAINE: REGIONAL DIMENSION

I. V. Repeta

*Vasyl Stefanik Precarpathian National University;
76000, Ivano-Frankivsk, st. Shevchenka, 57;
ph.: +38982984498; e-mail: ivannarepeta8@gmail.com*

At the present stage of Ukraine's development, one of the decisive factors that significantly influences the processes of state-building of the Ukrainian nation is historical memory, which is an important component of the self-identification of the population. This article covers the factors that influenced the formation of historical memory in the regions of the country, one of which is the revolutionary events of 1917-1921.

***Key words:** historical memory, regional memory, regional model, revolution, etc.*

НОВІ ТЕНДЕНЦІЇ В РОЗВИТКУ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

Т. П. Федорчак

*Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу;
76019, Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15; тел. +38(050)3738510;
e-mail: tetiana.fedorchak@gmail.com*

У статті досліджено розвиток політичного процесу в Чеській Республіці за підсумками останніх чергових виборів до Палати депутатів парламенту, які відбулися 21-22 жовтня 2017 р. за пропорційною виборчою системою. Проаналізовані результати виборів виявили ряд нових тенденцій у розвитку партій та партійної системи Чеської Республіки, які водночас мають багато схожих рис з поширеними в регіоні ЦСЄ ідеями популістів та свро скептиків.

Зроблено аналіз специфічного “диференційованого виборчого бар’сру” та чеського виборчого законодавства. Досліджено шлях до перемоги на виборах партії АНО, ГДП, нової в чеській політиці третьої партії-переможниці - Піратської партії, члени якої виступали за максимальний захист індивідуальних свобод і неконтрольованого інтернету. Наголошено, що традиційні і провідні чеські партії ХДС-ЧНП, ТОП-9, КПЧМ, ЧСДП не досягли бажаних успіхів на виборах до парламенту.

Виявлені закономірності, що проявилися в ході виборів до Палати депутатів: стійкий запит виборців на нових лідерів, нові політичні сили, ослаблення позицій і авторитету політичних партій, які займали провідні позиції впродовж тривалого періоду, зміна актуального політичного порядку денного. Підтверджені загальноєвропейські тенденції: ріст популістських настроїв та суттєве зростання скептицизму до лідерів Євросоюзу, які проявляються в багатьох державах ЦСЄ.

Ключові слова: Чеська Республіка, політичні партії, вибори, ЄС

Парламентські вибори в Чехії відбулися 21-22 жовтня 2017 р. (традиційно в державі голосують два дні). Це були вибори до Палати депутатів, куди чеський електорат обирав 200 представників. Вибори можна охарактеризуватися появою дуже схожих політичних тенденцій і результатів голосування, які проявилися на виборах в сусідній Австрії, що відбулися 15 жовтня 2017 р., тобто на тиждень раніше від чеських виборів. Попри це, результати виборів у цих державах мають велике значення і для України, оскільки, як члени Євросоюзу, сучасні Австрія і Чехія займають щодо РФ позицію, дуже відмінну від позиції західноєвропейських країн.

Чеський парламент – двопалатний і складається з Палати депутатів (нижня палата) та Сенату (верхня палата). При цьому нижня палата, що включає 200 депутатів і обирається на чотири роки, має значно більші повноваження, ніж Сенат. Саме тому вибори депутатів нижньої палати – найважливіша подія в політичному житті Чехії. Депутати обираються за пропорційною виборчою системою в 14 багатомандатних виборчих округах. У кожному окрузі в залежності від чисельності населення обирається від 5 до 25 депутатів. При цьому в Чехії діє досить специфічний «диференційований виборчий бар'єр». Якщо партія йде на вибори сама, їй досить набрати 5% голосів виборців, щоб потрапити в нижню палату парламенту. Якщо дві партії створюють виборчий блок, то їм потрібно набрати вже 10% голосів. Якщо вирішили об'єднатися три партії, то бар'єр підвищується до 15%, а для чотирьох (чи більше) партій «бар'єр проходження» складає 20% голосів виборців [8]. Тож чеське виборче законодавство не містить заборони на утворення виборчих блоків, яка існує в інших державах, проте воно активно підштовхує партії до самостійної участі у виборах.

Ще більш специфічною є особливість самої організації та підрахунку голосів. Так, вибори в Чехії, на відміну від більшості європейських держав, проходять не в один, а в два дні – п'ятницю і суботу. Починається голосування не з ранку, а з 12 години дня в п'ятницю і закінчується о 14.00 в суботу. В ніч з п'ятниці на суботу урни для голосування залишаються на виборчих дільницях, які зазвичай облаштовують у державних установах.

Втім, у деяких випадках виборчі дільниці відкривають і в приватних закладах, наприклад, у пивних барах, що теоретично може призвести до підміни бюлетенів, але чехів, очевидно, це не турбує. Цілком зрозуміла така їх позиція, адже з 1990 р. у Чехії не було жодного випадку оскарження результатів голосування тією чи іншою партією. Причина відкриття дільниць для голосування в п'ятницю зрозуміла – це прагнення чехів провести вихідні за містом, на природі, що може перешкодити їм проголосувати у вихідній суботній чи недільний день. Попередні результати виборів зазвичай оприлюднюють вже в суботу у вечері [2].

Аналізуючи партійну систему Чехії, слід вказати, що вона, починаючи з перемоги «оксамитової революції» в 1989 р., характеризувалася досить високим ступенем стабільності. Тривалий період часу її лідерами були правоцентристська Громадянська демократична партія (ГДП) і лівоцентристська Чеська соціал-демократична партія (ЧСДП), які практично безперервно перебували при владі, змінюючи одна одну і формуючи коаліції з невеликими партіями. Ситуація почала змінюватися після виборів 2013 р., коли ГДП зазнала відчутної поразки і в парламент вихором увірвалася нова політична сила – політичний рух «Акція незадоволених громадян» (АНО, чеськ. скорочена назва партії – АНО-2011, що в чеській мові звучить як «так»). Вона нібито стихійно виникла у 2011 р. у відповідь на заклик А. Бабіша, мільярдера словацького похо-

дження. Партія відразу ж зайняла друге місце на виборах і ввійшла до новоствореної урядової коаліції з соціал-демократами і малою партією «Християнсько-демократичний союз – Чехословацька народна партія» (ХДС – ЧНП), також відомою як «народники» (чеськ., лідовці).

З 2013 р., майже чотири наступних роки ці три партії перебували при владі під керівництвом уряду соціал-демократа Б. Сobotка. Наголо-симо, що уряд досяг значних успіхів, стійкого економічного зростання та збільшення оплати праці для працюючих громадян. У Чехії існує найнижчий рівень безробіття серед держав-членів ЄС і постійно змен-шується кількість безробітних. Тож перспективи партій, що входили в урядову коаліцію, мали би вселяти закономірний оптимізм.

Однак, як і в Німеччині та Австрії, в Чехії авторитет відносно ус-пішного в економічному плані уряду був буквально «змитий» хвилею всеєвропейської міграційної кризи. Тема мігрантів і проблема їх розпо-ділу за квотами в державах ЄС стала однією з найважливіших тем вибо-рчої кампанії 2017 р. Крім того, тиск керівництва ЄС на уряди держав-членів, з метою змусити їх приймати і розміщувати у себе все нових і нових мігрантів різко підсилило рейтинг партій, що виступали з позицій «євроскептицизму», які і так мали значну вагу в чеській політиці. У цих умовах традиційні чеські партії, найперше ЧСДП, почали неухильно втрачати підтримку виборців.

Започаткували цей політичний відступ муніципальні вибори та чергове переобрання третини складу Сенату в 2014 р. Попри те, що со-ціал-демократи змогли отримати найбільшу кількість голосів у ході ви-борів до Сенату, вони втратили більшість у багатьох місцевих органах влади в державі. Найвідчутнішою для ЧСДП стала поразка на муніци-пальних виборах у Празі, де найбільше голосів отримала АНО-2011. Це дозволило їй сформувати «свою» коаліцію (до якої, як «молодший пар-тнер» увійшла ЧСДП) та обрати «свого» пріматора (мера) А. Крначову.

Наступним ударом для ЧСДП стали результати регіональних і сенат-ських виборів 2016 р.: соціал-демократи змогли зберегти контроль лише над двома крайовими представницькими органами з 13. Не краще склалися для партії і вибори до Сенату – вона втратила відразу 10 місць у верхній палаті парламенту, включаючи місце віце-голови Сенату, яке займав соці-ал-демократ З. Шкромах. Усвідомлюючи небезпеку тенденції зменшення електоральної підтримки, лідери ЧСДП обрали шлях ескалації агресії щодо своїх потенційних конкурентів на майбутніх парламентських виборах, найперше до АНО. 2 травня 2017 р. прем'єр-міністр Б. Сobotка заявив про відставку свого уряду через недовіру до міністра фінансів А. Бабіша, якого тоді звинувачували в махінаціях з фондами Євросоюзу.

Такий незрозумілий крок здивував в Чехії практично всіх дорос-лих, починаючи з президента М. Земана і закінчуючи рядовими вибор-цями. Замість того, щоб звільнити міністра з сумнівною репутацією, глава уряду сам вирішив покинути посаду. Втім, А. Бабіш при цьому

абсолютно не збирався нікуди йти. Збентежений глава держави зажадав від прем'єра Б. Сobotки пояснень такого вчинку. 5 травня після дискусії з М. Земаном прем'єр-міністр Б. Сobotка погодився залишитися на посаді і продовжити керувати урядом. Однак конфлікт між Б. Сobotкою і А. Бабішем не стихав і 24 травня під тиском прем'єра президент прийняв рішення про звільнення А. Бабіша з посади міністра фінансів [9]. Ця «перемога» прем'єра Б. Сobotки фактично завершила недовгу історію коаліції ЧСДП та АНО, які, готуючись до майбутніх виборів, розглядали один одного як непримиренного конкурента. Самому Б. Сobotці ці виступи нічого доброго не принесли і вже в червні він змушений був піти з посади голови ЧСДП.

Виборча кампанія офіційно стартувала 2 травня 2017 р. і до 15 серпня партії, які планували взяти участь у парламентських виборах, мали право та можливість зареєструватися. Після завершення реєстрації учасників виборчих перегонів було оголошено, що для участі у виборах до нижньої палати зареєструвалася 31 партія [10]. Основні теми та гасла, які висували партії-учасники виборчої кампанії полягали в наступному: підвищення зарплат і соціальних виплат, ставлення до міграційної кризи, взаємини Чехії з Європейським Союзом. ЧСДП і ГДП активно «розкручували» історію корупційних зловживань лідера АНО А. Бабіша.

Суть корупційної схеми, в реалізації якої звинувачували А. Бабіша в тому, що одна з фірм, які входять в його ТНК «Agrofert», зареєструвалася як мале підприємство і отримала з європейського фонду підтримки малого підприємництва субсидію в розмірі 2 млн. євро на будівництво турбази «Гніздо лелеки» під Прагою [4]. Факт махінацій з фондами Євросоюзу викликав хвилю обурення серед традиційної політичної еліти, що скептично сприймала А. Бабіша (хоч в останні роки політики з ЧСДП і ГДП часто ставали «героями» різних скандалів, значно більших за розмахом з «справами» лідера АНО).

Опоненти А. Бабіша максимально «розкрутили» корупційний скандал, йому висунули звинувачення в скоєнні злочину і розпочали досудове слідство, яке, до речі, все ще триває. З метою сприяння слідству в серпні 2017 р. Палата депутатів більшістю голосів позбавила А. Бабіша депутатської недоторканності. А напередодні виборів, 19 жовтня Конституційний Суд Словаччини виніс вердикт про обґрунтованість постанови Інституту національної пам'яті, який звинувачував А. Бабіша у співпраці з чехословацькою службою держбезпеки (ЧССБ) у 80-х рр. [3].

Вибори, які пройшли в цій атмосфері 20-21 жовтня, характеризувалися відносно невисокою явкою виборців – 60,79% (для порівняння, в Австрії явка виборців досягла рівня 80%). Зазначимо, що на попередніх парламентських виборах у 2013 р. явка виборців була ще меншою – 59,48% [11]. Така низька явка ще раз підтвердила, що чехи продовжують залишатися однією з найбільш «аполітичних» націй в Європі. Досить таки несподіваними були й результати цих парламентських виборів.

Найперше у цьому сенсі безумовним і неочікуваним був триумф партії АНО та її лідера А. Бабіша. Партія здобула перше місце, отримавши 29,64% голосів виборців, що майже на 11% більше її попереднього результату, отриманого на виборах 2013 р. [11]. Тож замість 47 місць у Палаті депутатів АНО отримала 78 з 200 можливих, що дало партії пріоритетне право на формування уряду. Очевидно, що виборці в основному проігнорували негативні виступи в ЗМІ проти АНО, а «чорний піар» не спрацював. Велику роль у досягненні такого успіху зіграли особисті якості А. Бабіша.

Друге місце на виборах зайняла колись авторитетна ГДП, яка здобула 11,32% голосів і 25 депутатських місць замість колишніх 17. В останні роки ГДП (дітище попереднього президента В. Клауса) переживала занепад. На парламентських виборах 2013 р. вона отримати лише 7,7% голосів виборців. Тепер же ГДП, хоч і з невисоким результатом, посіла друге місце. Як видно, між партіями-переможцями досить великий розрив, адже АНО отримала майже на 20% голосів виборців більше ніж ГДП.

Несподіваним був результат і третьої партії-переможниці цих виборів – нової в чеській політиці Піратської партії чи просто «Піратів». Піратська партія Чехії (ППЧ) – локальний прояв модної «піратської» хвилі, що охопила Європу в останнє десятиліття. Подібні партії є в багатьох державах, деякі з них навіть у парламентах, які виступають за максимальний захист індивідуальних свобод і неконтрольованого Інтернету. Наголосимо, що в останні роки популярність подібних партій почала знижуватися, вони не відіграють будь-якої значимої суспільно-політичної ролі в жодній державі, за винятком Ісландії (але тепер і Чехії). У Чехії «піратський рух» розпочався з деяким запізненням. ППЧ була створена в 2009 р. і на виборах 2013 р. за неї проголосувало менше 3% виборців. Тож за результатами тієї виборчої кампанії вона не пройшла до Палати депутатів. Втім, до виборів 2017 р. партія суттєво зміцніла, значно зросли її рейтинг та шанси.

В умовах, коли суспільства європейських держав все більше розчаровуються в традиційних партіях, «Пірати» отримали досить відчутний результат. Виступаючи за прозорість системи державного управління, скорочення бюрократичного апарату і розвиток «електронного уряду», вільний Інтернет та легалізацію легких наркотиків, партія змогла залучити на свій бік велику кількість виборців, особливо серед молоді. При цьому багато експертів відзначали явну неготовність «Піратів» до реального управління державою. Досвід показав, що у ППЧ немає зрозумілих відповідей на багато економічних питань, які стоять перед державою, а також практично відсутня будь-яка концепція зовнішньої політики. Під час передвиборчих телевізійних дебатів представники партії не змогли чітко відповісти практично на жодне з поставлених питань [5]. Водночас 10,79% виборців своїми голосами дозволили ППЧ отримати 22

місця в Палаті депутатів. І це ще одне недвозначне свідчення зростання популізму в Чехії, як і в багатьох державах сучасної Європи.

Цей висновок підтверджує і факт проходження в парламент політичної сили, яка зайняла на виборах 4 місце – партії «Свобода і пряма демократія» (СПД – лідер Т. Окамура). Партія «Свобода і пряма демократія» – це класичний приклад того, що в політології називають «правим популізмом». Для неї характерні жорсткі антиіммігрантські висловлювання, агресія та негативне ставлення до ісламу. Засновник партії й її лідер (виходець зі змішаної чесько-японської сім'ї) є просто ідолом чеських націоналістів.

При такому специфічному походженні Т. Окамура категорично проти будь-якої імміграції в Чехію, проти квот Євросоюзу на розміщення мігрантів і проти будь-яких проявів ісламу в Чехії. Він заявляє, що «ми за свободу релігії, але іслам – це не релігія, а небезпечна, експансивна ідеологія, тому ми хочемо її заборонити... не всі мусульмани – терористи, але всі терористи – мусульмани» [6]. СПД виступає проти подальшого розвитку європейської інтеграції і пропонує терміново провести референдум щодо подальшого членства Чехії в Європейському Союзі. Партія взагалі пропонує активніше використовувати інститут референдуму для вирішення будь-яких нагальних проблем у державі. Члени цієї партії, наслідують нав'язливу ідею свого лідера Томію Окамури про розвиток прямої демократії (відомо, що перша партія Т. Окамури, яка була заснована в 2013 р., мала назву «Світанок прямої демократії»).

Щоб зрозуміти місце СПД у політичному спектрі сучасної Європи, досить сказати, що напередодні виборів на її підтримку відкрито виступила лідер французького «Національного Фронту» Марін Ле Пен. У підсумку за «правих популістів» з СПД проголосували 10,64% виборців, що принесло партії 22 місця в нижній палаті парламенту.

Ще однією новою політичною силою, яка домоглася на виборах певної перемоги, є партія з назвою «Старости і незалежні», яку підтримали 5,18% виборців (6 місць у Палаті депутатів). Партія була створена за ініціативи глав місцевого самоврядування (їх в Чехії називають старостами), які вважають основним завданням підтримку ініціатив, спрямованих на децентралізацію управління і збільшення фінансування муніципальних громад.

Втім, успіху на цих виборах, звичайно, домоглися не всі політичні партії. Не досягли бажаного результату традиційні і колись провідні чеські партії, зокрема християнські демократи (народники) з ХДС-ЧНП. Партія входила до складу досить успішної урядової коаліції, і повинна була отримати достатню підтримку виборців, як, наприклад, АНО, але так не сталося. Партія набрала лише 5,80% голосів, що майже на 1% менше ніж на попередніх виборах. Також з тих 14 місць, які вона мала в нижній палаті, їй вдалося зберегти лише 10.

Більш серйозним випробуванням, ніж для «народників», минулі вибори стали для правоцентристської партії TOP – 09 (аббревіатура від первісної назви «Традиція. Відповідальність. Процвітання – 09»), яка в 2013 р. набрала 12% голосів. Партію створили в 2009 р. прихильники экс-міністра закордонних справ і кандидата в президенти К. Шварценберга, які вийшли з ХДС-ЧПН. Це одна з небагатьох політичних сил Чеської Республіки, яка послідовно виступає на підтримку європейської інтеграції, за перехід держави на нову валюту «євро» і м'яку міграційну політику. Але, як показали минулі вибори, переважна більшість чехів не активно підтримує подібні погляди. Партія змогла набрати лише 5,31% голосів виборців і ледве пройшла до Палати депутатів, здобувши 7 депутатських мандатів замість 19.

Ще більшим ударом минулі вибори виявилися для чеських комуністів. Комуністична партія Чехії і Моравії (КПЧМ) – законна спадкоємиця правлячої компартії в період минулого режиму. КПЧМ – ортодоксальна комуністична партія, що видно навіть з її назви. Коли після «оксамитових революцій» 1989-1990 рр. всі комуністичні партії держав ЦСЄ швидко змінювали свої старі назви на більш нейтральні, КПЧМ єдиною залишилася відданою терміну «комуністична». При цьому дане рішення прийняли не лідери, а рядові члени партії.

Впродовж багатьох років чеські комуністи стабільно отримували на виборах 12-15% голосів, що дозволяло їм формувати досить представницьку фракцію в парламенті Чехії. КПЧМ ніколи не мала шансів увійти до влади, оскільки в Палаті депутатів не було партії, яка погодилася б вступити з нею в коаліцію. Специфіка даної партії полягає ще й в тому, що це єдина політична сила Чеської Республіки, яка прямо виступає за вихід Чехії з Європейського Союзу і НАТО. На виборах 2013 р. вона, як і раніше, отримала 14,9% голосів, що, здавалося, стало ще одним проявом незмінності положення комуністів у чеській політичній системі. Однак на виборах 2017 р. КПЧМ змогла отримати лише 7,76% голосів і 15 мандатів проти 33 на попередніх виборах. Чи це прикра випадковість, чи початок тривалої тенденції падіння авторитету КПЧМ у чеському суспільстві – покаже майбутнє.

Найбільш вражаючий результат отримала Чеська соціал-демократична партія (ЧСДП), яка на виборах 2013 р. була лідером, сформувала найбільшу фракцію в парламенті (50 місць) і очолювала коаліційний уряд. Втім, у 2017 р. ЧСДП зайняла лише 6-е місце. Партія отримала всього 7,27% голосів, втративши майже 2/3 свого електорату. Виборці не підтримали курс ЧСДП на «вірність Євросоюзу», готовність приймати мігрантів і розмови про перехід Чехії на євро. Тож, замість 50-ти місць у Палаті депутатів, ЧСДП отримала лише 15.

Таким чином, вважаємо, що результати виборів свідчать про наступне: по-перше, більшість чеських виборців не бажає виходу з Європейського Союзу, але їх дратує відчутний тиск європейської бюрократії

на суверенні держави, зокрема на Чехію; по-друге, чехи не хочуть приймати великі натовпи мігрантів з азійських і африканських держав у своїй Чехії, про що свідчить успіх всіх політичних сил, які виступали проти міграційних квот ЄС (АНО, ГДП, СПД); по-третє, ближчим часом Чехія не введе євро, адже всі політичні партії, які перемогли на виборах, виступають проти цього кроку.

Також слід зазначити, що результати виборів в певній мірі виявилися сприятливими для Росії, оскільки дві з партій (АНО і КПЧМ), які ввійшли, до парламенту виступають за зміну політики Чеської Республіки щодо РФ. Найбільш радикальну позицію в цьому питанні займає Т. Окамура, який в інтерв'ю одному з видань заявив, що Крим «російський ... ніколи не переставав бути російським, як і Донбас» [1]. В Україні ж, натомість, результати виборів в Чехії викликали певну стурбованість, пов'язану з побоюваннями «переходу Чехії на бік Москви» [7].

Водночас, проведений аналіз перебігу виборчої кампанії та результатів виборів допоміг виявити кілька закономірностей, що проявилися в ході останніх парламентських виборів у Чехії та мають місце у державах ЦСЄ. Перш за все, у всіх державах вибори показали стійкий запит виборців на нових лідерів і нові політичні сили. Іншою тенденцією, пов'язаною з першою, є ослаблення позицій традиційних партій, які впродовж тривалого часу займали провідні позиції в політиці держав регіону. Таким прикладом у Чехії є поразка соціал-демократів (ЧСДП) на виборах 2017 р. Ще одна нова тенденція – зміна актуального політичного порядку денного. У Чехії, як і в сусідніх державах регіону, на перше місце вийшли взаємопов'язані проблеми міграції та громадської безпеки. На виборах перемогли партії, які зрозуміли це раніше за інших (в Чехії – АНО, СПД, «пірати»). І навіть ті партії, які раніше виступали за відносно м'яку міграційну політику, під впливом змін почали посилювати риторику щодо цієї проблеми. Тож жовтневі вибори 2017 р. ще раз підтвердили, що ріст популістських настроїв – загальноєвропейська тенденція.

Успіх на виборах АНО, СПД і «піратів» показав, що в сучасних умовах найбільш популярні в суспільстві партії саме такого типу, а ліві партії зазнають занепаду. Про це свідчить поразка чеських комуністів і соціал-демократів, програми яких основані на підтримці меншин і мігрантів та закличах до максимального поширення цінностей мультикультуралізму та толерантності.

Друга загальна тенденція, властива європейським суспільствам – суттєве зростання скептицизму до лідерів Євросоюзу. Хоча в Чехії практично відсутні політичні сили (за винятком КПЧМ), які прямо виступають за вихід з ЄС, рядових виборців все більше дратує постійний тиск європейської бюрократії на уряди окремих країн, що особливо проявилось у введенні квот для мігрантів. Підтримку на минулих виборах отримали партії, які обіцяли «жорсткіше» розмовляти з Брюсселем. Втім, фанати євроінтеграції, як, наприклад, чеська TOP-09, стали втра-

чати голоси виборців. Сюди слід віднести і невдоволення обмеженнями, які лідери ЄС встановлюють для окремих країн у сфері зовнішньої політики, в т.ч., у відносинах з РФ.

Насамкінець слід підкреслити, що досліджені вище тенденції, які висвітлили результати останніх виборів до парламенту Чеської Республіки, проявляються в багатьох державах ЦСЄ. Схожою є риторика і дії партій ФІДЕС на чолі з В. Орбаном в Угорщині та «Право і справедливість» на чолі з Я. Качинським у Польщі. Тож практично в межах регіону ЦСЄ формуються подібні тенденції розвитку політичної та партійної систем. Насільки тривалою може виявитися ця тенденція – покаже лише майбутнє.

Література

1. Гомон Д. Славянский Трамп, друзья Кремля и коммунисты. Почему выборы в Чехии назвали ураганом // ESPRESO.TV(ru.espresso.tv), 22 октября 2017.
2. Парламентские выборы 2017. Radio Praha (radio.cz). URL: <https://www.radio.cz/ru/static/vybory-2017/> (дата звернення: 17.04.2018).
3. Петровская О. Правый популизм не угас. Итоги выборов в парламент Чехии преподнесли немало сюрпризов. URL: http://www.4pera.ru:8080/news/analytiks/pravyu_populizm_ne_ugas_itogi_vyborov_v_parlament_chekhii_prepodnesli_nemalo_syurprizov/ (дата звернення: 05.09.2018).
4. Саморуков М. Победа антисистемных. Последует ли Чехия за Польшей и Венгрией. URL: <https://carnegie.ru/commentary/73494> (дата звернення: 05.10.2018).
5. Саморуков М., Кобринская И., Преображенский И. Восточная Европа: правый поворот? 24.10.2017 года URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Z1CH7O9Da7I> (дата звернення: 28.10.2018).
6. Эпохальные выборы в Чехии: Олигархизация и кукиш Евросоюзу. URL: <https://eodaily.com/ru/news/2017/10/24/epochalnye-vybory-v-chehii-oligarhi-zaciya-i-kukish-evrosoyuzu> (дата звернення: 28.10.2018).
7. Bukovský J. Česko riskuje pověst extrémně důvěryhodné země. Letos musí splatit obří dluh, hlavně kvůli Sobotkově vládě. URL: https://www.reflex.cz/clanek/zpravy/84479/cesko-riskuje-povest-extremneduveryhodne-zeme-letos-musi-splatit-obri-dluh-hlavne-kvuli-sobotkovevlade.html?fb_comment_id=1591681927618861_1591936877593366 (дата звернення: 28.08.2018).
8. Czech Republic: Poslanecka Snemovna (Chamber of Deputies). Electoral system. Inter-Parliamentary Union: PARLINE database on national parliaments (ipu.org). URL: http://archive.ipu.org/parline/reports/Ctrl/Parlementaire/2083_F.htm (дата звернення: 17.04.2018).
9. Mortkowitz S. Czech president fires finance minister, ending political crisis. URL: <https://www.politico.eu/article/czech-president-fires-finance-minister-ending-political-crisis> (дата звернення: 17.04.2017).

10. Volby 2017: Do sněmovních voleb se přihlásilo 31 stran, nejvíce v historii ČR. ParlamentniListy.cz (parlamentnilisty.cz), 15.08.2017. URL: <https://www.brnskadrba.cz/volby/8597-volby-2017-do-snemovnich-voleb-se-prihlasilo-31-stran-nejvice-v-historii-ceske-republiky.html> (дата звернення: 12.10.2018).

11. Volby do Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky konané ve dnech 25.10. – 26.10.2013. Český statistický úřad: Volby.cz. URL: <https://www.volby.cz/cz/ps2017.htm> (дата звернення: 23.09.2018).

Стаття надійшла до редакційної колегії 14.12.2018 р.

Рекомендовано до друку д. політ. н., професором Монолатієм І.С., д. політ. н., професором Климончуком В.Й.

NEW TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF THE PARTY SYSTEM OF THE CZECH REPUBLIC

T. P. Fedorchak

*Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas;
76019, Ivano-Frankivsk, st. Carpathian, 15; tel. +38(050)3738510;
e-mail: tetiana.fedorchak@gmail.com*

The article examines the development of the political process in the Czech Republic following the results of the last regular elections to the Chamber of Deputies of the Parliament, which took place on October 21-22, 2017 under the proportional electoral system. The results of the elections revealed a number of new trends in the development of the parties and the party system of the Czech Republic, which at the same time have many similarities with the ideas of populists and Euro skeptics spread in the CEE region.

The analysis of the specific “differentiated electoral barrier” and the Czech electoral legislation is made. The path to victory in the elections of the ANO and the ODS parties, the new in the Czech politics third party-winner – the Pirate party, members of which advocated the maximum protection of individual freedoms and the uncontrolled Internet. It is noted that the traditional and leading parties of the Czech Republic – KDU-CSL, TOP 9, KSCM, CSSD did not achieve the expected success in the Parliament elections.

The regularities that emerged during the elections to the Chamber of Deputies were revealed: a steady demand of voters for new leaders, new political forces, the weakening of the positions and authority of political parties that have occupied leading positions for a long period, the change in the current political agenda. Confirmed pan-European trends: the growth of populist sentiment and a significant increase in skepticism towards the leaders of the European Union, which are manifested in many CEE countries.

Key words: *Czech Republic, political parties, elections, EU.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Березовська-Чміль Олена Борисівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних інститутів і процесів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Бзунько Галина Богданіна – кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних наук Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Білоус Ліна Василівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри суспільних наук Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Голуб'як Наталія Романівна – кандидат політичних наук, докторантка кафедри політичних інститутів і процесів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Григор'єв Олександр Віталійович – викладач кафедри політології Одеського національного університету імені І.І. Мечникова.

Дем'янчук Ольга Володимирівна – аспірантка кафедри міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Кобець Юлія Василівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних інститутів і процесів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Крижанівський Євстахій Іванович – академік НАН України, доктор технічних наук, професор, ректор Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Лазарович Микола Васильович – доктор політичних наук, професор кафедри документознавства, інформаційної діяльності та українознавства Тернопільського національного економічного університету.

Липчук Оксана Іванівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Ломака Іванна Іванівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Мадрига Тетяна Богданівна – кандидат політичних наук, викладач кафедри політичних інститутів і процесів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Мандрик Ярослав Іванович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри суспільних наук Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Москалюк Михайло Федорович – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Пуйда Роман Богданович – кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних наук, директор науково-технічної бібліотеки Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Репета Іванна Василівна – аспірантка кафедри готельно-ресторанної та курортної справи Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Федорчак Тетяна Петрівна – доктор політичних наук, професор кафедри суспільних наук Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

При підготовці рукописів статей, які автори подають до редакції «Прикарпатського вісника НТШ», слід дотримуватися таких правил:

1. Стаття повинна містити короткий вступ, формулювання завдання (проблеми) та виклад нових результатів, які отримав автор (співавтори). Не допускається переказ відомих фактів, наведення посилань на неопубліковані роботи.

2. До редакції подають:

два примірники рукопису статті (включаючи ілюстрації і таблиці), надруковані на білому папері формату А4;

рецензію на статтю;

електронний варіант статті, підготовлений на комп'ютері у вигляді неархівованого або архівованого (ZIP, RAR) файлу – CDR/RW.

3. Мова статті повинна бути українською або англійською. Обсяг не повинен перевищувати 20-ти сторінок.

4. Статтю слід оформити так: УДК, назва роботи; прізвище й ініціали автора (співавторів), місце праці (назва організації, повна поштова адреса, контактний телефон, електронна пошта), текст анотації, ключові слова, текст статті, список літератури.

Якщо мова статті українська (англійська), то після статті всі перелічені елементи – від назви роботи до ключових слів включно слід подавати англійською (українською) мовою.

5. Формули, які нумеруються, обов'язково слід подавати окремим рядком. Нумерувати треба тільки ті формули, на які є посилання.

6. Використану літературу слід подавати загальним списком (за алфавітом або у порядку посилань на джерела в тексті статті) та оформляти згідно з вимогами ВАК України (бюлетень №3, 2008 р.). Іноземну літературу треба писати мовою оригіналу. Посилання на відповідні джерела слід подавати в тексті у квадратних дужках, наприклад [4]. Зразки бібліографічного опису книжки, статті, тез доповідей конференцій:

1. Боголюбов Н. Н. Асимптотические методы в теории нелинейных колебаний / Н. Н. Боголюбов, Ю. А. Митропольский. – М.: Наука, 1974. – 504 с.

2. Кондрат Р. М. Підвищення газонафтоконденсатовіддачі родовищ / Р. М. Кондрат // Нафтова і газова промисловість. – 1992. – №2. – С. 35-38.

3. Бойко В. С. Проводка горизонтальних і похилих свердловин як метод ефективного освоєння і розробки покладу / В. С. Бойко, Р. В. Бойко // Стан, проблеми і перспективи розвитку нафтогазового комплексу Західного регіону України: Тези доповідей і повідомлень наук.-практ. конф. (Львів, 28-30 березня 1995 р.). – Львів, 1995. – С. 150.

7. Рукопис підписує автор (співавтори).

8. На окремому аркуші слід указати прізвище, ім'я та по батькові автора (співавторів), науковий ступінь, вчене звання, займану посаду (в кінці кожного випуску журналу ми формуємо відомості про авторів).

**Електронний варіант статті
повинен задовольняти таким вимогам:**

1. Стаття набирається у редакторі Microsoft WORD 95/7.0-97 на аркуші формату В5 182x257 мм, поля (мм): верхнє – 20, нижнє – 10, внутрішнє – 30, зовнішнє – 20.
2. **Основний текст** набирається таким чином:
  - 2.1. Стиль "обычный", гарнітура Times New Roman (Cyr), кегль 12, абзацний відступ – 0,75 мм, міжстроковий інтервал – "одинарний".
  - 2.2. Порядок набору:
 УДК (Times New Roman (Cyr), кегль 12, без абзацного відступу, вирівнювання – зліва).
 Назва **статті** (Times New Roman (Cyr), кегль 12, bold, прописом, без абзацного відступу, вирівнювання – по центру, відбивки зверху і знизу – 9 пт).
Ініціали, прізвище автора (співавторів) (Arial (Cyr), кегль 12, bold, без абзацного відступу, вирівнювання – по центру).
Назва організації, її повна поштова адреса, адреса електронної пошти (Times New Roman (Cyr), кегль 12, italic, без абзацного відступу, вирівнювання – по центру, відбивка знизу – 9 пт).
  - 2.3. Відбивки по тексту не використовуються за винятком підрозділів статті (підрозділи, підпункти і т. п. відділяються відбивками "перед" – 9, "після" – 6).
3. Для набирання **формул** використовується вбудований у Microsoft Office редактор формул Equation v. 3.0. **Стили:** Text - Times New Roman (Cyr), **Function** – Times New Roman (Cyr), italic, **Variable** – Times New Roman (Cyr), italic, **L.C.Greek** – Symbol, italic, **Symbol** – Symbol, italic, **Matrix/Vector** – Times New Roman (Cyr), **Number** – Times New Roman (Cyr). **Розміри:** Full – 12, **Subscript/Superscript** – 9, **Sub-Subscript/Superscript** – 5, **Symbol** – 14, **Sub-Symbol** – 9.
 Для наочності рекомендується формули відділяти відбивками зверху і знизу – 6 пт.
4. **Таблиці** повинні бути складені лаконічно, зрозуміло і містити мінімальні відомості, необхідні для ілюстрування тексту статті
Назва таблиці: Times New Roman (Cyr), кегль 12, bold, без абзацного відступу, вирівнювання – по центру, відбивка зверху – 6 пт.
5. **Ілюстрації** до статей (схеми, графіки, діаграми) повинні бути виконані у растровому (векторному) форматах (BMP, TIF, PCX, JPG, GIF; CDR) і додаватися окремим файлом. Забороняється використовувати **графічний редактор MS WORD!!!** Ілюстрації типу фотографій повинні бути відскановані з роздільною здатністю не менше 400 dpi і/або додаватися в оригіналі.
Ілюстрації, перескановані з періодики, не приймаються!
Підписи до ілюстрацій: Times New Roman (Cyr), кегль 11-12, bold, без абзацного відступу, вирівнювання – по центру.
Написи на ілюстраціях виконуються гарнітурою Arial.

**Прикарпатський вісник
Наукового товариства ім. Шевченка**

**Думка
2018. – № 6 (50)
148 с.**

Відповідальний за випуск	<i>Василь МОЙСИШИН</i>
Наукова редакція	<i>Івана МОНОЛАТІЯ</i>
Набір та макетування	<i>Ірини ДЕМКІВ</i>
Комп'ютерна правка	<i>Ірини ДЕМКІВ</i>
Коректура	<i>Ірини ДЕМКІВ</i>

Підп. до друку 28.12.2018 р.
Формат 60x84/8. Папір офсет. Гарнітура "Times New Roman".
Друк на різнографі. Ум.-друк. арк. 8,5.
Наклад 100 пр. Зам. № 49

Видавництво Івано-Франківського національного технічного
університету нафти і газу
вул. Карпатська, 15, м. Івано-Франківськ, 76019, Україна
тел. (03422) 42453, факс (03422) 42139,
<http://nung.edu.ua>, e-mail: public@nung.edu.ua
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців
ІФ № 18 від 12.02.2002 р